

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN ARASINDAKİ
KARABAĞ SORUNU**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tahir ALLAHVERDİYEV

BURSA 2010

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN ARASINDAKİ
KARABAĞ SORUNU**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tahir ALLAHVERDİYEV

Danışman

Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

BURSA 2010

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih..... Anabilim/Anasanat Dalı, ... Tarih ..... Bilim Dalı'nda
..... numaralı Tahir Allahverdiyev .....'nın hazırladığı
“.....
Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabag Sorunu .....” konulu
Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı, 02/03/2010 günü 11:00 - 12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... Başarılı .....(başarılı/başarısız) olduğuna
Oybirliği .....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı) Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi	Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi
<u>Doç. Dr. Cafer GİFTALİ</u> <u>Uludağ Üniversitesi</u> <u>C. G</u>	<u>Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU</u> <u>Uludağ Üniversitesi</u> <u>Y. O.</u>
Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi	Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi
<u>Prof. Dr. Tayyar ARI</u> <u>Uludağ Üniversitesi</u> <u>T. A.</u>	
Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi	
	<u>02/03/2010</u>

ÖZET

Yazar : Tahir ALLAHVERDİYEV
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Tarih
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : ix + 155
Mezuniyet Tarihi : ..... /..... / 2010
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN ARASINDAKİ KARABAĞ SORUNU

Temeli eskilere dayanmakla birlikte, 1988 yılından başlayan Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu 1990 yılından itibaren savaşa dönüşmüştür. 1994 yılına kadar süren çatışmalar sonucu çok sayıda insan ölmüş ve yaralanmış, binlerce Azerbaycanlı Ermeniler tarafından yaşadıkları yerlerden sürülmüştür. Azerbaycan topraklarının %20’si Ermenistan’ın işgali altında kalmıştır. Sorunun başlangıcından bugüne kadar yürütülen görüşmeler sonucu barış elde edilememiştir.

Bu çalışmada Karabağ’ın tarihi incelenmiş, Karabağ sorunun ortaya çıkışı, sorunun savaşa dönüşmesi ve barış için uluslararası örgütlerin girişimleri değerlendirilmiştir. Bölgesel uluslararası bir sorun haline dönüşmüş olan Karabağ sorunu karşısında bölge devletlerinin ve uluslararası kuruluşların tutumları incelenerek Azerbaycan’ın atması gereken adımlar konusunda öneriler sunulmuştur.

Uzun süreden beri kalıcı, barışçıl bir çözüm bulunamayan Karabağ sorununun bir an önce siyasal yollardan çözümlenmesi Azerbaycan ve Ermenistan’la birlikte bölgesel barışa da katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler

Karabağ   Azerbaycan   Ermenistan   Dağlık Karabağ

ABSTRACT

Yazar : Tahir ALLAHVERDİYEV
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Tarih
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : ix + 155
Mezuniyet Tarihi : .... / .... / 2010
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

THE KARABAKH PROBLEM BETWEEN AZERBAIJAN AND ARMENIA

Although it's past has consisted in the old years, in 1988 with the beginning of Armenia – Azerbaijan Nagorniy Karabakh problem from the year of 1990 has changed into the war. As a result of clashes until 1994 a lot of people died and were injured, thousands of Azerbaijanians have been driven away from their lands by Armenians. %20 of Azerbaijan lands has been under military occupation of Armenia. Talks that have been held from the beginning of the problem have not made peace.

In this study the history of Karabakh has investigated, the creating of the problem of Karabakh , the problem changing into the war and fort he peace the enterprises of international organizations have evaluated. The Karabakh problem has become a regional and international problem so attitudes of regional states and international organizations about the problem have been investigated too and there have been given suggestions on further steps of Azerbaijan.

The Karabakh problem hasn't found its lasting peaceful solution yet. So a sooner political solution of problem will make contribution to the regional peace together with Azerbaijan and Armenia.

Key Words

Karabakh

Azerbaijan

Armenia

Nagorno-Karabagh

ÖN SÖZ

Bulunduğu stratejik konum itibariyle Karabağ asırlardır dünya devletleri için bir cazibe merkezi olmuştur. Bu nedendir ki büyük devletler bu toprakları kullandıkları milletlerle elde tutmaya çalışmış, bölge üzerindeki oyunlarını bu topraklar üzerinden yürütmüşlerdir.

1825-1826 yılları Gaçar yönetimi ile Çarlık Rusya arasındaki savaş sırasında, güneyden 18.000 Ermeni getirilerek Karabağ'a iskân edilmiştir. Azerbaycan'ın ikiye bölünmesi sonucunu yaratan 1828 Türkmençay Antlaşmasından sonra ise, 8249 Ermeni ailesi tekrar Karabağ'a getirilmiştir.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla eski Sovyet Cumhuriyetleri birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Kafkaslar ve Orta Asya'da ortaya çıkan bu devletler yeni bir sürecin aktörleri olmuştur. SSCB'nin dağılmasına giden süreçte Ermenilerin Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine yönelik iddiaları yeniden ortaya çıkmış, 1980'lerin sonlarına doğru başlayan küçük çaplı çatışmalar 1990'ların başlarında tam anlamıyla savaşa dönüşmüştür. Sorunun ortaya çıktığı 1988'den günümüze kadar geçen sürede Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiştir.

Karabağ sorununa sadece Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir sorun gibi bakmamak gerekir. Bölgede gerek Rusya, gerekse diğer küresel güçlerin etkin olma çabaları, sorunu iki ülke meselesi olmaktan çıkarmış, bölgesel ve hatta küresel bir sorun hâline getirmiştir. Dolayısıyla hem Azerbaycan'da bir geçiş döneminin olması ve devlet sisteminin tam olarak oturmaması, hem de Rusya'nın müdahil olarak bu meselenin içinde yer alması Karabağ sorununu daha derin bir hâle getirmiş ve artık küresel güçlerin müdahil olmasıyla çözülebilecek bir sorun hâline gelmiştir.

Bu tezde Azerbaycan - Ermenistan ilişkileri, Karabağ sorununun tarihi gelişimi ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali konuları incelenmiş, Karabağ sorununun çözümüne yönelik öneriler sunulmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasına büyük destek veren danışman hocam Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ'ye ve fikirleriyle tezime katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM hocama teşekkür ederim.

Ayrıca tez çalışma sırasında sonsuz desteklerini gördüğüm aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

1. AZERBAJYCAN, ERMENİSTAN VE KARABAĞ'IN KISA TARİHİ

1.1. AZERBAJYCAN CUMHURİYETİ	4
1.1.1. Azerbaycan Adı	5
1.1.2. Azerbaycan Topraklarında Kurulan Devletler.....	6
1.2 ERMENİSTAN CUMHURİYETİ	14
1.2.1. Ermenistan Adı	14
1.2.2. Tarihte Ermeni Yerleşimleri	16
1.3. KARABAĞ	23
1.3.1. Karabağ Adı.....	24
1.3.2. Karabağ'ın Coğrafi Konumu	28
1.3.3. Karabağ' da Nüfus Yapısı.....	29
1.3.4. XIX. Yüzyıla Kadar Karabağ'ın Kısa Tarihi.....	30
1.3.5. Rus Çarlığı'nın Karabağ' da İdaresi	32
1.3.6. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Karabağ (1918-1920)	34
1.3.7. Sovyet döneminde Karabağ (1920-1991).....	36

II. BÖLÜM

KARABAĞ SORUNUNUN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

2. KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ KÖKLERİ

2.1. ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	39
2.1.1. Ermenilerin Toprak Talepleri	42
2.1.2. Nahçıvan'ın Durumu	51
2.1.3. Laçın'ın Durumu.....	52

2.2. ABD, AVRUPA VE TÜRKİYE’NİN SORUNA BAKIŞLARI.....	53
2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri’nin Tutumu.....	54
2.2.2. Avrupa Ülkeleri’nin Tutumu	55
2.2.3. Türkiye’nin Tutumu.....	57

III. BÖLÜM

KARABAĞ SORUNU ve KARABAĞ SAVAŞI

3.DAĞLIK KARABAĞ ÖZERK VİLAYETİ, SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI ve SAVAŞ

3.1. KARABAĞ SAVAŞI (1988-1994)	60
3.1.1. Savaş Öncesi Genel Durum	60
3.1.2. Çatışmaların Başlaması.....	63
3.1.3. 1990 Yılında Karabağ Olayları.....	71
3.1.4. 1991 Yılı ve Karabağ’da Olayların Kontrolden Çıkması	74
3.1.5. 1992 Yılındaki Gelişmeler ve Karabağ Olayları	78
3.1.6. Hocalı Katliamı.....	86
3.1.7. 1994 Yılı: Ateşkes Sağlanması ve Çözüm İçin Girişimler.....	88
3.1.8. Karabağ’da Savaşın Sosyo Ekonomik Sonuçları.....	91
3.2. KARABAĞ’A İLİŞKİN ERMENİ TEZLERİ.....	93
3.2.1. Ermenilerin “Soykırım” İddiaları	94
3.2.2. Ermenilerin Toprak Talepleri Dayanakları.....	96

IV. BÖLÜM

4. KARABAĞ SORUNUNDA ULUSLARARASI ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

4.1. ÇATIŞMALARIN DURDURULMASI	100
4.1.1. Rusya ve Kazakistan’ın Girişimleri.....	101
4.1.2. İran’ın Ateşkes İçin Girişimleri	103
4.1.3. Kırgızistan’da Ateşkes İlanı.....	104
4.2. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN ÇÖZÜM ÇABALARI	106
4.2.1. Birleşmiş Milletler	106

4.2.1.1. Birleşmiş Milletlerin 822 Sayılı Kararı	108
4.2.1.2. BM Güvenlik Konseyinin 853 Sayılı Kararı	109
4.2.2. AGİT ve Minsk Grubu.....	112
4.2.2.1. AGİT'in Minsk Grubu'nun Girişimleri	113
4.2.2.2. Kapsamlı Anlaşma Teklifi	115
4.2.2.3. Aşamalı Çözüm Planı	116
4.2.2.4. Genel Devlet Projesi (Teklifi).....	118
4.2.2.5. AGİT'in Lizbon Zirvesi ve Boşa Giden Ümitler.....	119
4.2.3. Cumhurbaşkanı'nın Yüz Yüze Görüşmeleri.....	121
4.2.4. İslâm Konferansı Örgütü'nün Karabağ Sorununa İlişkin Tutumu	124
4.2.5. Avrupa Birliği'nden Çözüm Önerisi.....	125
4.3.1. Azerbaycan'ın Çözüm Önerisi.....	127
4.3.2. Ermenistan'ın Çözüm Önerisi	129
SONUÇ.....	132
KAYNAKLAR	138
EKLER	145
ÖZGEÇMİŞ.....	155

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.g.tb.	Adı Geçen Tebliğ
a.y.	Aynı yer
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
c.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DKÖV	Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
m.	Miladî
M.Ö.	Milattan Önce
mad.	Madde
NATO	North Atlantic Treaty Organization
nu.	Numara
p.	Page
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfadan sayfaya
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDAV	Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
vs.	Vesaire
y.y.	Basım yeri yok
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Stratejik bir konumda bulunan Kafkasya, tarih boyunca gerek coğrafi yapısı, gerekse etnik ve dinsel yapısı ile farklı bir konuma sahip olmuştur. Balkanlar gibi mozaik bir yapısı olan Kafkasya; birçok devletin rekabet alanı olmuş, son dönemde başta petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının işletilmesi ve enerji boru hatlarının bölgeden geçirilmesi projelerinin gündeme gelmesiyle birlikte sadece yakın çevrenin değil, tüm dünyanın ilgisini çeken; en küçük çatışmanın ve uzlaşmanın bile yakından takip edildiği bir yere dönüşmüştür¹.

Sovyetler Birliğinin oluşturduğu kısıtlayıcı çerçeve ortadan kalkınca, yeni devletlerin tarihten süzülüp gelen karşıtlık ve sorunları alevlenip su yüzüne çıkmıştır. Bu sorunlar arasında kuşkusuz en önde gelenleri toprak anlaşmazlıklarıdır². Bu anlaşmazlıklar içinde de en önemlisi Karabağ sorunudur.

Şüphesiz söylemek mümkün ki, Ermenistan – Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunu sonuçları dikkate alındığında 20. yüzyılın en acımasız ve devamlı sorunlarından biri durumundadır. Uluslararası kurum ve kuruluşların arabuluculuk gayretleri de sonuçsuz kalınca her iki ülkenin kendi tezlerini savunmaları sonucunda bir çözümsüzlük durumuyla karşı karşıyayız. Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının bir kısmının işgali, on binlerce ölü ve yaralı, bir milyondan fazla mülteci, binlerce kayıp insan bu sorunun sonucu olarak önümüzde bulunmaktadır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında oluşan sorunların daha iyi anlaşılabilmesi için bu çatışmayı etkileyen faktörlerin açıklanması gerekmektedir. Bu faktörler esasen tarihten gelen bazı arazi iddiaları meselesi, aşırı milliyetçi tavırlar ve bu sorunların meydana çıkmasına zemin hazırlayan nedenlerden ibarettir. Bu durum ise bölge halklarının sorunlarının kendi aralarında çözümlenmesini engellediği gibi, bölge dışı güçlerin de politikaları için açık bir alan oluşturmuştur. Ermeni – Azeri çatışmasının bir anlamda jeopolitik maksatlara dayandığı da söylenebilir.

---

¹ Demir, Ali Faik, *Türk Dış Politikası Perspektifinde Güney Kafkasya*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 28.

² Gürel, Şükrü Sina, "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", *SBF Dergisi*, İstanbul, 1992, cilt. 47, sayı. 1-2, s.181.

Tezin birinci bölümünde Azerbaycan – Ermenistan ilişkilerinin tarihi gelişimi, Karabağ'ın coğrafi konumu, nüfus yapısı ve kültürel özelliklerine değinerek bölge hakkında ön bilgilere yer verilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde sorunun kaynakları hakkında bilgilere yer verilmiş, Ermeni milliyetçiliğinin gelişimi, toprak talepleri, stratejik bölgeler Nahçıvan ve Laçin'in durumundan bahsedilmiştir. Ayrıca dünya devletleri olan ABD, Avrupa, Rusya ve Türkiye'nin sorun karşısındaki tutumu incelenmiştir.

Üçüncü bölümde sorunun gelişimi ve çatışmaların başlamasına değinilmiş, yıllar itibariyle Karabağ' da yaşanan olaylar anlatılmıştır. 1994 yılında yapılan bir ateşkes anlaşması ile savaş durdurulmuş, sorunun çözümü için uluslararası barış güçleri devreye girerek barış yolu ile anlaşma sağlanması konusunda gerekli adımlar atılmıştır. Ermenistan tarafının bu ateşkes için pek zorlandığı söylenemez. Zira tüm güçlerini ortaya koyarak eski Dağlık Karabağ vilayeti ve etrafında yerleşen yedi ili (toplam olarak 14 ili) işgal etmişlerdir. Ama Azerbaycan açısından durum farklı olmuştur. Çünkü Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiş durumdadır. Bu nedenle toplum ve siyasi güçlerin hemen hemen tümü bu tür bir ateşkesi kabul edememiştir.

Dördüncü bölümde uluslararası kuruluşların sorunu çözme adına yaptığı girişimlere değinilmiştir. Birleşmiş Milletler, Karabağ sorunuyla ilgili 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları kabul ederek işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından bütün askeri birliklerin derhal çekilmesi talebinde bulunmuşsa da, Ermenistan Devleti Birleşmiş Milletler'in söz konusu kararlarının hiçbirini yerine getirmemiştir.

AGİT ülkeleri (Ermenistan hariç) AGİT Başkanlık açıklamasında yer alan ilkeleri, sorunun adil çözümü için uygun çerçeve olarak kabul etmişlerdir. Başkanlık açıklaması, sorunun Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğüne saygı, Karabağ' a Azerbaycan terkinde en yüksek özerklik, yukarı Karabağ ve ahalisi için güvenlik garantisi verilmesi temelinde çözümlenmesi çağrısında bulunmaktadır.

Avrasya coğrafyasında istikrarı sağlama ve barışı koruma aynı zamanda refahı yükseltecek, yaygınlaştıracak bir kalkınmanın sağlanması için Kafkasya'daki çatışmaların durdurulması ve adaletli bir şekilde çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Bu tezde Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Karabağ sorununun nedenleri ve içeriğine, ayrıca sorunun giderilmesinde diğer uluslararası kuruluşların arabuluculuk gayretlerine, tarihi ve hukuki açıdan konunun incelenmesine çalışılmıştır.

Tarihi gerçekler ve belgeler dikkate alınmakla beraber yabancı tarihçilerin eserlerine de müracaat ederek olaya tarafsız bir gözle bakılmaya çalışılmıştır.

Ermeni yazarların eserlerinin taraf tutarak yayınlamasını dikkate almayarak gerekli yerlerde zıt görüşleri belirtmek için bu görüşlere de yer verilmiştir.

Malumdur ki, arazi iddialarında bulunan devlet, özellikle bu iddialarla güç kullanarak başka bir devletin topraklarını işgal etmişse, bu durumu uluslararası camiaya anlatabilmek için kendisini haklı çıkaracak hukuki deliller arayışı içinde olacaktır. Ermenistan delilleri yok sayarak sorunu kendi açısından yorumlama gayretinin yanında bu görüşlerini diaspora vasıtasıyla uluslararası yayın kuruluşlarını da kullanarak yaymaya çalışmıştır.

Tarafsız uluslararası mahkemeler ve devlet adamlarının konu hakkında almış olduğu kararlar, bu kuruluşların sorunu çözmek için ortaya koymuş oldukları çözüm önerilerine de konu içerisinde değinilecektir. Uluslararası hukukun çözüm için en uygun yol olacağı açıkça belirtilmiştir.

Konuya aydınlık getirmesi için bir sıra haritalar ve istatistik bilgilere de ayrıca yer verilmiştir.

I. BÖLÜM

BÖLGENİN TARİHİ

1. AZERBAJCAN, ERMENİSTAN VE KARABAĞ'IN KISA TARİHİ

1.1. AZERBAJCAN CUMHURİYETİ

Günümüzde Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) 12 Cumhuriyetinden biri olan Azerbaycan'ın, yüzölçümü 86.600 km²'dir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Doğu Kafkasya'da Hazar Denizi kıyısındadır. Doğusunda Hazar gölü, batısında Gürcistan ve Ermenistan, güneyde İran ve kuzeyinde Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan bulunur.³ Önemli şehirleri Gence, Sumgayıt, Mingeçevir, Ali Bayramlı, Şuşa, Lenkeran, Kuba ve Şeki'dir. Resmi dil Azerbaycan Türkçesi'dir. Ancak bunun yanında Rusça, Ermenice, Lezgice, Gürcüce de konuşulmaktadır.⁴ Güney Azerbaycan, ortasında ve etrafında yüksek dağlar bulunan, geniş bir yayladan ibarettir. En büyük gölü Urmiye gölüdür. Güney ve kuzey Azerbaycan'ı, Aras nehri ayırmaktadır. Güneyde Karacadağ, kuzeyde Karabağ bulunur. Kuzey Azerbaycan ise Kafkas dağlarının Şah dağı, Pazar düzü, Baba dağ ve Dibrar dağıyla beraber Kür ve Aras'ın ova ve delta steplerinden ibarettir. Türklerin hâkimiyet devrinde Güney Azerbaycan yaylak, Kuzey Azerbaycan kışlak olmak üzere teşekkül edilmiştir.⁵

Azerbaycan Cumhuriyeti, Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'ni de ihtiva eder. Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti 9 Şubat 1924'de kurulmuş olup Ermenistan ile Türkiye arasında bulunmaktadır. Güneyinde Türkiye ve İran'la sınırı bulunan Nahçıvan'da nüfusun %90'dan fazlası Azeri Türküdür. Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti ise 7 Temmuz 1923'te kurulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti içerisinde yer alır. Karabağ' da nüfusun %80'den fazlası Ermenidir. Bunun yanı sıra Lezgiler 185. 000, Ruslar 151.000, Avar Türkleri 50.000 dir.

20. yüzyılın sonlarında uluslararası politika açısından ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biri şüphesiz Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve buna paralel olarak da

³ Caferoğlu, Ahmet, - Yücel, Tahsin, *İran'da Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., s. 113

⁴ Azerbaycan Ülke Raporu, *Avrasya Dosyası*, 2001, sayı 1, s. 1.

⁵ Togan, Zeki Velidi, "Azerbaycan" *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1 s. 92.

“Doğu Bloğu”nun dağılması olmuştur. Bu gelişmeleri takip eden süreçte Doğu Avrupa’da ve Sovyetler Birliği’nin yayılmış olduğu coğrafyada yeni bağımsız cumhuriyetler ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa’da Yugoslavya’nın dağılmasıyla yeni cumhuriyetler bağımsızlık ilan ederken, Sovyetler Birliği’nden koparak Baltık Cumhuriyetleri, Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya, Orta Asya’da Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri bağımsızlık elde etmişlerdir. Güney Kafkasya’da Sovyetler Birliği’nden ayrılarak bağımsızlık elde eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olmak üzere üç cumhuriyet bulunmaktadır. Bu cumhuriyetlerden Azerbaycan, 18 Ekim 1991 tarihinde meclisinde aldığı bir kararla bağımsızlık bildirgesi yayımlayarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bundan iki ay gibi bir süre sonra Aralık 1991’de Moskova’da toplanan Birlik Ali Sovyet’i Sovyetler Birliği’nin dağıldığını resmen duyurdu. Bunun arkasından Dünya devletleri yeni bağımsızlık ilan etmiş olan devletleri resmen tanımaya başladılar. Azerbaycan da bu tarihten itibaren artık 19 yıllık bir süredir ki, Dünya devletler sisteminin eşit üyesi olarak bağımsız varlığını sürdürmektedir.

1.1.1. Azerbaycan Adı

Kafkasların güneyinde, Hazar Denizi’nin batısında ve İran’ın kuzeyinde bulunan ve bugünkü adıyla Azerbaycan diye adlandırılan ülkenin adı konusunda birkaç farklı görüş ortaya koyulmuştur. Antik kaynaklar Azerbaycan’ın güney bölümünü Atropatena, kuzey bölümünü ise Albanya olarak adlandırılmıştır. M.Ö. 2. yüzyıla kadar bu adlar kaynaklarda geçmemektedir. 20. yüzyılın yazarlarından Polibi Azerbaycan’ın güney bölümünü “Artabaza’nın vilayeti” olarak (hükümdarın adı ile) adlandırmıştır.⁶ Fakat Artabaza’nın adı ülkeyi bildiren Azerbaycan’a dönüşmedi. Tarihte ilk defa M.Ö 1. yüzyılda Strabon bu ülkenin adını Atropat olarak değerlendirmiştir. Strabon eski İran dilli etnosların kaynaklarından yararlanmıştı. Herhalde ülkenin gerçek adı Atropat adına benzer şekilde ifade ediliyordu. Buna göre etnoslarca ifade edilen Atropat adının bütün ülkeyi adlandırması daha doğru sayılmıştır. Atropatena adı ise erken ortaçağ kaynaklarında Aturpatakan gibi de kullanılırdı. Fakat Suriye ve Bizans kaynaklarında Adorbigan/Adazbagan, Ortaçağ Fars kaynaklarında Adirbican, Aderbijan vs. şeklinde

---

⁶ Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi - 1: Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.12.

ifade edilmiştir. Azerbaycan adının oluşmasında, adar/atur ve adir/ader kelimeleri önemli yer almaktadır. Birincisi, eski İran dilinde “od” anlamına geliyordu ve fonetik değişikliklere uğrayarak “azer” şeklini almıştır.⁷

İkinci söz ise Türk dilinde şimdi “adır” şeklini korumaktadır. Fakat yer adı içinde “azer” fonetik değişikliğine uğramıştır. Var olan şekillerden hareketle belirtmek gerekiyor ki, Azerbaycan adının daha önceki şekillerinde de adır/ader/adir unsurları yer almıştır. Türk dilinde “adır” dağlık coğrafyayı anlatmakla birlikte “yükseklik, tepelik, tepeli dağ silsilesi” anlamına da geliyordu.

Câmi üt-Tevarih’in yazarı Reşideddin 14. yüzyılda, Muhammed Hüseyin ibn Halef Tebrizi ise 18. yüzyılda Azerbaycan sözünün anlamını kelimenin etimolojisinde ve kendi ana dilinde aramışlardı. Tebrizi belirtiyor ki, “Azer” eski Türk dilinde yüksek (yüce), “baygan” ise büyük asaletli adamlar anlamına geliyordu.⁸ Bu açıklamalara göre Azerbaycan kelimesinin gerçekte bir Türk sözü olarak Türk ülkesine verilen ad olduğunu söylememiz mümkündür.

1.1.2. Azerbaycan Topraklarında Kurulan Devletler

Tarihi kaynaklara göre Azerbaycan toprakları üzerinde çok sayıda devlet kurulmuştur ve Azerbaycan tarihi de çok eskilere dayanmaktadır. Azerbaycan dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Bunu bölgede yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan “Kuruçay Medeniyeti” ve “Azih” mağarasında yapılan incelemeler de doğrulamaktadır.⁹

Mağaralardan elde edilen kanıtlar, arkeologlara bu bölgenin 1,5-2milyon yıl önce insanların yerleşim alanı olduğuna ilişkin tarih belirleme fırsatı vermektedir. 1969 yılında Azih Mağarası’nda sürdürülen arkeolojik kazılar sırasında dünyada beşinci olarak en eski insana ait kemik kalıntısına rastlandı. Yirmili yaşlarda bir kadına ait olduğu saptanan çene kemiğinden hareketle bölge, dünyanın en eski yerleşim alanlarından biri olarak kabul edilmeye başlandı. “Azihantrop” adı verilen bu insan yaklaşık 400 bin yıl önce yaşamıştır.¹⁰

⁷ Yusifov, Yusif B., *Azerbaycan Tarihi*, c. I, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü 1994, s.17.

⁸ Rüstemhanlı, Sabir, *Ömür Kitabı*, Gençlik Yayınları, Bakü, 1989, s. 11.

⁹ Yusifov, .a.g.e., s. 25.

¹⁰ Guseynov, Mehmet.M, *Azihskaya pašera-krupny karst i drevneyşaya stoyanka v Azerbaydanje*, Azerbaycan Devlet Araştırma Neşriyatı , Bakü 1965, s. 11.

Azerbaycan arazisinde kurulan ilk devlet Güney Azerbaycan'da M.Ö. 3. bin yılın birinci yarısında ortaya çıkan Arata Devleti idi. Onun arazisi Urmiye Gölü'nün güneyi ve güneybatı kısmını kapsıyordu. Arata Devletinin Mezopotamya'nın Sümer şehir devletleriyle siyasal ve medeni ilişkiler kurduğu bilinmektedir. M.Ö. 3. bin yılının ikinci yansında Urmiye Gölü'nün batı ve güneybatısında Kutium Devleti kurulmuştur. M.Ö. 3. bin yılın sonunda ise Kutium ve Lullubum devletleri dağılarak küçük beyliklere dönüştü. Bu durum M.Ö. 1. bin yılın başlarına kadar devam etti. Azerbaycan'ın ilk devletlerini Türk kökenli sülaleler idare ediyorlardı.¹¹

Bundan sonra yine Urmiye Gölü havzasında Manna Devleti, M.Ö. 4. yüzyılın başlarında İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu dağılmaya başlayınca da Aderbaygan (Atropatena) devleti kurulmuştur.

Buna göre Azerbaycan'da Türklerin yerleşmesi milattan çok öncelere dayanmaktadır. Türkler öncelikle, belki (M.Ö.) 7. asırda, Sakaların göçü esnasında buraya gelip hakim zümreyi teşkil etmişlerdi.¹²

Miladın 2. yüzyılında Bulgar Türkleri, 3. yüzyılında Hazarlar, 5. yüzyılında Akhunlar, Ağaçeriler ve Saragurlar, 6. yüzyılında Sabirler ve Hazarlar Azerbaycan'a yerleştiler. Emeviler en kudretli çağlarında, 7. yüzyılda Azerbaycan'ı Hazar Türklerinden almak için çok çetin savaşlar verdiler.¹³

Bulgar ve Hazar isimleri ile alakalı isimler de, bu kavimlerin İslamiyet'ten önceki devirlerde, Kafkasya'nın güneyinde ve Azerbaycan'a yayılma yollarını gösteren izlerdir. Araplar zamanında da Güney Kafkasya ve Azerbaycan tarafına Türk unsuru gelmekte devam etti. Abbasi Halifeleri'nin hizmetinde bulunan Türk emirlerinin de buraya, kendi maiyetlerindeki Türkleri getirdikleri anlaşılıyor. Mutavakkil zamanında Ermeniyeye ve Azerbaycan'a Türklerden Muhammed bin Şul vali oldu. Daha sonra gelen Buğa'nın maiyetinde 4000 kadar Türk askeri olduğu ve bu zatın Şamhur'u Hazar Türkleri ile iskân ettiği görülmektedir.¹⁴

Hilafet ordularının Kafkas'a hücumu arifesinde Bizans ve İran arasında bölgeye hakim olmak için uzun süren savaşlar yapıldı. 623 yılında Bizans İmparatoru 2. İraklı

---

¹¹ Yusifov, Yusif B., a.g.e., s.19; 21; 61; 81; 89; 131-137.

¹² Togan, a.g.m., s. 97.

¹³ Ercilasun, Ahmet B., *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 269.

¹⁴ Togan, a.g.m., s. 101.

savaşta üstünlük elde etti ve Debil'i, Nahçıvan'ı işgal ederek başkent Gazaka'ya kadar geldi. 628 yılında Sasani hükümdarı Hüsrev Perviz tahttan indirilerek idam edildi. Savaşı da Bizanslılar kazandı. Bu sırada Azerbaycan Sasaniler'in hâkimiyeti altında idi. Bu tarihlerde Azerbaycan'ın güneyi İran'a tam bağımlı olsa da, Kuzey Azerbaycan yarı bağımlı durumda idi.¹⁵

7. yüzyılın ilk yarısında Arabistan yarımadasında kurulan Hilafet Devleti güç kazanmaya başlamıştı. Bizans'a karşı başarılı bir savaş veren Hilafet Orduları Suriye'yi işgal ettikten sonra sıra İran'a gelmiş ve Sasani İmparatorluğu Araplara karşı önemli mukavemet gösterememişlerdi. Hilafet Orduları İran'ın Rey ve Gazvin şehirlerini aldıktan sonra 639 yılında Huzeyfe'nin komutasında Azerbaycan'a girdiler. 10. yüzyılın sonlarına kadar Azerbaycan Hilafet hâkimiyeti altında kaldı. Binli yıllar, Türk tarihinin ve neticeleri bakımından dünya tarihinin dönüm noktalarından biridir. Selçuk oğullarının öncülüğündeki Oğuzlar, 11. yüzyılda İran'ı bir Türk yurdu haline getirmişlerdi. Sıra Azerbaycan'a ve Anadolu'ya gelmişti. 1064'te Alparslan Tebriz ve Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a yürüdü, 26 Ağustosta Anı'yı aldı. 1071'den sonra Anadolu ve Azerbaycan bozkır çocuklarına kapılarını tamamen açmış bulunuyordu.¹⁶

Selçuklu fethinden itibaren bu bölgelerde kalabalık sayıda Oğuz (Türkmen) toplulukları yaşıyordu. Anadolu'yu fetheden ve oradaki Türklüğü uzun bir zaman besleyenler ise bilhassa buradaki Oğuz toplulukları olmuştur.¹⁷

Harezmşahlar devrinde Arran vilayetine, "Türkmen Yığınağı" adı verilmişti. Bu tarihte Türkmenler" Arran ve Mugan'da karınca gibi kalabalık" idiler XII. ve XIII. yy da ziraat ve hayvan beslemekle geçindikleri kaydolunur.

Gence, Berdea, Sang-i Surah, Hazel, Cariberd, Kutur, Baylakan, Gutasfi, Mardankim ve Kuban, Harezmşahlar zamanında, Arran ve Mugan Türkmenlerin elinde idi. Selçuklular devrinde Azerbaycan'da ve Kafkasya'da ve Kafkasya güneyinde bazı yeni şehirler kuruldu, yahut birçok eski şehir ve kasabalar bazı Türk boylarının hükmü altına girdi.¹⁸

---

¹⁵ Yusifov , a.g.e., s.236.

¹⁶ Ercilasun, a.g.e., s. 269-270.

¹⁷ Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1972, s. 129.

¹⁸ Togan, a.g.e., C.1 s. 101.

Selçuklular Devleti ön Kafkas'da güçlendiği zaman Türklerin Azerbaycan'a yeni akınları başladı. Onlar, kısa sürede bu bölgeye yerleştiler. Tarihi bir gerçektir ki Azerbaycan'ın en eski ve ilk sahiplerinden biri Türk kavimleri olmuştur. Azerbaycan'a gelen Selçuklular yerli Türklerle aynı veya yakın dili konuşuyorlardı.

Sasaniler'in iktidarı döneminde Derbent üzerinden Türk kavimlerinin Azerbaycan'a güçlü akınları olmuştur. Sasaniler'in yaptırdığı duvarlar, setler ve kaleler buna engel olamamıştır. Diğerlerinden farklı olarak bu sefer akınlar güneyden, İran üzerinden geliyordu¹⁹. Bu sırada Azerbaycan'da Hilafetin hâkimiyetinden kurtulmak isteyen feodal devletler 9.-11. yüzyıllarda yapılan mücadelelerde bağımsızlıklarına kavuşuyorlardı. Bu dönemlerde Şirvanşahlar, Şeddadiler, Saciler, Salariler ve Revvadiler zaman zaman birbirlerinin yerine geçmişlerdi. 12. yüzyılın başlangıcında oluşan ortam sonucunda Şirvanşahlar devleti hükümrانlığını sürdürdü. Fakat Arran ve Azerbaycan'ın Kura nehrinden güneydeki büyük arazisi Irak'taki Kirman Selçuklularının hâkimiyeti altında idi.²⁰

Irak Selçuklu Sultanı Mes'ud zamanında bu devlette kudreti ve becerikliliği sayesinde yükselen ve emrinde daima 50 bin Türkmen süvarisi bulunduran Şemseddin İldeniz, Azerbaycan'ın genel valisi iken, Gürcü ve Abhaz saldırılarına karşı koruduğu Arran ve Şirvan havalisini Selçuklulara katmış, bu bölgeyi 1146'dan itibaren müstakil idareye bağlamıştır. İldeniz'in merkezi Nahçıvan ve Gence'nin bağlı olduğu Tebriz Şehri idi. İldeniz Selçuklular tahtında da oldukça nüfuslu yer edinmiştir.²¹

Irak Selçuklu hükümdarının atabeg'i olan kudretli İldeniz 30 yıla yakın Azerbaycan'ı fiilen idare etmiş ve İldenizler sülalesi 1221'de Celaleddin Harzemşah'ın gelişine kadar ülkeye hakim olmuştur.²² Bu devlet Azerbaycan tarihine, Azerbaycan Atabeyler Devleti olarak geçmiştir. Bu sırada başlayan Moğol akınları Azerbaycan'ı da tehdit etmeye başlamıştı.

Horasan ve Irak'ı işgal eden Moğollar 1220 yılında ilk defa Azerbaycan'a yürüyüş yaptılar. Bu yürüyüşler sonucunda Azerbaycan'ın bazı bölge ve şehirlerini yağmaladılar, bazı bölgeleri İldeniz Özbek ve diğer idarecilerin haraç vermeyi kabul

---

¹⁹ Yusifov, a.g.e., s. 289-292.

²⁰ Yusifov, a.g.e., s. 273, 299.

²¹ Gömeç, Sadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 9.

²² Ercilasun, a.g.e., s. 270.

etmesi sonucu işgalden vazgeçerek haraç almakla yetindiler. 1222 yılında Derbent'ten geçerek kuzeye geri döndüler. Moğolların bu harekâtları gelecekteki işgalleri için zemin hazırlamak amacıyla yapılmış faaliyet idi. Bunun ardından Azerbaycan kuzey Kafkas çöllerinden geçerek Derbende gelen Kıpçak birliklerinin akınına uğradı. 1225 yılından 1231 yılına kadar Moğolların saldırıları sonucu hâkimiyetini kaybeden Harezmşahlar devletinin hâkimiyeti devam etti. 1231'den 1256 yılına kadar Azerbaycan Moğolların atadıkları valiler tarafından idare edilmiştir. 1256'da Moğol şehzadesi Hülagü Han, Azerbaycan'ı ve arkasından 1258'de Bağdat'ı işgal etti. Böylece yeni zapt edilen yerler İlhanlılar Devletine katıldı. Azerbaycan devletin merkezine çevrildi ve Abaga Han döneminden başlayarak Tebriz başkent oldu.²³

Azerbaycan'da İlhanlıların hâkimiyetinden sonra bir süre Altın-Ordu devleti hükümran oldu. Hülagü ailesinden Ebu Said 1335'te ölünce, Azerbaycan Moğol kökenli Çobanlıların eline geçti. Bundan sonra bu topraklarda Celayirliler hakim oldu. Daha sonra Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a Celayirliler ve Temürlülerle çekişen Karakoyunlular hakim oldular. 1408'de başlayan bu hâkimiyet 1467'de Akkoyunlular'ın güçlenmesiyle son buldu. Bugün Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da rastlanan koç, koyun heykelleri, Akkoyunlu hâkimiyetinin en önemli belirtilerindedir. Karakoyunlu ve Akkoyunlular zamanında Azerbaycan coğrafyasındaki Türkleşme köklü bir şekilde devam etti.²⁴

Azerbaycan'da tarih boyunca kurulan Türk devletleri içinde şüphesiz en güçlüsü, en uzun ömürlüsü ve doğurduğu sonuçlar bakımından da en önemlisi Safeviler Devleti'dir. 1501 yılının ortalarında Nahcivan'da Akkoyunlular'la çatışan ve onları yenilgiye uğratan İsmail, 1501 sonbaharında Tebriz'e girdi ve kendini Şah ilan etti. Böylece Safevi Devleti kurulmuş oldu. Ülkenin başkenti Tebriz olurken, ülkenin asıl temelini de Azerbaycan oluşturuyordu. 16. yüzyılın ortalarında devlet erkânının tamamına yakını Azerbaycan Türkü idi. Safevi Devletinin güçlenmesi zamanla Azerbaycan'ı Osmanlı-İran çekişmesine sahne yapmıştır. İki büyük devletin çatışması talihsiz Çaldıran savaşını doğurdu.²⁵ 23 Ağustos 1514'te Çaldıran çölünde Sultan Selim

---

²³ Yusifov, a.g.e., s. 322-325.

²⁴ Ercilasun, a.g.e., s. 271.

²⁵ Allahverdiyev, Settar, Hakverdiyev, Ali, Behbudov, Mürşid, *Azerbaycan Tarihi*, Muallim Neşriyatı, Bakü, 2005, s.105.

ile Şah İsmail'in orduları karşı karşıya geldi ve kanlı savaşı kazanan Sultan Selim Tebriz'i işgal etmesine rağmen elinde tutamadı, fakat Doğu Anadolu Osmanlılarda kaldı, Azerbaycan ise Safevilerde. Osmanlılar 16.–18. yüzyılda Azerbaycan'a birkaç defa girdiler, fakat bunlar da uzun sürmedi. 16. yüzyılın sonunda Azerbaycan ve Kafkasya 15 yıl kadar Osmanlıların hâkimiyetinde kaldı. Bunun dışında 18. yüzyılın sonuna kadar Azerbaycan Safevi Türk Devletinin hâkimiyeti altında kaldı.²⁶ Safeviler Devletinin hâkimiyetinin son bulmasından sonra İran'da Avşar ve Kaçar Hanedanlıkları hakim oldu. Azerbaycan'da hanlıklar dönemi başladı.

Hanlıklar döneminde Azerbaycan'ın Aras Nehri ile Kura nehri arasında Karabağ Hanlığı, Zengezur sıra dağlarıyla Aras vadisine kadar uzayan arazide Nahçıvan Hanlığı, Murovdağ'dan Kura nehrine kadar Gence Hanlığı, Şirvan düzlüğünde Şamahı hanlığı vardı. Azerbaycan'ın kuzeybatısında Şeki Hanlığı mevcut idi. Bunların yanı sıra Abşeron yarımadasında Bakü Hanlığı, Hazar'ın batı kıyılarında Kuba ve Derbent Hanlıkları, Hazar'ın güneybatısında Talış, Azerbaycan'ın güneyinde Tebriz, Urmiye, Hoy, Karadağ, Serab, Marağa, Maku Hanlıkları meydana geldi.

18. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'da meydana gelen hanlıklar birer bağımsız devlet gibi hareket ediyordu ve merkezi bir durum olmadığı için aralarında birlik yoktu. Çoğu zaman birbirleriyle çatışmalar ve çekişmeler yaşamışlardı.

18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlangıç dönemlerinde artık Rusya ve İran Azerbaycan'ı işgal etme niyetlerini açıkça ortaya koyuyorlardı. 1801'de Rusya himaye bahanesiyle Doğu Gürcistan'ı işgal etti ve böylece Azerbaycan'ın işgalinin önü açılmış oldu. 1803 yılının yazında Rus ordusu Gürcistan üzerinden Car-Balaken'e girdi ve Azerbaycan'ın işgalini başlatmış oldu. Arkasından diğer Hanlıktan işgale koyulan Rus ordusu zaman zaman İran ordusuyla karşı karşıya geliyordu. 1812 yılında Rusya-Fransa savaşını fırsat bilen İran ordusu Azerbaycan'ın kuzeyine doğru ilerlemeye başladı. Fakat Ruslarla İranlılar arasında uzun süren savaşlar Rusların zaferi ile sonuçlandı. Bu savaşlar sonunda, 1813 yılının 12 Ekim'inde Karabağ'ın Gülistan köyünde, 1828 Şubat ayının 10'da Türkmençay köyünde Rusya ve İran arasında iki antlaşma imzalandı.²⁷ Bu iki anlaşma ile Azerbaycan iki işgalci güç tarafından paylaşılıyordu. Bu bölünme

---

²⁶ Yusifov, a.g.e., s. 402,403,406,407; Ercilasun, a.g.e., s. 27.

²⁷ Yusifov, a.g.e., s. 552, 575-579.

Azerbaycan tarihinin en kara sayfası olarak nitelendirilebilir. Bu bölünmenin ardından Kuzey Azerbaycan'da Rusların Ruslaştırma, Güney Azerbaycan'da İran'ın Farslaştırma politikaları başladı. Azerbaycan halkı bu emperyalizmin etkisinden bugün de tamamen kurtulmuş değil. Güney Azerbaycan bugün de halen İran hâkimiyeti altındadır.

Bölgedeki Rus hegemonyası kalıcı ve birçok nedenlere dayalı idi; İran ve Türkiye ile kazançlı bir ticaretin cazibesi, ipek, pamuk, bakır gibi yerel hammadde kaynakları ve seyrek nüfuslu toprakların kolonileştirilmesi arzusu bunlar arasındaydı, fakat hepsinden önce gelen Transkafkasya geçidinin stratejik önemi idi. Rusya'nın buraya olan askeri ilgisi, Rusya'nın varlık alanını Hint Okyanusu istikametinde genişletmek arzusunda olan Büyük Petro dönemine kadar uzanmaktadır.

Çar I. Aleksander (1800–1825)'in daha önce Gürcü Krallığı'nın egemenliğinde bulunan toprakları da kapsayacak şekilde Gürcü Guberniya'sını (eyaletini) kurduğunu ilan etmesiyle Rus himayesi doğrudan istilaya dönüştü. Bu yeni eyalet Kazak ve Şemşedil sultanlıklarını da kapsıyordu. Bunlar Rusya'ya dâhil edilen ilk Azerbaycan topraklarıydı.²⁸

Şubat 1917 Rusya devrimiyle bu coğrafyada yeni bir dönem başlamıştır. Mart 1917 yılında Transkafkasya'nın yönetimi için Rusya Geçici Hükümeti tarafından Transkafkasya Özel Komitesi adında geçici bir organ oluşturulmuştur. Bu komite, Devlet Duması içinde bölgenin milli gruplarını temsil eden vekillerden oluşmaktaydı.

Bolşeviklerin 11 Kasım 1917 tarihli Ekim İhtilalinden sonra, Transkafkasya'nın siyasal ve sosyal örgütleri, Rusya'da Kurucu Meclis oluşturuluncaya kadar, bölgenin geçici hükümeti olarak Tiflis'te Transkafkasya Komiserliğini oluşturmuşlardır. Zakavkom (Rusça "Zakafkazskiy Komissariat") adıyla bilinen bu hükümetin 11 üyesi bulunmaktaydı. 26-28 Kasım 1918 tarihinde Kurucu Meclis için seçimler yapıldıysa da, 5 Ocak 1918 tarihindeki ilk toplantısının ardından Meclis, Bolşevikler tarafından dağıtılmıştır. Kurucu Meclisin dağılmasından sonra bu kurumun Transkafkasya'dan olan üyeleri 10 Ocak 1918 yılında yaptıkları toplantı sonucu Transkafkasya Seymi'ni (Mavera-i Kafkaz Seymi) kurmuşlardır. Seym, 9 Nisan tarihinde, Transkafkasya'yı "bağımsız, demokratik, federatif" bir Cumhuriyet olarak ilan etmiş ve ilk hükümeti

---

²⁸ Swietochowski, Tadeus, *Müslüman Cemaaten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920)*, Bağlam Yay., İstanbul, 1989, s.21-22.

oluşturmuştur. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Seym temsilcileri arasında iç ve dış siyasete ilişkin konularda önemli fikir ayrılığı bulunmaktaydı. Seym içindeki derin fikir ayrılıkları ve iç çekişmeler sonucu, 26 Mayıs 1918 yılında Gürcistan'ın kendi bağımsızlığını ilan etmesiyle, bu organ da feshedilmiştir.²⁹

Bu gelişmeler sonucu 27 Mayıs'ta Seymin Azerbaycanlı milletvekilleri olağanüstü toplanarak Azerbaycan Milli Şurasını kurmuşlardır. Milli Şura 24 oyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmiş, aynı zamanda "İstiklal Beyannamesi"nin metnini onaylamıştır. Beyanname Giriş ve 6 maddeden oluşmakta, Azerbaycan'ı egemen ve bağımsız cumhuriyet olarak tanımlamaktaydı. Kurucu Meclis oluşturuluncaya kadar Azerbaycan'ın yönetimi Milli Şura ve ona karşı sorumlu Geçici Hükümet tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁰

Bu gelişmeler sonucu kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığı 1920 yılına kadar sürmüştür. 27-28 Nisan 1920 yılında Azerbaycan, XI Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş ve bu tarihten sonra tüm iktidar Bolşeviklerin oluşturduğu Azerbaycan Geçici Devrimci Komitesi'nin eline geçmiştir.

Mart 1922 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Rusya'nın baskısıyla Transkafkasya Federasyonunu oluşturmuşlardır. Daha sonra 30 Aralık 1922 tarihinde Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile birlikte Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya'dan oluşan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği kurulmuştur.

1988'den sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu üzerine gelişen olaylar sonrası 23 Eylül 1989 yılında Azerbaycan SSC Ali Sovyet'i Egemenlik Hakkında Kanun'la Azerbaycan'ın egemen cumhuriyet statüsü güçlendirilmiştir.

30 Ağustos 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyet'i Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bağımsızlığı Beyannamesini, 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti'ni kabul etmiştir.

---

²⁹ Balayev Aydın H., *Azerbaycan Demokratik Respublikası (1918-1920-ci iller)*, içinde: Azerbaycan tarihi (en gedim dövrlərdən XX əsrin evvəllərinə gədər), Elm Yay., Bakü, 1992, s. 243.

³⁰ Mehmetzade, M.B., *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Aktarma ve şərhler: Aleskerli A.-Mahmudov E.) Ankara, 1991; Sobranie uzakoneniy i rasporyajeniy Pravitelstvo Azerbaydjanskoy Respubliki, No 1, ot 15 noyabrya, 1919 g., Baku, s. 1.

30 Ekim 1991 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyet'inin kabul ettiği bir Anayasal kanunla Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Şurası kuruldu. Kanunun 1. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti'nin kabulüyle, Azerbaycan Cumhuriyetinin tam devlet bağımsızlığının elde edilmesi için zemin oluşturmak amacıyla geçiş dönemi ilan edilir ve Azerbaycan Milli Şurası oluşturulur.

Azerbaycan'daki yeni anayasal süreç zor şartlar altında başlamış ve uzun süre devam etmiştir.³¹ 1991'de yeni bir Anayasa oluşturmakla görevli bir komisyon kurulmuş, fakat siyasi istikrarsızlık bu komisyonun çalışmasını engellemiştir. Ancak 1992'de yeni Anayasayı hazırlamak amacıyla gönüllü uzmanlardan oluşan bir gruba, daha sonra Cumhurbaşkanı ile Parlamento Başkanının ortak tasarrufları sonucu resmi bir statü kazandırılmıştır. Bu grubun hazırladığı Anayasa tasarısı, Ekim 1991 tarihli Bağımsızlık Akti'nden esinlenmiştir.³²

1.2 ERMENİSTAN CUMHURİYETİ

Batılı birçok tarihçi ilim adamları ve Ermeni yazarlar tarafından, bir takım araştırmalar yapılmasına rağmen, Ermeni adının nereden geldiği, menşei itibarı ile Ermenilerin kökeninin ne olduğu, hala netleşmiş değildir.

Tarihte Ermenistan adıyla isimlendirilen bölgenin sınırlarını kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Çünkü tarihte Ermenistan diye adlandırılan yerin sınırları zaman zaman değişmiştir. Genel bir ifadeyle Batıda Anadolu, Kuzeyde Kafkasya, Gürcistan, Doğuda Azerbaycan ve İran, Güney batıda ise Irak arasında kalan bölgeye Ermenistan denildiğini söyleyebiliriz.³³

1.2.1. Ermenistan Adı

Armenya adı tarihte ilk defa, M.Ö. 518 yılından kalma Bahisten yazıtında geçer. Bu yazıtta Ergani-Harput bölgelerinde ayaklanan bir kavim olan Armana ve Arminia'dan bahsedilir. Eski Yunanlı ve Romalı müellifler ile Bizans ve İran kaynakları

---

³¹Alesker, Aleskerov, *Azerbaycan Anayasasındaki Devlet Sistemi ve Temel Öğeleri*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Yayınlanmamış Y.L., Tezi, İstanbul, 2000;

³²Özbudun, Ergun, *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı*, Ankara, 1993, s. 29

³³Kılıç, Davut, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve siyasi Mücadeleler*, Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), Ankara, 2000, s.1.

bahsedilen coğrafya için Armeny / Armenien (Armenyalı); Araplar, Selçuklular ve halefleri ise Ermeni (Ermenli) adını kullanır.

En eski tarih belgelerinde, “Ermenistan” ismine rastlanmadığı gibi, ilk belgelerden olan Asur Salnamelerinde “Ermenistan” adının bulunmadığını ifade eden Krayblis, eski İran tarihlerinde bile “Ermenistan” adına tesadüf edilmediğini söyler. Bu çalışmalar gösteriyor ki, Ermeni milleti ile eski ve yeni Ermenistan arasında tarihi bir bağ bulmak oldukça güçtür.³⁴

Ermeniler Doğu Anadolu’ya anayurt olarak sahip çıkabilmek için bu bölgedeki tarihi ve kültürel varlıklarının binlerce yıllık bir maziye sahip olduklarını, Türklerin Ermeni topraklarını işgal ettiklerini ileri sürmektedirler. Ancak, Ermeni tarihçileri bile Ermenilerin kökenleri konusunda fikir birliği içinde değildirler. Bu da Ermeni anayurdunun neresi olduğunu tartışmalı kılmaktadır.

Ermenilerin menşei hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte onlar hakkındaki bilgiler çeşitli rivayet ve Ermeni tarihi yazan papazların mitolojik hikâyelerine dayanmaktadır. Adı geçen bölge, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu ile birlikte Güney Kafkasya, en eski çağlardan beri önemli ticaret, göç ve akın yollarının sürekli kesiştiği, yerlerdi. Dolayısıyla çeşitli kültürlerin ve siyasi teşekküllerin devamlı çatıştığı bir yer idi. İlk defa bu dönemde tarihin görüş alanı içerisine giren Ermenilerin nasıl ve ne zaman ortaya çıktıkları henüz kesin bir neticeye bağlanamadı.

Dr. Arın Engin, Ermeni adında bir kavim olmadığını, bunların Doğu Anadolu’nun dağlık bölgelerinde yaşayan ve Türk kavimleri olan Hititler, Kürtler ve Urartular arasında kalıp, bu kavimlerle dilleri ve gelenekleri karışmış bulunan bir topluluk olduklarını ileri sürer. Dikkat çekici bir husus ise bu görüşlerden başka, başta Fahrettin Kırzioğlu, Edip Yavuz ve Abdurrahman Küçük gibi bazı araştırmacılar, özellikle Türkçeden başka bir dil bilmeyen Ermenilerin Türk olabileceği tezini ileri sürerler.

Bunların dışında Ermenilerin menşei hakkında araştırmacılar tarafından en çok ilgi gören teori bugün genellikle M.Ö. 1200’lerde Balkanlardan başlayan bir göç hadisesine bağlı olarak bölgeye ulaşan kavimlerle yerli ahali veya kendilerinden daha önce buraya yerleşip, hâkimiyet kurmuş olan halklar ile kültürlerin münasebet ve

---

³⁴ Kılıç, a.g.e. s.3.

karışımlarıyla muhtemelen M.Ö. VI. veya IV. yüzyıllarda ortaya çıkan gruplardan birisini oluşturdukları kanaati ağır basar.

Buraya kadar anlatılanlardan bir sonuç çıkarmak gerekirse; Armenia denilen bölgenin, Ermeni adından gelmeyip coğrafi bir terim olduğu anlaşılmaktadır. İlginç olan şudur ki; Ermeni tarihinden bahseden ve hemen hepsi kiliseye mensup olan ilk tarihçilerin birçoğu, Ermeni değildir. Bunlar tarihlerini kendi dilleriyle ve daha ziyade Yunanca veya Süryani dili ve yazısıyla yazdılar. Bir kısım Ermeni tarihçileri de bu yabancıların eserlerini Ermeniliğe mal etmeye çalıştılar. Menşeyi itibarı ile Ermeni tarihçileri olarak takdim edilenler ise tamamen kilise mensubu olup, tarih yazıcılığında Yunan ve Asuri tarihçilerini izlediler.³⁵

1.2.2. Tarihte Ermeni Yerleşimleri

Tarihçiler Ermeni tarihini, M.Ö. VI. yüzyılın sonundan itibaren başlatırlar. Medlerle, İranlıları hâkimiyeti altında birleştiren Kuruş (kyras), Ermenileri de hâkimiyeti altına alarak, 18 bölgede Pers hâkimiyetini pekiştirdi. Böylece Ermeni toplumunun büyük bir kısmı, Makedonyalı İskender'in, Darius'u mağlup ettiği zamana kadar geçen dönemde İran hâkimiyetinde kaldı.³⁶

Yüzyıllar boyunca birçok devletlerin işgal ve istilasına uğramış bir geçit ve çarpışma sahası olan bu bölgelerde ne var ki, hiç bir zaman devamlı milli bir Ermenistan devleti mevcut olmadı. Ermeniler, küçük krallık veya derebeylik şeklinde değişik bölgelere hükmetmiş olmalarına rağmen, çoğu zaman etraflarındaki büyük devletlere tabi olarak hayatlarını sürdürdüler.

Tarihte Hıristiyanlığı top yekûn benimseyen ilk millet Ermenilerdir. Milattan sonra 430 yılında ortadan kalkan Ermeni Krallığının toprakları Bizans ile Pers imparatorlukları arasında paylaşılmış, Türkler Anadolu'ya geldiklerinde ilk karşılaştıkları kavimlerden biri Ermeniler olmuştur.

Ermeniler derebeylikler halinde yaşamışlardır. Birbirlerine vatan hisleriyle bağlı değildirler. Aralarında siyasi bağlar yoktur. Yalnızca yaşadıkları derebeyliklerine

---

³⁵ Kılıç, a.g.e., s.4.

³⁶ Kılıç, a.g.e., s.4.

bağlıdırlar. Vatanseverlikleri de bu nedenle bölgeseldir. Birbirleriyle bağlarını siyasi ilişkiler değil, gelenekleri, dilleri ve dinleri oluşturur.³⁷

Anadolu'nun binlerce yıl yerleşik ya da göçebe kavimlere yurt olduğu düşünülürse, Ermenilerin Doğu Anadolu'ya tek başlarına ve yurt olarak sahip çıkmalarının ve Doğu Anadolu'da 3-4 bin yıldır mevcut olmalarının mümkün olmadığı görülecektir.

Ermeniler, tarih boyunca o dönemlerin olağan toplumsal düzeni olan derebeylik sistemi içinde yaşamışlar, M.Ö.95-M.Ö.66 yılları arasındaki 30 yıllık Tigran dönemi hariç, hiçbir zaman bağımsız, birleşik ve sürekli bir devlete sahip olmamışlardır. Ermeni beylikleri ya da prensliklerinin birçoğu bölgeye devletlerce kurdurulmuş, hâkim devletler kendilerine yakın buldukları Ermeni ailelerini bunların başına getirmişlerdir.

Tarihleri boyunca çeşitli büyük imparatorluklar ve devletlerin nüfuzu altında yaşayan ve bunlar arasında mücadele alanı olan Ermeni beyliklerinin menfaat amacıyla sık sık taraf değiştirmeleri tehcir edilmelerine ya da kendiliklerinden göç etmelerine neden olmuştur.

Ermenilerin Sicilya'dan Hindistan'a, Kırım'dan Arabistan'a kadar uzanan çeşitli bölgelere dağılmaları bu tehcirlerin sonucudur. Bu da göstermektedir ki, 1915'de Osmanlı Devletince tehcir edilmeleri uğradıkları ilk tehcir olmadığı gibi, Ermeni Diasporası denilen olgu da 1915'deki göç hareketinin sonucu olarak ortaya çıkmamıştır.

Ermenilerin 301 yılından itibaren Hıristiyanlığı kabul etmeleri üzerine onların Zerdüştlüğü muhafazası için Sasaniler, Hıristiyanlığı benimsemeleri için de Romalılar büyük baskılar yapmışlar ve II.Şapur birçok şehri yakıp yıktıktan sonra 70.000 civarındaki Ermeni'yi Partiya'ya sürmüştür.

V. yüzyılın son çeyreğinde İran'ın bölgedeki Ermeniler üzerinde yoğunlaştırdığı dini savaşlar sonunda da bölge, Ermenilerden tamamen temizlemek maksadıyla feodal aile reisleri uzaklaştırılmış, yerlerine Bizanslı memurlar yerleştirilmiş ve Ermeniler Trakya'ya sürülerek yerlerine başkaları getirilmiştir.

VI. yüzyıl sonlarından VII. yüzyıl başlarına kadar Bizans İmparatoru Maurice bu sürgün faaliyetini devam ettirmiştir. 639 - 640'larda Sasani İmparatorluğu'nu yenerek

---

³⁷ Aslanyan, Kevork, *I'Armenie et les Armeniens, İstanbul, 1914, Dokuz Soru Dokuz Cevapta Ermeni Sorunu*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1983, s.3.

Nahcivan'a kadar ilerleyen Araplar, 642'de Dwin'i ele geçirmiş ve 35.000 kadar Ermeni'yi sürmüşlerdir.

653'te Arap Ordularının Kafkasya'yı fethi üzerine, Müslümanların kontrolüne giren Ermeniler, İslam dini'nin geniş hoşgörüsü içinde dini özelliklerini korudular.³⁸ VII. yüzyıl başlarından itibaren Araplar hakim olmakla ve bölge Arap valiler tarafından idare edilmekle birlikte, Bizans'la olan kavgalar sona ermemiş ve Bizans İmparatoru II. Basile, birçok Ermeni'yi tarımda kullanmak, Bulgarlarla ve Macarlarla savaşmak üzere Trakya'ya, Makedonya'ya ve Teselya'ya sürmüştür.

Moğol İstilasası sırasında birçok Ermeni, Kazan, Astrahan taraflarına götürülürken, Hülagü Han da bir kısmını Halep, Humus, Hama ve Şam seferlerine iştirak ettirmek üzere 1250 yılında Suriye'ye götürmüştür.

1266 yılında Çukurova civarını işgal eden Memluklar ise, kendilerine daha önce Moğollarla birlikte saldırmış olan birçok Ermeni'yi esir alarak Mısır'a götürmüşlerdir. Yine 1274 - 1275'te Çukurova'ya yeni bir sefer yapan Memluk Sultanı Baybars, 10.000 civarındaki Ermeni'yi Mısır'a sürmüştür.

Osmanlı Devleti medeniyetin doruğuna çıkarken, Avrupa'da veya Avrupalının gittiği yerlerde XIII.-XVI. yüzyıllarda din, mezhep kavgalarıyla veya katliamlarıyla meşgul olunuyordu. Haçlılar Filistin'de Müslüman esirleri kılıçtan geçirirken, İspanya'da engizisyonun dehşeti ve Müslüman Arapların soykırımı devam ederken, Fransa'da Kralın emriyle Protestanlar katledilirken, İspanya ve İtalya'daki Museviler, Avrupalının zulüm ve vahşetinden tam bir dinler hürriyetinin yaşandığı Osmanlı Devleti'ne sığınmışlar ve İstanbul, Selanik ve Tiberya gölü çevresine yerleştirilmişlerdir.³⁹

1746'da çıkan Osmanlı - İran Savaşları sırasında İranlılar, ordunun önünü boşaltmak maksadıyla 24.000 Ermeni'yi İran'a sürmüş ve bunların bir kısmı yolda helak olmuştur. Savaş devam ederken bir kısım Ermeni de Kırım, Lehistan ve Hazar Denizi'nin kuzeyine göç etmiştir. 1778'de de Kırım'da bulunan 75.000 civarındaki Ermeni ailesi Steplere sürülmüş ve bunların birçoğu soğuktan helak olmuştur.

³⁸ Dağ, Fatma, Kafkasya Raporu, Çankaya Vakfı Yay., Ankara, 2000 , s. 47.

³⁹ Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, 100. Yıl Üniversitesi, Van, 1990, s.100.

1826'da İran'la Rusya arasında yapılan savaşlarda Ermeniler Rusların yanında savaşa katılmışlar ve bilahare 1828'de yapılan Türkmen Çayı Antlaşması'yla her iki taraf arasında göç serbest bırakılınca, İranlıların göç almasından çekinen birçok Ermeni Rusya'ya göç etmiştir.

İran'dan sonra Osmanlı Devleti'ni de yenen Rusya, bu iki Müslüman devlete karşı Kafkaslarda bir tampon bölge oluşturmaya karar vermiştir. 1723 yılından itibaren temasta buldukları Hıristiyan, Gürcü ve Ermeniler arasından tampon bölge için tercihlerini Ermenilerden yana kullanan Ruslar, İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri zorla göç ettirerek Erivan merkez olmak üzere oluşturdukları tampon bölgeye yerleştirmiştir.⁴⁰

Ruslar, Ermenileri hem İranlılara hem de Osmanlılara karşı kullanmak amacıyla, bu göçmenleri Nahcivan, Revan ve Karabağ'a yerleştirmişler ve birçok kolaylığın yanı sıra buralardaki Ermenileri 20 yıl vergiden muaf tutmuşlardır. Bu avantajlar nedeniyle ve bölgedeki Müslümanları azınlıkta bırakmak amacıyla Erzurum, Kars ve Beyazıt'tan da 70.000 civarındaki Ermeni buralara göç etmiştir.

Türkler ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin uzun bir geçmişi vardır. 3. ve 4. yüzyıllarda Hunlar ve bazı küçük Türk boylarının Ermeniler ile ilişki içerisinde buldukları ve bu ilişkilerin Selçuklular döneminde yoğunlaşarak kökleştiği bilinmektedir. Ancak 13. yüzyılda tüm bölge ülkeleri gibi Moğol istilasına maruz kalan Ermenilerin bir kısmı, Selçukluların Anadolu'yu fethinden sonra Kilikya'ya göç ettiler. Bu Ermeniler, Haçlı seferleri sırasında, Türklere karşı batılı devletlerle ittifak yaptılar. Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin ise, Orhan Bey (1326-1362) zamanında başladığını söylemek mümkündür.

1326 yılında Bursa'yı alarak başkent yapan Orhan Bey, Ermenilerin Bizans'ın zulmünden korunması için Anadolu'da ayrı bir cemaat olarak örgütlenmelerine müsaade etmiş ve Kütahya'daki Ermeni ruhani merkezini de Bursa'ya naklettirmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra, Bursa'daki dini lider Başpiskoposu Hovagim, 1461 yılında yeni başkent İstanbul'a getirilmiş ve ferman ile Samatya'daki Sulu Manastırda Ermeni patrikhanesi kurulmuş, böylece Ermenilere hürriyet sağlayan

---

⁴⁰ Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi - 1: Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.22.

idari ve dini imtiyazlar verilmiştir. Anılan tarihte Ermeniler, “Millet sistemi” içerisinde, “Gregoryen milleti” olarak örgütlenmişlerdir.⁴¹

Milli kültürlerini koruyamamış, Türkleşmiş hatta dil olarak bile Türkçeyi benimsemiş bir topluluk olan Ermeniler, XIX. yüzyıl başlarında “Millet-i Sâdika” adı ile adlandırılıyorlardı. 1839 yılında Tanzimat Fermanı’nın yayınlanması ile diğer azınlıklar gibi Ermenilerin de Türkler ile aynı haklara sahip oldukları görülmektedir.⁴²

Rusya’nın XIX. yüzyılda Kafkaslara doğru genişleme politikası, Ermeni kültürünün canlanmasına ve batılı devletlerin, Osmanlı idaresi altındaki Ermenilerle ilgilenmesine sebep oldu. Batının bu ilgisi giderek gelişti ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından yapılan Ayastefanos Anlaşması’ndan sonra, konu “Ermeni Meselesi” haline geldi.

Osmanlı Devleti’nin çöküş dönemine rastlayan süreçte, devletin doğu vilayetlerindeki Ermeniler arasında 1880’den itibaren Milliyetçilik hareketi giderek büyüdü. Hınçak Tedhiş Komitesi gibi isimler altında teşkilatlanan militan Ermeniler, Osmanlı Devleti’nin içine düştüğü zaaftan da yararlanarak, ülke içinde Ermeni devleti kurmak için çaba gösterdiler.

I. Dünya savaşı sırasında Ruslara yardım için gönüllü askeri birlikler oluşturdular. Osmanlı ordularının çok sayıda cephede çatışmasını da fırsat bilerek, Müslüman halka karşı büyük katliamlara giriştiler. Ancak daha sonra doğuya hakim olan Osmanlı orduları, bu katliamlara sebep olan Ermenilerin katliamlarını durdurarak, Ermenileri mecburi göçe tabi tutular.⁴³

Ermenileri ilk defa göçe zorlayan ülke Osmanlı Devleti değildir. Ermenilerin Ermenistan adını verdiği bölge Asya’dan gelen büyük göçlerin ve bu bölgeleri işgal etmek isteyen orduların geçici uğrak yeri olduğu için bu bölge;

- 1) M.Ö.521’den 344’e kadar bir Pers vilayeti,
- 2) M.Ö.344’ten 215’e kadar Makedonya İmparatorluğu’nun bir parçası,
- 3) M.Ö.215’ten 190’a kadar Selektiler’e tabi bir vilayet,

---

⁴¹ İltter, Erdal, “Ermeni Kilisesi ve Terör”, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi*, Ankara, 1999, ss. 21-22. s.22.

⁴² Türkmen, Fikret, *Türk Halk Edebiyatı’nın Ermeni Kültürüne Tesiri*, İzmir, 1992, Köprülü, Fuad , “Türk Edebiyatı’nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri” *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966, ss. 239-269 s.256.

⁴³ Dağ, Fatma, *Kafkasya Raporu*, Çankaya Vakfı Yay., Ankara, 2000 , s. 47.

- 4) M.Ö.190'dan M.S.220'lere kadar Roma İmparatorluğu ile Partlar arasında sık sık el değiştiren bir mücadele alanı,
- 5) 220'lerden V. yüzyıl başına kadar bir Sasani vilayeti,
- 6) V. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar bir Bizans Vilayeti,
- 7) VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Arap egemenliğinde bir toprak parçası,
- 8) X. yüzyılda yeniden Bizans vilayeti,
- 9) Selçuk Hakanı Alparslan'ın Ermeni Prenslığı Ani'nin topraklarını 1064 yılında ele geçirmesiyle Selçuklu toprakları olarak idare edilmiştir.

Burada önemli bir hususun açıklığa kavuşturulması büyük önem taşımaktadır. Selçuk Hakanı Alparslan, Ani Prenslığı'nin topraklarını Ermenilerden değil, Bizanslıları yenerek Bizans'tan almıştır. Çünkü Ani Prenslığı'ne 1045 yılında Bizanslar tarafından son verilmiştir. Dolayısıyla, Selçukluların ilerlediği topraklar, üzerinde diğer kavimlerin yanı sıra Ermenilerin de yaşadığı Bizans topraklarıdır. Bu nedenle Selçukluların bir Ermeni Devleti ya da Prenslığı'ni işgal ve istila ettikleri yolunda ileri sürülebilecek herhangi bir iddianın tarih karşısında doğrulanmasına çok zor görünmektedir.

Bu kadar çeşitli devletlerin egemenlikleri altında yaşayan Ermeniler, tarih boyunca hiçbir zaman bağımsız, birleşik ve sürekli bir devlet kuramamışlardır. Ermeni Beylikleri ya da Prenslıkları'nin birçoğu da bölgeye hakim olan yabancı devletlerce kurdurulmuştur. Ermenileri kendi taraflarına çekmek ya da diğer bir güce karşı kullanmak isteyen hakim devletlerin isteği doğrultusunda hareket etmediği zaman Ermeniler, göç, sürgün veya katliama tabi tutulmuşlardır. Ermeniler, Hıristiyanlığı kabul edinceye (301 yılına) kadar Sasaniler'le birlikte Zerdüşt dinine (Ateşe tapma) bağlıydılar. Ermenilerin arasına Hıristiyanlık girmesi üzerine Sasani hükümdarları Ermenileri kaybetmekten korkarak onları tekrar ateşperestliğe döndürmeye çalışarak büyük bir baskı yaptılar. İran hükümdarları, Ermenilerin eski dinlerine dönmesi için binlerce Ermeni'yi İran içlerine sürmek lüzumu duymuştur. İşte ilk Ermeni göçü daha doğrusu sürgünü bu suretle başlamıştır. Bundan sonra gelen Şahpur (Şabur) birçok Ermeni şehrini tahrip etmiş ve 70.000 Ermeni'yi İran'ın doğusundaki Parthiya (Horasan) bölgesine sürmüştür.

Ermenileri yerlerinden atmak ve hicrete mecbur etmek hususunda Bizanslıların yaptıkları hareketler daha ağır ve feci olmuştur. Bizanslılar bölgenin kontrolünü ele

geçirdikten sonra Gregoryen mezhebindeki Ermenileri Katolik mezhebine döndürebilmek için 484 yılından 640 yılına kadar, hemen hemen bütün Ermeni tarihçilerinin bile birleştiği sürgün ve katliamı uygulamışlardır. Bizans kendi hâkimiyetindeki Ermenistan'ı Ermenilerden temizlemek için feodal aile reislerini uzaklaştırıp yerlerine Bizans memurlarını gönderdikten sonra, bölge ahalisini Trakya'ya naklederek yerlerine, başka bölgelerden insanları ve harplerde esir olan kimseleri iskân etmiştir.

Moğol istilası sırasında da, Moğollar birçok Ermeni'yi yanlarına alarak Kazan, tarafına götürmüş ve daha sonra bu Ermeniler, muhtelif sebeplerle Macaristan'a, Romanya'ya, Transilvanya'ya, Lehistan'a ve hatta Hindistan'a gitmişlerdir. Zaten Ermenilerin, dünyanın her tarafına dağılışının ve hiçbir yerde çoğunluğu teşkil edememesinin başka bir izah tarzı bulunmamaktadır.

26 Ağustos 1071'de Malazgirt Savaşı'nda Roman Diogenes'in mağlup ve esir olması ile bütün Ermenistan bölgesi Selçukluların eline geçerken Anadolu kapıları da Oğuz Türklerine açılmış oluyordu. Ermenistan dediğimiz coğrafi bölge Sultan Sancar'ın ölüm tarihi olan 1157 yılına kadar Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun içinde, bu tarihten 1194'e kadar Irak Selçuklularının idaresinde, sonra Harezmşahlar'ın, daha sonra İlhanlıların idaresinde kalmıştır. İlhanlı Devleti dağılınca, bölge 1334 yılında Celayirliler 1383'de Timur'un ölümünden sonra Karakoyunlularla Akkoyunlular'ın ve 1450'lerden sonra da tamamen Akkoyunlular'ın idaresine girmiştir. Bu bölgenin Osmanlıların eline geçmeden önceki son sahipleri Akkoyunlular ve Safeviler'dir. Bu tarihte de, tarih sahnesinde yine bağımsız ve sürekli bir Ermeni devleti yoktur.⁴⁴

Kilikya bölgesindeki Ermeniler de Haçlılarla yapılan muharebelerde taraf tuttıkları, devlete ihanet ettikleri için o bölgede bulunan 30.000 Ermeni; Kıbrıs, Girit ve İtalya'ya sürülmüştür.

1274-1275 yıllarında Memluk Hükümdarı Baybars da Kilikya'da oturan 10.000 Ermeni'yi Mısır'a götürmüştür.

---

⁴⁴ Kılıç, Davut, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve siyasi Mücadeleler*, Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), Ankara, 2000.S.1, s.22.

Osmanlılarla İranlılar arasında yapılan muharebelerde de İran hükümdarı Şah Abbas, Ermenilere güvenmediği için harp bölgesindeki 24.000 Ermeni'yi İran içlerine sürmüş, Ermenilerin büyük kısmı yollarda ölmüş ve bir kısmı da Aras Nehri'nin sularına gömülerek yok olmuştur.

1777 yılında Kırım'ı işgal eden Ruslar, buradaki binlerce Ermeni'yi 1778 yılında steplere sürmüşlerdir. 1828 Rus-Osmanlı Harbi'nde, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu kısmındaki yerli Ermeniler Ruslara büyük yardımlarda bulundular. Bu sebepten Osmanlıların intikamından korkan Erzurum Murahhası Episkopos Karabot, Erzurum, Kars ve Beyazıt'tan 90.000 Ermeni'yi alarak Rusya'ya geçirmiştir. Bu göçmenler Gümrü (Leninakan) ve Gürcistan' a yerleştirilmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeniler, Azeriler ve Gürcülerle birlikte Transkafkasya Federal Cumhuriyeti'ni kurdular. Birlik kısa sürede dağıtılırken, Ermeniler, ömrü kısa olan bir de Ermeni Cumhuriyeti kurdular. 28 Mayıs 1918 tarihinde ilan edilmiş olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 28 Nisan 1920 tarihinde Rusya'nın 11. Kızıl Ordusu tarafından işgal edildi ve Azerbaycan'da Sosyalist Cumhuriyet kuruldu.⁴⁵ Kızılordu 1920'de Ermenistan'ı işgal etti. Ermenistan, 1922'de Azerbaycan ve Gürcistan'la birlikte Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturdu.

1936'da kabul edilen yeni anayasa ile Ermenistan, Sovyetler Birliğini oluşturan 15 Cumhuriyetten biri oldu. 1991 yılında halk oylamasının ardından Sovyetlerden bağımsızlığını ilan etti ve aynı yıl BDT üyesi oldu.

Ermenistan'ın 1989 itibariyle 3,5 milyon dolayında olan nüfusunun %90'ını Ermeniler, %5'ini Azeriler, %2'sini Ruslar ve %3'ünü de diğer milletler oluşturmaktadırlar. Ermeni- Azeri gerginliği sürecinde ülkedeki Azeriler, göç etmeye zorlandı.⁴⁶

1.3. KARABAĞ

Karabağ sorunu, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yer alan coğrafi ve tarihsel bir ihtilaf konusu olduğundan konuya öncelikle bu açıdan bakmak gerekir. Bu amaçla

⁴⁵ Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, C. III, Bakü, 1979, s. 308.

⁴⁶ Dağ, Fatma, *Kafkasya Raporu*, Çankaya Vakfı Yay., Ankara, 2000 , s. 48.

Karabağ'ın coğrafi konumunu ve eskiden günümüze kısaca tarihini açıklamak önemli olacaktır.

Doğasının özelliklerini insanın karakterine yansıtan Kafkasya, eski ve ortaçağ tarihçilerinin, seyyahlarının kaleminden süzülen methiyelerle “harikalar diyarı, güzellikler vatani” sıfatlarıyla hafızalarda yer etmiştir.

Şairlere ve sanatçılara ilham kaynağı olan bölge, asırlar geçse de cazibesinden bir şey kaybetmemiştir. Dünyanın yeniden yapılmasına hizmet eden Kavimler Göçü ve hayati önem taşıyan ticaret yollarının üzerinde bulunması, Kafkasya'yı paylaşılmaz kılmıştır. Geçmişine çok sayıda savaşlar, bitmek-tükenmek bilmeyen çekişmeler sığdıran bölge; dününü de, bugününü de aratmayacak durumdadır. Kafkasya Tarihi'nin son yüzyılındaki en büyük sorun ise, Karabağ sorunudur.

1.3.1. Karabağ Adı

Karabağ yer adının anlamı hakkında değişik fikirler vardır. Bunlardan biri bölgede “kara üzüm” yetiştirildiğinden, bölgede “kara yapraklı bağlar” olduğundan Karabağ denildiği fikridir. Diğer bir görüş ise Karabağ sözünün “Şimal – Gerb Bağı”ndan (Kuzeybatı Bağı) geldiğini ileri sürmektedir. Bu görüşe göre Karabağ düzlüğü Beylegan Şehri'nin kuzeybatısında kaldığı için bölge böyle adlandırılmıştır⁴⁷.

Azerbaycan'ın Ermenistan ile batı sınırı boyunca uzanan geniş Karabağ bölgesi toplamda 16 bin kilometrelik bir alanı içine almaktadır. Günümüzde bunun 14 bin km²'lik kısmı Ermenistan işgali altındadır. 1979 yılında bölgenin nüfusu 162,2 bine ulaşmıştır. Bu nüfusun 123,076'sını Ermeniler, 37,264'ünü ise Azeriler oluşturmaktadır. 1989'daki nüfusu yaklaşık 192.000 olan ve Ermeniler arasında Artsak (Sık Orman) adıyla da anılan bölgede, halkın yaklaşık % 70'i Ermenidir.⁴⁸

Karabağ eskiden beri insanlığın merkezi olmuştur. Coğrafyasının oluşturduğu koşullar burada eski dönemlerden itibaren insanların ve toplumların yaşamına katkıda bulunmuştur. Karabağ'ın tarihi hiç şüphesiz bölgenin taşıdığı adın belirginleştirilmesiyle başlamıştır. Tarihsel yapının ve dönemlerin değişmesi bölge adını da yakından etkilemiştir. Bu coğrafya günümüze kadar çeşitli isimlerle anılmıştır.

⁴⁷ Halilov, Hasan, *Karabağ'ın Elat Dünyası*, Azereşr, Bakü, 1992, s.17.

⁴⁸ Aydın, Mustafa, *Dağlık Karabağ Sorunu, Türk Dış Politikası, içinde Baskın Oran (ed)*, Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2002, s. 401.

Karabağ adının bölgeye verildiği tarih olan XII.-XIII. yüzyıllara kadar bu arazi, çeşitli kaynaklarda farklı adlar altında gösterilmiştir: Gerger, Gurger, Uti, Utik, Udin, Otena, Kara, Karalar, Arsak, Sev aygi vs.

Kuzey Azerbaycan en erken dönemleri üzerindeki “Sak kimliği” henüz layıkıyla çözülmüş değildir. Saklar⁴⁹ bu bölgedeki kavimlerin siyasal bakımdan derlenip toparlanmasında ve yeni etnik grupların burada yerleşmelerinde önemli rol oynamışlardır. M.Ö. IV. yüzyılda Kuzey Azerbaycan’da ortaya çıkan Alban Krallığı ve bu krallığa tabii etnik grupların teşekkülü Sak güçleriyle oranlanmalıdır. Saklar, çeşitli etnik grupların hakim boy yönetiminin de siyasal olarak birleştiği koruma bir kimliğe sahip olmuşlardır. Aralarında İranî grupların olduğu kadar bazı Türk kavimlerinin de bulunduğu kesin gibidir. İşte Karabağ bölgesinde ilk siyasal güç olarak bu Sak’ların ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu boylardan biri olduğuna inanılan Kargar/Gargarlar, Karabağ’ da yerleşen, adlarını bildiğimiz ilk topluluktur. Nitekim Gargarlar bölgeye adını veren ilk kavim olması itibari ile de dikkat çekmektedirler.⁵⁰ Antik Çağ ve Orta Çağ müelliflerinin bir kısmı Karabağ’ın bir kısmını Gargarlar ülkesi olarak tanımaktalar.⁵¹

Daha sonra Alban Krallığını oluşturan en büyük boylar arasında yer alan Gargarların Mil ovası boyunca geniş topraklara yayıldıkları görülmektedir. Gargarlar bölgede yerleşim alanı kurmuş, kendi adlarıyla şehirler oluşturmuşlardır. Bugün Azerbaycan’da bulunan Gargar nehrinin adının Gargarlara dayandığını belirtmektedirler.

Bazı Ermeni tarihçileri “Gargar” adının Ermenice “taşın göğsü” anlamına geldiğini belirterek, bunların Ermeni kökenli boylar olduğunu vurgularlar. Ancak bu iddia doğrulanmamıştır. Rus tarihçileri ise bu boyların İber-Kafkas kökenli olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Ancak mevcut arkeolojik buluntular bu boyların önceleri dağ ve dağ eteklerinde göçebe yaşam sürdürdüğünü, daha sonra yerleşik hayatı benimseyerek ovalara yerleştiklerini ve bu bölgede Hıristiyanlığı kabul eden ilk gruplar

⁴⁹ Garkov, B.N., Saklar hakkında bilgiler “Skifi”, Moskova, 1971; Artamanov, M.İ., *Sokrovişa Sakov*, İlimler Akademisi Yayınları, Moskova, 1973, s.113

⁵⁰ Gargar ve Karkar boyları hakkındaki bilgiler K.G.Aliyev, “K vaprosu o gargarah i territorii is raselniya” Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1981, N:1.

⁵¹ Göyüşov , R., *Karabağ’ın Geçmişine Seyahat*, Azernesr, Bakü, 1953, s.5.

olduğunu kanıtlamaktadır. Kesin olmasa da bu kavmin Sak boyları içinde yer alan bir topluluk olduğu görülmektedir.

Karabağ'ın bir kısmı ise burada oturan eski bir boyun adına uygun olarak "Uti" şeklinde adlandırılmıştır. Önceleri Zeki Veli Togan tarafından ortaya atılan Utiler'in Türklüğü meselesi, Sovyet tarihçilerin bütün karşı koymalarına rağmen son zamanlarda yeniden gündeme gelmiştir. Bilindiği gibi kendilerini bu boya dayandıran küçük bir grup hala Azerbaycan'da yaşamaktadır.

Uti adı çeşitli kaynaklarda Uti, Utik, Utin, Otena olarak geçmektedir. Bunların Albanlar'ın ataları olduğu yolunda mitolojik bir görüş bulunmaktadır. Uti oldukça geniş bir saha olmuş yedi kısma bölünmüştür. Arazinin Karabağ'ı kapsayan kesimi "Özel Uti" veya "merkezi Uti" adını taşımıştır. Başta Merr olmakla bazı Rus araştırmacıları "Uti" adının "kara adam" anlamına geldiğini savunmuşlardır. Nitekim Karabağ'ın bir kesiminde yerleşen topluluklar kendilerini "karalar" diye adlandırmaktadırlar. Bu topluluklar "Karaman baba" denilen bir yeri kendi ziyaretgâhlarına çevirmişlerdir. Bu da bu bölgede eskiden beri atalar kültürünün olduğunu göstermektedir.⁵²

Karabağ'a verilen bir diğer ad ise Artsak olmuştur. "Arsak" kelimesinin kökenini araştıran Cafer Caferov kelimenin "sak", "asak"tan türediğini ve as'larla ilgili olduğunu, "Asak"ın "saka", "sak"ın da "asak"a dönüşmesinin Orhun Kitabeleri'ne de uygun olduğunu belirtmektedir. Artsak kelimesini "Er as ak" yani Türkçe "Ak As Erler" olarak tahlil etmekte ve çeşitli örneklerle bu kelimenin hem menşe hem de anlam itibarıyla Türkçe kökenli bir kelime olduğunu ispatlamaktadır⁵³.

"Arsak" üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de, henüz kesinleşmiş bir yargı bulunmamaktadır. Artsak adı özellikle M.S. III.-IV. yüzyılda Karabağ'ın dağlık kesimine verilmeye başlanmıştır. Artsak/ Arsak adının Sak'larla ilişkisi kesin gibidir.⁵⁴ XIX. yüzyıla kadarki tarihi kayıtlarda Artsak / Varsak adıyla anılan Türk boylarının varlığına rastlanmaktadır.

---

⁵² Göyüşov , *a.g.e.*, s.6.

⁵³ Caferov, Cafer, *Arsak Sözü'nün Etimolojisi*, Şuşa Yayınevi, Bakü, 2002, s. 38-41.

⁵⁴ Seyidov, M., *Varsak Sözü Hakkında*, Edebiyat ve Dil İnstitutunun Eserleri, Bakü, 1954, C.VII. s. 175-185.

Ermeni kaynaklarında bu ada, ilk kez VI. yüzyılda yaşamış Movsey Horenli'nin eserinde rastlanmaktadır.⁵⁵ Horenli, kelimeyi “şarkıcı” anlamında kullanmıştır. M. Seyidov, kelimenin beşten fazla anlamının olabileceğini vurgulamıştır. Ona göre, Varsak boy adı, melodi veya müzik türü – Varsaki biçiminde hala Azeriler arasında meşhurdur- sanat türü, şarkıcı, yer adı ve bir boya ait eşya veya simge anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ Muhtemelen, Arsak ve Varsak kelimeleri köken itibarıyla aynı şeye vurgu yapmaktalar. Belirtilen bu veriler yanında Arsak/Varsak adının Ermeni kökenli olduğuna ilişkin kesin bir kayıta rastlanmamıştır. Konuya ilişkin Ermeni tarihçilerin görüşü çeşitli yorumlara dayanmaktadır. Ayrıca Ermenistan'da hüküm sürmüş bir hanedanlığın adı olarak kullanılan Arsaki/Arşaguni adları da Partiya yani İskit veya Saka kökenlidir.

Ermeniler, kendilerinin Kafkasya'nın yerlisi olduklarını iddia etseler de ait oldukları dil grubu bakımından bunun aksi bir görüşü savunmak mümkündür. Ermeni dili Hint-Avrupa dillerinin doğu grubuna aittir. Bu sistemde Ermeni dilinin kendine has özelliği vardır. Ermeni dili M.S. IV. yüzyılın sonları ve V. yüzyılın başlarında yazı şeklini almıştır. Bazı bakımlardan Ermeni dili özellikle Hint-Avrupa dillerinden Snaskritçeye (eski Hint yazısı), Latinceye, Yunancaya, eski Slavcaya ve eski Almancaya yakındır⁵⁷.

Karabağ adına gelince bu kelime ilk kez XIV. yüzyılda Fars, Ermeni ve Gürcü yıllıklarında karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan İranlı tarihçi Hamdullah Kazvini “Nüzhetü'l-Gulub” adlı ünlü eserinde İlhanlı hanlarının ikametgahı olarak Karabağ adı geçmektedir. Karabağ adının Türkçe “kara”, Farsça “bağ” sözcüklerinden oluştuğu gayet açıktır.

Bir sıra Ermeni tarihçilerin Karabağ adının, XII. yüzyılda yaşamış Anili Samuel'in eserinde geçen “Sev aygı” adının karşılığı olduğu yönündeki iddiaları, pek ciddi bir iddia kabul edilemez. Ermeni tarihçilerinden bazıları eserlerinde “Sev aygı” adını kullanmadan direkt Karabağ olarak vermişlerdir. Diğer rivayete göre, Peçenek-

⁵⁵ Horenli, M., *Ermeni Tarihi*, Erivan, 1940, s. 151.

⁵⁶ Seyidov, M., *Azerbaycan mifik tefekkürünün gaynaglari*, Edebiyat ve Dil İnstitunun Eserleri, Bakü, 1983, s. 301.

⁵⁷ Garibyan, Ararat Saakoviç, Garibyan, Cülyetta Araratovna, *Kratkiy Kurs Armyanskogo Yazıka*, Luys Yayınevi, Erivan, 1987. s. 5.

Kanlı boyları arasında Karabağ adını taşıyan bir kavim bulunmaktaydı. Bir diğer açıklama da XII. yüzyılda Karabağ'ın "Haçen/Haçın" adını taşıdığına ilişkindir. Kısacası M.Ö. XII. yüzyıldan beri çeşitli adlar altında tanınan bölge, XIV. yüzyıldan itibaren bütün kaynaklarda "Karabağ" olarak ün kazanmıştır.

1.3.2. Karabağ'ın Coğrafi Konumu

Karabağ, Azerbaycan'daki Kür ve Aras ırmakları ile şu anda Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe Gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşmaktadır. Bu bölge, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Ermenistan ve İran topraklarını kontrol edebilecek bir noktada bulunması nedeniyle jeopolitik öneme sahiptir. Ancak Karabağ ile Dağlık Karabağ ifadeleri aynı bölge için kullanılmamaktadır. 18.000 km² yüzölçümüne sahip Karabağ'ın sadece 4392 km²'lik kısmını Dağlık Karabağ oluşturmaktadır. Karabağ; Ağdam, Terter, Yevlah, Fuzuli, Beylegan, Kubatlı, Cebrail, Mingeçevir, Ağcabedi, Hocavend, Şuşa, Hankendi, Laçın, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Akdere, Berde, Zengezur ve Hadrut reyonlarından oluşurken, Dağlık Karabağ; Hankendi merkez üzere Şuşa, Akdere, Hadrut, Hocavend ve Askeran illerinden oluşmaktadır.

Karabağ'ın "Dağlık" kısmının ön plana çıkarılarak "Dağlık Karabağ" olarak adlandırılmasının ise tamamen Rus ve Ermeni siyasetinin bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Karabağ'ın yukarı kısmının "Dağlık" şekilde adlandırılmasındaki asil amacın, bu bölgenin "dağ olduğu", "verimsiz olduğu", "işe yaramaz" olduğu fikrini uyandırmak ve halkı (Azerbaycan Türklerini) bu bölgeden soğutmak, bu bölgeyi gözden düşürmek olduğu söylenebilir. Nitekim Kafkas Komitesinin Karabağ'daki sorumlu temsilcisi Ermeni S. Saduns 20 Aralık 1922 tarihinde şöyle belirtmekteydi: "Taşnaklar tarafından ortaya çıkarılan yeni bir terim 'Dağlık Karabağ' ortaya çıkarıldı"⁵⁸

7 Temmuz 1923 tarihinde kurulan Dağlık Karabağ'ın toplam yüzölçümü 4,4 bin km²'dir. Karabağ bölgesi Küçük Kafkas dağlarının güney doğusunda yer almaktadır. Bölgede genellikle Murovdağ (Küçük Kafkas dağlarının en yüksek yeri 3724 m. ile Camışdağı'dır) sıra dağlarının güney yamaçları, merkez batısı ve güney kısmı Karabağ

⁵⁸ Sükürov, Kerim, "Daglıq Qarabağ: Anlayışı ve Erazisi Haqqında (Tarih ve Müasirlik), Şuşa Yayınevi, Bakü, 2002, s. 103.

sıra dağlarının kuzey yamaçları (Kızılale dağı 2843 m., Kırkız dağı 2827 m., Büyük Kirş dağı 2725 m.) güneydoğusu ve doğu kısmı ovalıklar - Karabağ ve Mil düzlükleri oluşturmaktadır.⁵⁹ Karabağ arazisinin dağlık olması ve bölgede ulaşım güçlüğü olması, diğer yandan ise Ermenilerin uzun yıllar boyu yapay olarak oluşturdukları engeller Karabağ'ın doğal zenginliklerinin kullanılmasını engellemiştir.

Küçük Kafkas dağlarının güneydoğusunda yerleşen Yukarı Karabağ kuzeyde Murov dağlarından başlayarak İran'la Azerbaycan arasında bulunan doğal sınır oluşturmakta olan Aras nehrine kadar uzanmaktadır. Batıda 500 km.lik Ermenistan'la sınır olması Karabağ için her zaman problemler ortaya çıkarmıştır. Karabağ bölgesi çok önemli bir coğrafi konumda yer aldığı için jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük önem taşımaktadır.

Karabağ'ı elinde tutan herhangi bir devlet, Trans-Kafkasya'nın da birçok arazisini kontrol altında tutabilir.⁶⁰

Karabağ sıra dağları ve ona yakın arazilerde kışın yağmursuz geçen soğuk iklim görülmektedir. Denizden 1600 metre yükseklikte bulunan bölgelerde yıllık ortalama sıcaklık 6-8 °C arasında değişmektedir.⁶¹

1.3.3. Karabağ' da Nüfus Yapısı

Karabağ bölgesinin toplam nüfusu 1989 yılı nüfus sayımlarına göre 182,4 bin kişi olmuştur. 1926-1989 yılları arasında bölgede nüfusun sayısı 57,1 bin yani % 45,6 oranında artmıştır. Karabağ nüfusu 1939-1959 yılları arasında azalma göstermiştir ki, bunun da başlıca nedeni II. Dünya Savaşı zamanı bölgeden verilen kayıplar ve bu bölgenin nüfusunun (Azerilerin) başka bölgelere yerleştirilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak 1970'li yıllarda bölgenin nüfusu önceki durumuna ulaşmıştır. 1959 sayımları Karabağ' da 130,4 bin kişinin yaşadığını göstermektedir ve toplam nüfusun % 84,4'nü Ermeniler, % 13,8'ini Azeriler, % 1,4'nü Ruslar oluşturmuştur. 1970'li yıllarda ise 150,3 bin kişi olan bölge nüfusunun % 80,5 Ermeniler, % 18,1'ni Azeriler, % 0,9'nu ise Ruslar oluşturmuştur. Daha sonraki 1979 sayımlarında ise 162,2

⁵⁹Aliyev, İgrar, *Dağlık Karabağ*, Elm Neşriyatı, Bakü, 1989 s. 2; Hesenov, Tapdıq, *Azerbaycan Arazisinin Ermenistan Tarafından İşgalinin Ağır Sosyal-İktisadi Neticeleri*, Caşioğlu Matb., Bakü, 2002, s.14.

⁶⁰Dağlık Karabağ Özerk Vilayet Bölümü, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1979, c. III, s.27.

⁶¹ Nesibli, Nesip, *Azerbaycan Coğrafiyası*, Azerneşr, Bakü, 2000, s. 56.

bine ulaşan bölge nüfusunun % 75,9'unu Ermeniler, % 23'nü Azeriler, % 0,8'ni ise Ruslar oluşturmuştur. Ermenilerin kasıtlı olarak bölgede Ermeni nüfusunun azalması gibi öne sürülen iddialarının asılsız ve yalan olduğu bu rakamlardan görülmektedir.⁶² Sovyetler Birliği dağılmadan önce 1989 yılında yapılan son nüfus sayımlardaki verilere göre ise Karabağ'daki nüfusun 158 bini Ermeni, 30 bini ise Azerilerden oluşmuştur.

Karabağ Azerilerinin bölgede ağırlık kazanmalarını, diğer bölgelerden bu arazilere bilinçli olarak Azerilerin yerleştirilmesine bağlayan Ermeni siyasallarının iddiaları da asılsız iftiradan başka bir şey değil. Çünkü Sovyetler Birliği döneminde Azerilerin bölgeden başka arazilere göçürülmesi olmasaydı, bugün Karabağ' da Azerilerin toplam miktarı öncekinden daha yüksek durumda olabilirdi.

1.3.4. XIX. Yüzyıla Kadar Karabağ'ın Kısa Tarihi

Karabağ tarihsel bakımdan insanlığın en eski merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Dünyanın en eski insanlık merkezi burada, Fuzuli ilinin sınırları içinde yer alan Azıh ve Tağlar Mağarası'nda ortaya çıkarılmıştır. Mağaralardan elde edilen kanıtlar, arkeologlara bu bölgenin 1,5-2 milyon yıl önce insanların yerleşim alanı olduğuna ilişkin tarih belirleme fırsatı vermektedir. 1969 yılında Azıh Mağarası'nda sürdürülen arkeolojik kazılar sırasında dünyada beşinci olarak en eski insana ait kemik kalıntısına rastlandı. Yirmili yaşlarda bir kadına ait olduğu saptanan çene kemiğinden hareketle bölge, dünyanın en eski yerleşim alanlarından biri olarak kabul edilmeye başlandı. "Azıhantrop" adı verilen bu insan yaklaşık 400 bin yıl önce yaşamıştır.⁶³ Bir sonraki arkeolojik buluntu olarak karşımıza Hocalı yapıtları çıkmaktadır. Araştırmalar, Hocalı yapıtlarının M.Ö. XVII.-XVIII. yüzyıllara ait olduğunu ortaya koymaktadır. Bütün bunlar bize Karabağ'ın oldukça eski dönemlerden itibaren bir yerleşim alanı olduğunu belirlemeye fırsat vermektedir.

Karabağ'ın diğer kısmı ise Utik/Uti eyaleti sınırları içinde bulunuyordu. Ermeni ve Alban kaynakları bu bölgenin etnik terkihi hususunda şöyle bilgiler aktarmaktalar. Uti'de oturan Utiler, Gargarlar ve Savdey'ler rivayete göre Albanların cetleri kabul edilmektedir. Burada yerli halk Sak'lar da oturmaktaydı. Mil düzünde Gargarlar

---

⁶² Hesenov, Tapdik, a.g.e., s. 15.

⁶³ Guseynov, M.M., "Azıhskaya paşera-krupny karst i drevneyşaya stoyanka v Azerbaydanje, Azerbaycan Devlet Araştırma Neşriyatı, 1965, N:11

meskûndü. Miladi V.-VI. yüzyıllarda bölgeye Kongar ve Sabir göçebeleri gelmeye başladı.⁶⁴ Anlaşıldığı gibi Karabağ'la ilgili Ermeni kaynakları da dâhil olmakla diğer kaynaklar da verilen bilgilerde de Ermeni etnik kimliğine ilişkin hiçbir ipucuna rastlanmamaktadır. Söylenenlerden şu sonuç çıkarılabilir ki; bilindiği kadarıyla bölgenin ilk meskûnlarından Saklar, kuzey Azerbaycan'ın birçok bölgesinde olduğu gibi Karabağ' da da yerleşik hayata geçerek bölgeye kendi adlarını vermişlerdir. M.Ö. IV. Yüzyılda kuzey Azerbaycan'da Alban boyları liderliğinde kurulan Albanya devleti 26 boyu birleştirirken bunlar arasında Saklar da bulunmaktaydı.

Artsak, Uti, Sünük (sonradan Zengezur şimdiki Nahcivan'la Azerbaycan arasında yer alan Ermenistan bölgesi) bir eyalet gibi bu devletin sınırları arasında yer almışlardır. Albanya'nın sınırları VIII. yüzyıla kadar değişmemiş, bölge daha sonra Arap kaynaklarından Arran/Aran olarak adlanmaya başlanmıştır. Miladi tarihin başlarından itibaren Azerbaycan aynı zamanda Karabağ Türk göçlerine sahne olmuştur. Hunlar, Barsiller, Bulgarlar, Kengerler, Sabirler, Ogurlar ve Hazarlar kalabalıklar halinde Azerbaycan'a yerleşerek ülkenin Türkleşmesine neden olmuşlardır.

Arap fetihleri sırasında bölge Müslüman komutanların idaresine girse de Hazar akınları uzun süre durmamıştır. Bu dönemde Karabağ Arran Eyaleti'nin bir parçası olarak gösterilmektedir.⁶⁵ Daha sonra Karabağ Arran'la birlikte önce Selçuklar'ın ardından da Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin idaresine geçmiştir. Selçuklar döneminde Karabağ'a kalabalık bir Oğuz-Türkmen kitlesi gelmiştir. Bunlar daha sonra Ermeni Bagratuni Krallığı'nın ortadan kalkmasında ve Anadolu'nun fethinde büyük rol oynayacaklardır. Moğol istilası sırasında Karabağ önce Moğol Ermenilerinin bir ara Harzemşah Celaleddin'in, ardından da İlhanlı hakanlarının karargâh merkezi olmuş, Türkmen devletleri döneminde de Karabağ önce Karakoyunlu sonra da Akkoyunlu Devleti'nin idaresine geçmiştir. Safeviler döneminde Karabağ, Gence ile Çukur-Se'd Beylerbeyliği arasında paylaştırılmıştır.

Ermenistan bölgesi nüfusu ve idaresi bakımından Türklerin idaresinde bir bölgeydi. Bölge sık sık Safevilerle Osmanlılar arasında el değiştirmekteydi. 1747 yılında Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Azerbaycan ve İran çeşitli hanlıklara

⁶⁴ Yeremyan, S.T., *Ekonomika i sosialnyy striy Albaniya III-VII verka, V kniga, Oçerki İstorya SSSR (III-IX)*, Russkiy Gosudarstvennyy İzdatelstvo, Moskova, 1958, s.304.

⁶⁵ Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan VII-IX esrlerde*, Komunist Neşriyatı, Bakı, 1989, s.64.

bölündü. Bu dönemde şimdiki Ermenistan topraklarında İrevan veya Revan; Karabağ' da ise Karabağ Hanlıkları ortaya çıktılar. Karabağ Hanlığı 1747-1826 yılları arasında mevcut olmuştur. Bu dönemde Karabağ geniş bir alanı içine almaktaydı. Karabağ Hanlığı, Penah Ali ve İbrahim Halil döneminde Azerbaycan'ın yüzölçümü bakımından en büyük, siyasi bakımından ise en güçlü hanlığı olmuştur.

Karabağ Hanları

1. 1747-1763 – Penah Ali Han Saraçlı
2. 1763-1806 – İbrahim Halil Han Penah Ali oğlu
3. 1806-1826 – Mehdi Kulu Han

Karabağ Hanlığı döneminde mimarı açıdan birçok gelişmeler dikkati çekmektedir. Bu dönemde Şuşa şehrinin temelleri atılmıştır. Şuşa doğal güzelliği ve parlaklığı dolayısıyla “Şişe” anlamındadır.⁶⁶ Böylece, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Rus işgaline kadar Karabağ, Azerbaycan'da ortaya çıkan siyasal oluşumların egemen olduğu bir coğrafi alan olmuştur. Eskiden beri bölgedeki etnik oluşumların İrani ve Türk özellikler içerdiği, daha sonra ise tümünden Türkleştiği dikkati çekmektedir. Ermenilerin bölgeyle ciddi temasları Rus işgali sonrasında gerçekleşen bir dizi olaylarla ilişkilidir.

1.3.5. Rus Çarlığı'nın Karabağ'da İdaresi

Çarlık Rusya'sı 1803-1805 yılları arasında uyguladığı askeri ve siyasi faaliyetler sonucunda, Karabağ Hanlığı'nı tamamen kendi topraklarına katmış oldu. Bilahare bu topraklara Ermeni göçünü hızlandırarak buradaki Türkler azınlık durumuna düşürülerek bugünkü problemlere zemin hazırlanmış oldu.⁶⁷

1805 yılı Kürekçay anlaşması gereği Karabağ Rusya'ya ilhak edilmiş oldu. Han hâkimiyetinin 17 yıl daha devam ettirilmesi belli stratejik amaç taşıyordu. 1806 yılı İbrahim Hanın katli Rusya'nın aslında hukuku hiçe saydığının göstergesiydi. Böyle bir durumda İbrahim Han'ın Hanlığa geçen oğlu Mehdikulu Han'ın hâkimiyeti (1806-1822) kuvvetli değildi. Çar hükümeti işgal rejimini güçlendirir, Hanlığın arazisinde kuvvetli şekilde yerleşmek için yerli Müslüman hâkim tabakanın iktisadi mevkilerini

⁶⁶ Aliyev, İ., *Azerbaycan Tarihi*, Nurlan Neşriyatı, Bakı, 1993, s.188.

⁶⁷ Türkmen, Zekeriya, *Karabağ Hanlığı'nın Rus İdaresine Bağlanması Meselesi*, TİKA Avrasya Etüdleri, İlkbahar 1996. s. 117.

zayıflatmaya, diğer taraftan kendi arka bahçesi saydığı Grigorianlaşmış ve Ermenileşmiş Arnavutları üst tabakalara yerleştirmeye çalışıyordu. Hanlık rejimi kaldırıldıktan sonra Kuzey Azerbaycan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi burada da komendant idare usulü oluşturulmuş ve Askeri-Müslüman dairesinin (merkez Şuşa) içerisine dâhil edilmişti. Bu dönemde Rus ordularının işgal faaliyetlerinde görev alan ve aslen Ermeni asıllı General-Leytnant V.G.Medetov (1782-1829) Karabağ'da sözün asıl manasıyla Ermeni-Rus müstemleke rejimi oluşturmuştu. Çar hükümeti 1830 yılı isyanlarının etkisi sonucu Güney Kafkasya'da 1840 yılı 10 Nisan'da inzibati-askeri ıslahatı gerçekleştirdi. Bu ıslahat sonucunda Karabağ eyaleti Şuşa kazasına çevrilmiş ve Kaspi vilayetine (merkez Şamahı) tabi edilmişti. Bununla da Karabağ anlayışı siyasi manasını yitirmiş ve yalnız coğrafi bölge gibi kalmıştı.

1846 yılı inzibati arazi bölünmesi zamanı Şuşa kazası yeni oluşturulmuş Şamahı Kuberniyası'na (1859 yılından sonra Bakü) tabi edildi. 1867 yılında Yelizavetpol Kuberniyası oluşturulduğunda Şuşa kazası onun terkiğine verilir ve arazisi bölünerek burada daha üç kaza olarak; – Zengezur, Cavanşir ve Cebrayıl kazaları da oluşturulur. Böylece Şuşa kazası da vahit inzibati-siyasi idaresini yitirmiş olur. Böyle bir inzibati arazi bölünmesi özel bir amaç için gerçekleştirilmişti. Bu ıslahatlar Ermenilerin idare sisteminde daha geniş temsil edilmesine her taraflı olanak sağlandı.⁶⁸

1826 Yılına gelindiğinde Rus istilasını altında olan birçok Azerbaycan ilinde Ruslara karşı ayaklanmalar başladı. Bu durumu fırsat bilen İran orduları bu yerlere sahip olabilmek için saldırdılar. Ama Rus orduları bu savaşı kazandılar. İran barışanlaşması yapmak zorunda kaldı. 1828 Yılında Türkmençay Barış Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla tarihte belki de ilk kez bir milletin kaderi o millete danışılmadan, sorulmadan yazılmış oldu. İran ve Rusya, Azerbaycan topraklarını Gülistan Anlaşması'ndan sonra Türkmençay Anlaşması ile de kendi aralarında taksim ettiler. Azerbaycan'ın haritasını kendi çıkarları doğrultusunda çizdiler. Aras'ın kuzeyi Çar'ın, Güneyi ise Şah'ın oldu. Bu anlaşma ile Azerbaycan sadece topraklarını yitirmedi. Bu anlaşmanın şartları Azerbaycan Türklerini bin yıllık yurtlarında azınlık durumuna düşürmenin temellerini atıyordu.

---

⁶⁸ Şükürov, K., *Azərbaycan tarixi*, Azərneşr, Bakü, 1997, s. 12-24.

Bu Anlaşma Gülistan Anlaşması'nın şartlarını koruduğu gibi, bu şartlara ek olarak Nahçıvan ve Erivan Hanlıkları'nın da Rusya'ya bağlanması şartını da içeriyordu. Böylece İran ve Rusya kendilerine ait olmayan toprakları kendi aralarında paylaştılar. Tabii bu anlaşmanın getirmiş olduğu diğer bir "yenilik" de 15. Madde gereğince İran yönetiminde bulunan Ermenilerin Rus yönetiminin altına göçürülmesi meselesi idi. Bu konuya aşağıda "Karabağ'ın Etnik Yapısı" alt başlıklı bölümde yer verilecektir. Karabağ Rusya'da Bolşevikler hâkimiyete geldiği zamana kadar Gence Kuberniyası'na bağlı bir eyalet olarak kaldı.

1828 yılındaki Osmanlı – Rus savaşından sonra 1829 yılında Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Türkmençay Anlaşması ile Rusya'ya bırakılan toprakların Rusya'ya kalmasını kabul ediyordu.

1905 yılına gelinceye kadar bölgede çeşitli isyanlar yaşansa da kayda değer çatışmalar yaşanmadı. Bu zaman zarfında Ruslar Osmanlı ve İran topraklarından getirdikleri Ermenileri Karabağ'ın en güzel yerlerine yerleştirmekle meşgul idiler. Sadece bu duruma karşı gelen ve itiraz eden yerli Türk Müslüman halkı sindirmenin yollarını ve Ermenilerin sorunsuz şekilde yerleştirilmesini planlamaktaydılar. 1905 yılına gelindiğinde Ermeniler Bakü'de ve diğer Azerbaycan illerinde özellikle de Karabağ ve Gökçe'de yerli masum halka karşı katliamlara başladılar. Olayların başlamasının nedeni ise bir Azerbaycan Türkü'nün Taşnaklar tarafından öldürülmesi ile başlamıştı.⁶⁹ 1906 yılında da devam eden olaylar, Temmuz ayına gelindiğinde sakinleşti. 1918 yılına kadar bu sakinlik devam etti.

1.3.6. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Karabağ (1918-1920)

18 Mayıs 1918 tarihinde yaklaşık 120 yıl süren Rusya esaretinden sonra Azerbaycan halkı Kuzey Azerbaycan'da bağımsız devletini kurdu. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bağımsızlık beyannamesi ile zamanında Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmalarına esasen Rusya tarafından işgal olunmuş Kuzey Azerbaycan topraklarının kanuni varisi olduğunu beyan etti. Beyannamenin 1. maddesinde "Bugünden itibaren Azerbaycan vatandaşları bağımsız hukuki haklara sahiptir. Doğu ve Batı Kafkasya'dan oluşan Azerbaycan tam hukuki bağımsız devlettir" yazıldı.

⁶⁹ Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905 – 1920*, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 68.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kendi arazisini hukuki-siyasi açıdan gösteren haritasını yayınlamıştı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olan Karabağ'ın tüm tarihi arazisinde kendi siyasi hâkimiyetini sağlamaya çalışıyordu.

Bu sırada yeni ilan edilmiş Ermenistan (Ararat) Cumhuriyeti de Karabağ'la ilgili hak sahibi olduklarına dair herhangi bir dayanağı olmayan iddialar ortaya atıyordu.

Ermeniler, Taşnaklar'ın önderliğinde silahlanmış, Doğu Anadolu ile birlikte Azerbaycan'a ait topraklara da saldırmaya başlamışlardı. Bu durum Rus ordusunda askeri eğitim alamayan ve yeteri kadar askeri mühimmat ve teçhizatı bulunmayan Azerbaycan Türkleri için endişe vericiydi⁷⁰. 1918 Martında böyle bir ortamda Taşnaklar kolayca Bakü'de ve diğer illerde toplu katliamlar yaptılar. Bu durumun en ilgi çekici yönü ise Rus Bolşeviklerin Taşnaklar'ın yanında olması ve onları desteklemesiydi.⁷¹

Ermeniler Karabağ'ı elde edebilmek için önceden başlattıkları soykırımlarını AHC döneminde de devam ettirdiler. Azerbaycan hükümeti bu durumu dikkate alarak Ocak 1919'da Şuşa, Cavanşir, Cebrayıl ve Zengezur kazalarını içine alan Karabağ General- Kubernatorluğu (KGK) oluşturdu. H. Sultanov Karabağ General- Kubernator olarak atandı. Ermenistan (Ararat) Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanı S. Tigranyan Karabağ General-Kubernatorluğu'nun oluşturulmasına itiraz etmiş, lakin AHC hükümetinin cevabında bu itirazın asılsız olduğu söylenmiş ve bu arazilerin Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğu bildirilmiştir.

22 Mayıs 1919'da Bolşevik Ermeni liderlerinden A. İ. Mikoyan, Lenin'e gönderdiği telgrafta "Taşnaklar – Ermeni hükümetinin ajanları, Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirmeye çalışıyorlar. Lakin bu Karabağ ahalisi için Bakü'den - başka bir deyimle yaşamları için zaruri olan hayat kaynağından, mahrum olmak ve hiçbir zaman, hiçbir şey ile bağlı olmadıkları Erivan'a bağlanmak demektir"⁷² diyerek, Sovyet yönetimini uyarmıştı. Nitekim bu uyarıyı dikkate alan Çiçerin Kafkas Devrim Komitesi başkanı Orconikidze' ye gönderdiği telgrafta, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin politikasını şöyle özetlemekteydi: " ... tartışmalı bölgelerin Azeri değil, Rus birlikleri

⁷⁰ Aslanlı, Araz, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, İlkbahar 2001, C:7, S:1, s. 396.

⁷¹ Swietochowski, Tadeusz, a.g.e., s. 154.

⁷² İbayer, Vefaeddin *Ermenistan – Azerbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişesi İnsan Hüquqları Konteksinde*, Elm Neşriyatı, Bakü, 2001, s. 21.

tarafından işgal edilmesi üzerinde ısrar ediniz. Bu bölgelerin nereye bağlanacağı hususu, uygun siyasi ortam teşekkül edinceye kadar ertelenecektir”⁷³ denilmekteydi.

AHC döneminde Şuşa’da Ermenilerin en hiyanetkâr silahlı kıyımlarından biri 1920 yılı Mart ayının 22’sinde Azerbaycan halkının Nevruz bayramı günü gerçekleşti. Bu kıyam Azerbaycan’ı işgale hazırlanan Rus Bolşeviklerin siparişi olarak gerçekleşmişti. Bu dönemde Ermeni ayrılıkçıların kıyamı genelde geri püskürtülmesine karşın, Ermeniler Askeran kalesini ele geçirmişti. Görülen askeri-siyasi tedbirler sayesinde AHC Karabağ’ da bağımsızlık hukuklarını tekrar kazandı. Bununla birlikte arazisinde yaşadıkları devlete hıyanet eden Ermenilerin Karabağ’ da gerçekleştirdiği kıyım ve soykırımları 1920 yılı Nisan ayında Rus işgali sırasında ülkenin kuzey sınırlarının korunmasını zorlaştırdı ve bağımsız Azerbaycan devleti – Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin sonunu hızlandırdı.

Rusya’da Sovyet hâkimiyeti güçlendikçe Çar Rusya’sı sınırlarını yeniden elde etmeye başladı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Kuzey sınırlarına yerleşen XI. Kızıl Ordu’ya ülkenin işgali emri verildi. Azerbaycan Milli Meclisindeki Sovyet yanlıları ve Karabağ’daki Ermeni-Taşnak ayrılıkçılarının Mart ayaklanması Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin çöküşünü hızlandırdı. 23 ay yaşayabilen bağımsız AHC XI. Kızıl Ordu tarafından işgal edildi ve Kuzey Azerbaycan Sovyet hâkimiyetine geçti. Böylece Karabağ etrafındaki olaylar yeni bir hal aldı.

1.3.7. Sovyet döneminde Karabağ (1920-1991)

Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanmasına ilişkin olarak ortaya atılan talepler Stalin döneminde Moskova’nın şiddetli tepkisiyle karşılanmıştır. Örneğin, Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Hancıyan’ın 1936 yılında öldürülmesi nedenlerinden birinin Karabağ sorunu olduğu iddia edilmiştir.⁷⁴ İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği’nin Boğazların kontrolü yanında Türkiye’den Kars ve Ardahan illerini talep etmesi, diğer yandan diaspora Ermenilerini Ermenistan’a yerleşmeye çağırması Ermenistan’da esasen mevcut milliyetçiliğin daha da güçlenmesine neden olmuştur. Ancak Sovyetler bu milliyetçiliğin dışa dönük işlev yapmasına, diğer bir deyimle

⁷³ Yıldırım, Dursun, Özönder, Cihat, a.g.e., s. 26.

⁷⁴ Donebédian ve C. Moutafian, *Artash, Histoire du Karabagh*, Sevig Press, Paris, 1991, s.95.

Türkiye'ye karşı olmasına, buna mukabil Karabağ gibi ülke içi sorunları etkilememesine çalışmışlardır.

5 Aralık 1936'da Azerbaycan topraklarının bir kısmı Ermenilere, bir kısmı da Gürcülere verildi. Böylece Kafkasya'da kalan Azerbaycan toprakları üzerinde Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere Rusya'ya bağlı üç cumhuriyet kuruldu⁷⁵.

Karabağ sorunu ancak Stalin'in ölümünden sonra beliren göreceli özgürlük havası içinde yeniden ortaya atılabilmiştir. Karabağlılar bölgenin Azerbaycan'a bağlanması için birçok kez Moskova'ya başvurmuşlardır. 1968 yılında artık Stepanakert adını taşıyan bölgenin başkenti Hankenti'nde Azeriler ve Ermeniler arasında çatışmalar çıkmıştır. Bu olaylar Karabağ'da Ermenistan'a bağlanmak için ciddi bir eğilim olduğunu göstermiştir. Bu eğilimin Ermenistan tarafından el altından desteklendiği de anlaşılmaktadır. Büyük Ermenistan hayalleri peşinde koşan Ermeni diasporası da daima Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını istemiştir. Moskova ise mevcut düzeni bozan bu talepleri dikkate almamıştır. 1973 yılında Karabağ Komünist Partisi'nin başına getirilen Boris Kevorkov bu görevde 15 yıl kalarak Moskova'nın istediği gibi statükoyu korumuştur. Bu dönemde Ermenistan'a bağlanmak isteyenler Taşnak propagandası yapmakla suçlanmışlardır.

1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov, ülkenin o sırada çok ihtiyaç duyduğu ancak tutucu parti kadrolarının önlediği reformları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu reformların Perestroyka (yeniden yapılanma), Glasnost (açıklık saydamlık), Demokratizatsia (demokratlaşma) ve Novoe Mysshlenia (yeni düşünce) gibi bazı temel ilkelere dayanmasını istemiştir. Böylelikle Sovyetler Birliği'nde göreceli bir liberalleşme başlamış, bu da o zamana kadar dile getirilemeyen talep ve şikâyetlerin ortaya atılmasına neden olmuş ve bu arada ayrıca milliyetçi akımlar da güçlenmiştir. Ermenistan ve Karabağ'da kısa zamanda milliyetçi akımlar ortaya çıkmış, Karabağ bölgesinin Ermenistan'a bağlanması talepleri artmış ve sokak gösterileri yapılmıştır.

---

⁷⁵ Aliyarov, S., Mahmudov, Y.; *Azerbaycan Tarixi Üzre Qaynaqlar (Azerbaycan Tarihi İçin Kaynaklar)*, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 1989, s. 79-112.

Ermenistan'ın Karabağlıların taleplerini desteklemesi Azerbaycan ve Ermenistan arasında ciddi bir bunalım başlatmıştır. Sovyetler Birliği dağılma sürecine girdiğinden bu bunalımın aşılmaması için yeter derecede kararlı davranmamıştır. Bir süre sonra ise daha ziyade bölgede varlığını muhafaza etmek kaygısına düşmüş ve bu amaçla çok kere Ermenistan'ı bazen de Azerbaycan'ı destekleyen bir politika izlemiştir. ABD ve Avrupa'nın büyük ülkeleri o sırada bölgede kayda değer bir etkileri bulunmadığından, barış girişimlerini desteklemekle beraber, genelde karışmazlık siyasetini benimsemişlerdir. Devletlerin bu tutumu Ermenistan için gayet müsait bir konjunktür yaratmıştır.

II. BÖLÜM

KARABAĞ SORUNUNUN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

2. KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ KÖKLERİ

XIX. yüzyılın sonunda ortaya atılan Ermeni iddialarının içeriğinin anlaşılması önemlidir. XIX yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğuna problemler çıkaran Avrupa ve Amerika misyonerleri kendi işlerine başladılar. Ermeni yazarların itiraflarını da dikkate alırsak, Ermeniler arasında Katolikliğin ve Protestanlığın yerleştirilmesi gibi hiçbir güç dağılmaya bu kadar etki edemezdi.

2.1. ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Karabağ sorunu yaklaşık iki asır kadar önce Rus İmparatorluğu tarafından jeostratejik nedenlerle yaratılmıştır. 19. yüzyıl başlarında günümüz Ermenistan'ı ve Karabağ bölgesine tekabül eden topraklarda başta Azeriler olmak üzere Türk unsurlar çoğunlukta, Ermeniler ise azınlıktaydı. Ermenilerin çoğu Osmanlı İmparatorluğu ve İran topraklarında yaşamaktaydı. Karabağ ise çoğunluğunu Azerilerin oluşturduğu bir Hanlıktı. Rus İmparatorluğu, Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra bu bölgenin idaresini kolaylaştıracağı düşüncesiyle Ermeni nüfusunun arttırılması politikasını benimsemiştir.⁷⁶

Bu amaçla özellikle İran'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde yaşayan Ermenilerin Kafkasya'ya yerleştirilmesine çalışılmıştır. Ermenilerin bölgeye yerleşmesine paralel olarak özellikle Karabağ'da Müslüman halkın bir kısmı Azerbaycan'ın diğer bölgelerine ve Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Böylelikle Rusya'nın Kafkaslara Ermeni iskânı siyaseti bölgede ve özellikle Karabağ'da etnik yapıyı değiştirmiştir. Ermenilerin Güney Kafkasya'ya iskânı XIX. asır boyunca devam etmiş olmakla beraber Ermeniler, bazı bölgeler hariç, çoğunluğa sahip olamamıştır. Ancak Balkan Savaşları'ndan sonra Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya yapılan Ermeni göçleri ve özellikle Birinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında Doğu Anadolu Ermenilerinden yaklaşık 420.000 kişinin Kafkasya'ya gitmesi, günümüz Ermenistan'ına tekabül eden bir bölgede Ermenilerin çoğunluğu oluşturmasına yol açmıştır.

---

⁷⁶ Weems, Samuel, *Armenia. Secrets of a "Cristian" Terrorist State*, St. Jhon Press, Dallas, 2002, s.10.

Rus İmparatorluğunun yıkılması sonucunda 1918’de Kafkasya’da bir Ermeni devleti kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye eden Sevr Antlaşması Doğu Anadolu’dan Ermenistan’a büyük topraklar vermiştir. Ermeniler bu toprakları ele geçirmek için başlattıkları savaşta Türk kuvvetlerine yenilmişler ve günümüz sınırlarını kabul etmişlerdir. Hemen sonra Ermenistan bağımsız bir devlet olmaktan çıkarak Sovyetler Birliği’ne katılmıştır.

Kafkasların tamamı Sovyet hâkimiyetine geçtikten sonra Dağlık Karabağ Otonom Oblast’ı (Özerk Bölgesi) kurulmuş ve Azerbaycan’a bağlanmıştır. Ermeni kaynaklarına göre⁷⁷ o sıralarda nüfusunun büyük çoğunluğu Ermeni olan Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlanmasının esas nedeninin Sovyetlerin “böl ve yönet” politikası olduğu görülmektedir. Gürcü kökenli olması nedeniyle Kafkaslardaki koşulları çok iyi bilen Stalin’in çizdiği harita şudur: Nahçıvan, bir Ermeni koridoruyla Azerbaycan’dan ayrılmıştır. Böylelikle Azerbaycan’ın önemli bir eyaleti ile doğrudan bağlantısı kesilmiştir. Ayrıca Türkiye’nin Azerbaycan’a komşu olması önlenmiştir. Karabağ, özerk de olsa, Azerbaycan’a bağlanmak suretiyle Azerbaycan ve Ermenistan arasında devamlı bir anlaşmazlık kaynağı yaratılmış ve Moskova’nın hakemliğine başvurmaları sağlanmıştır.

Ermeniler Karabağ’ın Yukarı hissesinde Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti yaratılmasına ve bu vilayetin Azerbaycan’a bağlı kalması kararına karşı gelmekteydiler. Onlar Karabağ’ın tarih boyunca Ermenilerin olduğunu, bu sebeple de bölgenin Azerbaycan’a bağlı bir özerk bölge değil de direk olarak Ermenistan’a bağlanması gerektiğini söylemekteydiler. Bu “hata”dan ise Ermeniler Stalin’i sorumlu tutmakta ve bu bölgeyi Azerbaycan’a Stalin’in “hediye ettiğini” iddia etmektedirler. Ermeniler Stalin’in Azerbaycan yanlısı olduğunu ve Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlı kalması kararında mühim rol oynamasının da bunun bir göstericisi olduğunu iddia etmekte.

Daha sonra Karabağ idari birimlere de bölünmüştür. Karabağ’ın bölündüğü iller “Şuşa (şu anki vilayetin merkez bölgesi), Cavanşir ve Karyagin ili (şimdiki Cebrayıl ili), onun küçük bir bölgesi de Zengezur iline bağlanmıştır. Bu nedenden dolayı 1920 yılında tamamen Zengezur ilini “Sovyet Ermenistan’ının ayrılmaz bölgesi” ilan eden

---

⁷⁷ Şaumyan, Stepan, *İzbranniye proizbedniya*, Tom 2, Moskova, 1978, s. 246.

N.Nerimanov'un bildirisini, vilayet nüfusunun bir kısmı tarafından bu toprakların Ermenistan'a birleştirilmesi gibi anlaşılmıştır.⁷⁸

Arazi paylaşımı sonucunda Zengezur'un tamamı, kuzeyden Cavanşir ilinin, güneyde Cebrayıl ilinin bir bölümü olarak Karabağ yaylası sınırları içerisinde belirtilmiştir.

Zengezur'u Sovyet Ermenistan'ının koparılmazı olarak kabul etmiş öneriye göre, ileride Ermenistan Karabağ Yaylası'nın yarısından çoğunu ve dağ eteği Karabağ'ın küçük kısmını "Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti"ni alması planlanmıştı. Bu ise üst üste Dağlık Karabağ arazilerinin yarısını koparmak demektir. 1920'de ise Azerbaycan'da yeni kurulan Sovyet yönetimi Zengezur'un Ermenistan'a bağlanmasına, daha doğrusu bağışlanmasına karşın sesini çıkarmamıştı. Bu dönemlerde yani 1920 yılında Sovyet-Taşnak antlaşması sonucunda Ermenistan Karabağ'a yönelik toprak talebinden anlaşma gereği vazgeçmekle Zengezur ve Nahçıvan bölgelerini Azerbaycan'dan koparmayı düşünmüştü.

1921 yılında ise dört Kafkas Sovyet Bürosunun toplantısında Rusya Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyesi Stalin ve diğer Kafkasya Sovyet Bürosu üyeleri toplantıda "Karabağ Meselesi" olarak adlanan sorunu tartışmışlardı. Toplantıdan şu karar çıkmıştır: Karabağ Ermenistan'a bağlansın ve referandum Ermeniler içerisinde yapılsın. Özellikle belirtelim ki, Stalin yapılan bu oylamaların hiç birine katılmamıştır.⁷⁹

N.Nerimanov toplantıda alınan kararlara itirazını bildirmiş ve bu sorunun yeniden Merkez Komite'de görüşülmesini ısrarla talep etmiştir. Yaşanan tüm bu olaydan bir gün sonra, yani 5 Temmuz'da Merkez Komitenin Kafkasya Bürosu "Karabağ Sorununu" yeniden görüşmüştü. Önceki toplantıda yapılan yanlışlıklar yeniden düzeltilmişti ve Karabağ'ın Azerbaycan içerisinde kalmasına yönelik karar alınmıştı.⁸⁰

Aynı yıllarda Azerbaycan Merkezi Komitesi Dağlık Karabağ'ın Özerk Vilayet olmasını karara bağlamıştır. Şuşa merkez olmakla 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin kurulduğu resmen ilan edilmiştir. Sonraları vilayetin başkenti Şuşa'dan

---

⁷⁸ Çilovdarlı, Abbas,-Abbaskızı, Şehla; *Türk Yurdu Karabağ-Yüzyıl Muharebe*, Nergiz Neşriyatı, Bakü, 2000, s. 67.

⁷⁹ Elisoy, Mensur, "Bolşevikler ve Karabağ" *Azaldık Yolu Gazetesi*, Bakü, 11 Nisan 1999, s.3.

⁸⁰ İsmayıl, Mahmud, *Azerbaycan Tarihi*, Azərneşr, Bakü, 1993, s. 86.

Hankenti'ne alınmıştır. Bundan sonra ise Hankenti'nin ismi Stepanakert olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan SSC'nin Merkezi Komitesi 1923'de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin statüsünü SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin talimatı doğrultusunda belirlemiştir.⁸¹

N.Nerimanov'un beyannamesinde "Sovyet Ermenistan'ının ayrılmaz hissesi" ilan edilen Dağlık Karabağ'ın 6742 km² araziye sahip Zengezur ilçesi Ermenistan Devrim Komitesi başkanı S.İ.Kasya'nın arzusu ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında bölünmüştür. Zengezur'da Kürtlerin yaşadığı 3015 km² arazi ise Azerbaycan'ın arazisi içerisinde kaldı. Bu bölüşümde Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın 6742 km²'ye eşit olan arazisinden 3637 km²'lik bölümünü Ermenistan'a bırakmıştır.⁸²

İngiliz Sovyet uzmanı Dr. Harold Shukmen'e göre; "Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak mümkün değildir. Haritaya bakmak yeter. Karabağ Azerbaycan'da bir yer ve en az bin senelik bir Türk bölgesidir. Bunun Ermenistan'a katılması ile diğer milletlerin de kendi etnik ve dini isteklerini sıralamaları söz konusudur."⁸³

2.1.1. Ermenilerin Toprak Talepleri

İran - Rus savaşları sonrasında imzalanan Gülistan (1812) ve Türkmençay (1828) barış antlaşmaları sonucunda Azerbaycan'ın kuzeyi Rus istilasına altında kalmıştı. Rus istilasından sonra İran ve Osmanlı topraklarından göç eden ve sayısı hızla artmakta olan Ermeniler, yoğun olarak Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları'nın topraklarına yerleşmişlerdi. Çar I. Nikola daha sonra bu bölgeleri içeren bir Ermeni Oblast (bölgesi) kurduğunu ilan etmişti.⁸⁴

Ruslar Azerbaycan ve Kafkasya'da işgal ettikleri topraklarda sık sık idari mekanizmayı ve arazi düzenleme sistemini değiştirmiştir. İran'dan sonra Osmanlı devletini de yenen Rusya, bu iki Müslüman devlete karşı Kafkaslarda bir tampon bölge oluşturmaya karar vermişti. 1823' den beri temas halinde buldukları Hıristiyan Gürcü ve Ermenilerden ikincisini tercih eden Ruslar, 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne antlaşmalarının belirlediği sınırlara çekilirken, İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan

⁸¹ İsmayıl a.g.e., s. 87.

⁸² Çilovdarlı- Abbaskızı, a.g.e., s. 68-69.

⁸³ Aliarslan, Ahmet, *Dar Geçit, Yeni Düşünce Yay.*, Washington, 1991, s. 17.

⁸⁴ Swietochowski, Tadeus, *Müslüman Cemaaten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920)*, Bağlam Yay., İstanbul, 1989, s.26.

Ermenileri zorla göç ettirerek, Erivan merkez olmak üzere yarattığı tampon bölgeye yerleştirmiştir.⁸⁵

1870'lerde bölgede yapılan düzenlemeler homojen etnik bir kimlik yaratmıştır. Çok sayıda Müslüman nüfus doğu Transkafkasya dışında kalırken Bakü ve Elzavetpol Guberniyasında da Ermeni ve diğer azınlık gruplar yer almışlardı. 1871 yılı rakamlarına göre Elzavetpol Guberniyasının Karabağ yöresinde yoğunlaşan “Tatarların (Türkler) ve Ermenilerin sayısı sırasıyla; 878.000 ve 292.000 idi; Bakü Guberniyasında 165.000 Tatar, 77.000 Rus, 63.000 Kafkas (Dağıstanlı) 52.000 Ermeni ve diğer milletlerden nüfus vardı.⁸⁶

Rusların bölgeye Ruslaştırma politikalarının özellikle Türk nüfusa yönelik uygulamaları Çarlık döneminde başlamıştır. Çarlık döneminde yapılan düzenlemeler sırasında Azeriler; Ermeniler ve Gürcülerin yaşadığı yerlerde azınlık olarak bırakılmıştır. Bakü Guberniyasında yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmı Rus-İran ve Rus-Osmanlı savaşlarından sonra, Rusya'nın Müslüman nüfuslu vilayetlerine göç etmişlerdi. Rusya'nın koruyucu kanatları altında, Müslümanlardan çok daha hızlı adımlarla modernleşme sürecine giren Ermeniler, sonuç olarak Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinden daha kazançlı çıkmışlardır.⁸⁷

Ermenilerin ilk aşamadaki işleri Ermenistan'daki Türk nüfusu eritmek olmuştur. Sonraki amaçları da Karabağ'ı kendi topraklarına katmaktı. Rusya'nın da bu oyunu kendi çıkarı doğrultusunda olduğu için desteklediği bilinen bir gerçektir.⁸⁸

Ermeniler Azerbaycanlıların aksine örgütlenme alanında da mesafe kat etmişlerdi. Ermeniler, Taşnaksütyun'un öncülüğünde, dinamik bir milliyetçilik hareketi ürettiler. Partinin amacı Doğu Anadolu'daki Osmanlı vilayetlerini içine alan bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı. Bu Ermeniler Rusya'yı değil Osmanlı'yı ve Abdülhamit'i düşman görüyordu.⁸⁹ Taşnaksütyun'un hedeflediği Ermenistan devletinin büyük bir kısmı da Azerbaycan toprakları üzerinde bulunacaktı.

---

⁸⁵ Saray, Mehmet, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Türk Dünyası Araşt. Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 22.

⁸⁶ Swietochowski, a.g.e., s.33.

⁸⁷ Swietochowski, a.g.e., s.67.

⁸⁸ Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s.32.

⁸⁹ Swietochowski, a.g.e., s .68.

Ermenistan devletinin temeli ise 1.Nikola'nın ilan ettiği "Oblast" olacaktı. 1905-1907 yıllarında Bakü'de ve Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde yaşanan Ermeni-Müslüman çatışmalarının temelindeki nedenler bunlardı. Bunun yanında bölgede yaşanan ekonomik buhran sonucu bölgedeki işçilerin hükümete karşı tepkilerinin de dindirilmesi gerekiyordu. Bu karışıklık Rus idaresi tarafından da Ermeni-Müslüman çatışmasına yönlendirilmiştir. Çatışmalar Bakü, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Erivan bölgelerinde iki sene sürmüş, sonuçları ise çok ağır olmuştur. Türk tarafın verdiği kayıp ise daha fazla olduğu bilinmektedir.⁹⁰

Ermeni- Müslüman çatışmasının sorumlularından birinin Rusya ve onun Kafkas politikası olduğu çatışmaların başlamasının ardından takındığı tavrından da anlaşılmaktadır. Rusların ilk baştaki Müslüman yanlısı tutumu 1905'in Mayıs ayında değişti ve Rus askerlerine Türklere ateş emri verildi. Bu esnada bölgeye yeni atanan vali Vorontsov, ilk iş olarak Kafkasların ötesinde Rus yönetiminin dayanağı olan Ermenilerle dostluk bağlarını canlandırdı. Valinin Çar 2. Nicola'ya yazdığı mektupta Büyük Petro döneminden beri Kafkasya'da Türklere olan Rusya'nın ilişkilerinde, savaşlarda Rusların yanında yer alan Ermenilere karşı Rusların dostane politikasına ve bu politikanın devam ettirilmesinin gerektiğine dikkat çekilmekteydi.⁹¹

Ruslar kendi çıkarlarını korumak amacıyla her zaman Ermenilerden yana tavır koymuş ve desteklemiştir. Sonunda amacına ulaşmış, bölgede iki halk arasında büyük düşmanlıklara yol açan çatışmalar yaşanmıştır. Ermeniler ise Rusların bu politikalarından fayda sağlamak için her türlü fırsattan yararlanmaya çalışmışlardır.

Ermeniler 1. Dünya Savaşında müttefiklere yardımları karşılığında büyük bir devletle ödüllendirilmek istiyorlardı. İstekleri doğrultusunda oluşturulacak olan Büyük Ermenistan'ın Erivan Guberniyasını, Tiflis Guberniyasının güneyini, Elzavetpol Guberniyasının Zengezur, Şuşa, Cavanşir (Bu iki bölge Karabağ sınırları içindedir) ve Gence kazalarını (uezdler) içermesi tasarlanıyordu.⁹²

Ermenilerin Paris Sulh Konferansına takdim ettikleri projede "Büyük Ermenistan"ın arazileri Doğu istikametinde Afrika'nın şimalinde, Akdeniz'in kıyılarındaki İskenderiye limanına ulaşıyordu. Doğu Anadolu'dan Akdeniz'e kadar

⁹⁰ Swietochowski, a.g.e., s. 69.

⁹¹ Swietochowski, a.g.e., s.71.

⁹² Swietochowski, a.g.e., s.205-206.

Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon'dan oluşan yedi vilayeti de kapsıyordu. Kafkasya'da ise Azerbaycan'la birlikte Gürcistan'ın arazilerinin büyük bir bölümünü de içine alıyordu. Bu projeye göre sadece Kafkasya'da "Büyük Ermenistan" Devletine aşağıdaki araziler dâhil edilmeli idi;

1- Bütün Erivan Kuberniyası

2- Kars arazisinin tamamı

3-Tiflis Guberniyasının Ahalkalaki kazasının iki bölümü, Borçalı kazasının bir kısmı

4- Gence Guberniyasının Kazak kazasının güney bölümü, Cavanşir kazasının güney-batısı, Şuşa kazasının kuzeyi, Zengezur kalesi, Cebrayıl kazasının Veng, Hodrud, Edilli ve Aragül köyleri de dâhil bölümü.

Ermeni yazarlarından A.Lolayan da yazılarında itiraf ediyor ki, Ermeni milliyetçileri Azerbaycan'dan Karabağ ve Nahçıvan'ı, Gürcistan'dan Borçalı, Ahalsık, Ahalkalaki, Türkiye'den ise Akdeniz'e kadar Doğu Anadolu'yu koparmakla "Büyük Bağımsız Ermenistan" kurmak iddiasında olmuşlardı.⁹³ Ermeniler bu iddialarını bazı asılsız dayanaklar uydurmaya çalışsalar da, tarih onların iddialarını desteklemiyordu.

Rus - İran ve Rus - Osmanlı savaşları sırasında İran ve Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermeniler bu ülkelere ihanetlerinin karşılığı olarak bu devletlerin hudutlarından kovulmuşlardır. Ancak Ermeniler bu ihanet karşılığında Rusya tarafından ödüllendirildiler. Ruslar yeni işgal ettikleri Azerbaycan topraklarında özellikle Erivan hanlığı arazisinde İran ve Osmanlı Devletinden sürülmüş Ermenileri yerleştirdiler.⁹⁴ İster 1905-1907 yıllarında isterse de 1918-1920 yıllarında olsun, yüz binlerce insan Ermeni - Rus silahlı güçlerinin saldırılarına maruz kalmış çocuk, yaşlı, kadın, erkek katledilmiş, köyler yakılmış, yıkılmıştır. Bütün bu cinayetlerin amacı ise geniş Azerbaycan topraklarını adım adım Türksüzleştirmek, Türksüzleştirilen toprakların zamanla Ermenileştirilmesi, son hedef ise Büyük Ermenistan'ı kurmak idi.

Rusya İmparatorluğunun sonuçlandıramadığı bu plan Sovyet Rusya'sı döneminde de sürdürülmüştür. 1918 yılında imzalanmış Batum Barış Anlaşmasına göre 9 bin km²'lik bir alana sahip olan Ermenistan, 29 Kasım 1920 Rusya Bolşevizm'i

⁹³ Hesenov, Cemil, *Ak Lekelerin Kara Gölgesi*, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1991, s. 83-84.

⁹⁴ Elekberli, Aziz, *Kadim Türk-Oğuz Yurdu - "Ermenistan"*, Sabah Neşriyatı, Bakü, 1994, s. 10-11.

tarafından Sovyetleştirildikten sonra, tarih boyunca Azerbaycan'ın sınırları içinde bulunan Zengezur, Göyce, Dereleyez, Karakoyunlu bölgeleri ve başka Azerbaycan Türk topraklarını Moskova'daki milliyetçi Bolşevik hamilerin aracılığı ile kendi sınırlarına katmayı başarmışlardı. Bunun sonucunda 29,8 bin kilometrekarelik "Ermenistan" devleti kurulmuştur.⁹⁵ Buna karşılık Azerbaycan Cumhuriyeti 1920'de Kızılordu tarafından işgal edildiği zaman geride yaklaşık olarak 114 bin kilometrekare ihtilafsız toprak bırakmıştır. 1920 yılındaki "Milli katliam" toplam 9800 kilometrekarelik Azerbaycan toprağının Ermenistan'a verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu topraklar, Yeni Beyazıt kazasının Basargeçer mahallini, İrevan kazasının Bendibasar mahallini ve Gence Guberniyasının Zengezur kazasını kapsamaktaydı.⁹⁶

1920'den sonra Sovyet yönetimi belirli dönemlerde Azerbaycan topraklarını Azerbaycan'dan kopararak Ermenistan'a ve Gürcistan'a hediye etmiş ve bu uygulamaların sonucunda 1989'da Azerbaycan'a, 1920 yılındaki 114 bin km².lik araziden, 86 bin km²'lik bir toprak alanı kalmıştır.

Bölgede Ermenistan devletinin kurulmasının çok çeşitli amaçları vardı. Bunların en önemlisi ise Azerbaycan'la Türkiye'yi birbirinden koparmaktı. Bu konuda Kurtuluş Savaşı dönemi Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey şöyle diyordu: "Bölgede çok büyük oyunlar oynanmaktadır. Endişemiz şu ki, İngilizlerle Bolşevikler, Azerbaycan Türk dünyası ile bizim aramıza bir Ermenistan dikmek istiyorlar. Bütün dünyanın kabul ettiği bir karar var; o da bizimle Azerbaycan arasında, Azerbaycan'la Türk Dünyası arasında bir Ermenistan meydana getirme istekleridir."⁹⁷ Ruslar ve diğer güçler bu isteklerini büyük oranda gerçekleştirmişlerdir.

Ermenistan'a verilen Azerbaycan topraklarının Ermenileştirilmesi, Sovyetler Birliği'nde sistemli devlet politikalarının da bir bölümünü oluşturuyordu. Ermeniler buna merkezdeki kendi temsilcileri, Ermeni yanlısı Sovyet yöneticileri ve Azerbaycan'ın milli çıkarlarını düşünmekten aciz Azerbaycanlı Bolşevik yöneticiler sayesinde ulaşmışlardı.

Ermeniler 1926 yılında da Karabağ'da idari işlerde görev alan Türklere karşı gösterilere başladılar. 1927 ve 1929 yıllarında da aynı amaçlı gösteriler oldu. 1936

---

⁹⁵ Elekberli, a.g.e., s.11.

⁹⁶ Aslan, Abbas, "Kaybedilen Azarbaycan Toprakları" , *Azarbaycan Tarih Kur.*, Mart-Nisan 1997, s.31.

⁹⁷ Saray, a.g.e., s. 38.

yılında Trans – Kafkasya Sovyet Federasyonu dağıldı ve 3 Sovyet Cumhuriyeti – Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan – sınır değişikliği yapmadan birer Cumhuriyet oldular. Ermeniler, Karabağ’ın Azerbaycan’da değil Ermenistan’da kalması gerektiğini ileri sürerek yine gösterilere başladılar. Ancak Stalin buna izin vermedi⁹⁸.

1927 Yılında 7 Ermeni Karabağ’dan kaçarak İran’a sığındılar. İçlerinden biri Paris’te yayınlanan bir Ermeni gazetesine Karabağ’da Türklerin ve Bolşeviklerin Ermenilere zulüm yaptığını ve bölgedeki Ermenilerin çok zor şartlar altında yaşamak zorunda kaldıklarını içeren bir yazı yazarak yayınlattı. Amaç Karabağ’ı dünya gündeminde tutmaktı.

23 Mart 1929’da Erivan’ın desteklediği büyük bir ayaklanma baş gösterdi. Bu ayaklanma, Erivan yönetiminin yanı sıra, bölgede Emperyalist İngiltere’den sonra bir güç olarak kendini hissettirmeye başlayan Sovyet Rusya’sının artan baskısından da destek almıştır⁹⁹.

1945 yılının sonbaharında Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin (KP MK) I. Kâtibi Arutunov Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan alınarak Ermenistan’a bağlanması için Moskova’daki Komünist Partisi (KP) Merkez Komitesi’ne müracaatta bulundu. Stalin bu konuyu araştırması için Parti MK’nin kâtibi Malenkov’u görevlendirdi. Malenkov bu talebi 28 Kasım 1945 tarihinde Azerbaycan KP MK’nin I. Kâtibi Mircafer Bağirov’a yazılı olarak iletti¹⁰⁰. Mircafer Bağirov 10 Aralık 1945 Tarih ve 330 No’lu cevap yazısında Ermeni iddialarının asılsız olduğunu belirterek bunu ret etti. Buna karşın bir teklif de kendisi sundu: “Şuan da Ermenistan sınırları içinde olan 3 Azeri şehrinin tekrar Azerbaycan’a iade edilmesi karşılığında Şuşa şehri istisna olmakla Karabağ Ermenilere verilebilir”. Bu tekliften sonra Ermeniler bir süre durdular¹⁰¹.

1950’li yılların sonlarına doğru gelince Ermeniler, A. Mikoyan’ın yardımıyla “Dağlık Karabağ Meselesini” tekrar gündeme getirdiler. Bu duruma tepki gösteren N. S. Huruşov: “Dağlık Karabağ Ermenilerinin Karabağ’dan Ermenistan’a göçürülmesi için

---

⁹⁸ Aktaş, Hayati, *Dağlık Karabağ Sorunu*, Türk Dünyası Araşt. Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s. 50.

⁹⁹ Swietochowski, a.g.e., s. 211.

¹⁰⁰ İsmayılov, Eldar, *Qarabağ Düyünü: Retrospektiv Perspektiv Prizmada*, Şuşa Yay., Bakı, 2002, s. 44.

¹⁰¹ Kasımov, Musa, *İkinci Dünya Muharibesinden Sonrakı İlk İllerde Ermenistan’ın Azerbaycan’a Erazi İddiaları*, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 133.

12 bin askeri araç tahsis edilmesi hususunda hemen talimat verebilirim” demiştir¹⁰². Huruşov’un bu tepkisi onları geri adım atmak zorunda bıraktı.

1967 yılına gelindiğinde ise Ermeni aydınları Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması meselesini tekrar KP MK’nin önüne getirdiler. Hankendi’nde olaylar çıkması üzerine Sovyet Yönetimi hemen acil önlemler alarak sorunun büyümesini önlediler¹⁰³. Bu isteklerinin sürekliliği ret görmesi üzerine Ermeniler görünürde bu isteklerinden vazgeçtiler.

1978 yılına gelindiğinde ise Karabağ’da “Ermenilerin Karabağ’a Gelişlerinin 150 Yıllığı” anısına bir anıt yaptırıldılar. Gerçi Ermeniler 1980’lerde olayların tekrar baş göstermesiyle bu anıtı yıksalar bile bu anıtın önceleri var olduğunu ispatlayan birçok görüntü ve belgeler mevcuttur.

Bu olaylar üzerine, Karabağ’daki Azeriler de Ermenilere karşı koymaya başladılar. Karabağ’da Ermeni – Azeri çatışması tekrar görülmeye başladı. 1975 yılında Ermeniler tekrar Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması için müracaat ettiler. Fakat Komünist Partisi (KP) Bölge Komitesi Ermenilerin Karabağ’ı Ermenistan’a bağlama çabalarını reddetti. Ermeniler her fırsatı değerlendirmelerine rağmen isteklerine ulaşamadılar.

Brejnev zamanında olumlu bir sonuç alamayan Ermeniler 1985 yılında Gorbaçov’un iktidara gelmesiyle iyice hızlandılar ve özellikle onun ilan ettiği “Glasnost” ve “Perestroyka” prensipleri ile daha büyük bir heves ve gözü dönmüşlikle tekrar Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması meselesini gündeme getirdiler.

1987’nin Ekim ayında Erivan’da tertip edilen mitingde Karabağ’ın Ermenistan’a verilmesi istenmiş, 1988 Şubatında ise Ermenistan’ın Türklere tamamen temizlenmesi için gösteriler yapılmış ve Türklere ait ne varsa yok edilmişti.¹⁰⁴ Bu olaylar Perestroyka (Gorboçov’un yenidenkurma politikası) politikalarının uygulanmaya konulduğu döneme rastlamaktadır. İki ülke arasında soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştı ve Ermeniler Karabağ’ın Stalin tarafından Azerbaycan haritasına eklendiğini iddia ediyorlardı. Karabağ yönetimi 20 Şubat 1988’de Ermenistan’a

---

¹⁰² Pompeev, Yurii, *Krovaviy Omut Karabakha*, Azerbaycan Yayınevi, Bakü, 1992. s. 31.

¹⁰³ İsmayılov, a.g.e., s. 44.

¹⁰⁴ Gömeç, a.g.e., s. 38.

bağlanma kararı almış, aynı dönemde Azerbaycanlılarla Ermeniler arasında çatışmalar başlamıştır.¹⁰⁵ Azerbaycan, tek taraflı olarak Ermenistan'ın bu kararını tanımadığını ve Anayasaya aykırı olduğunu belirterek, reddetti.¹⁰⁶ Azerbaycan bunun, Birlik Cumhuriyetlerinin sınırlarının bu cumhuriyetlerin mutabakatı olmaksızın değiştirilemeyeceğini hükme bağlayan SSCB anayasasına aykırılığı nedeniyle yasadışı bir girişim olduğunu ileri sürdü.

İki Sovyet Cumhuriyeti arasındaki toprak anlaşmazlığı SSCB Yüksek Sovyet'inde ele alındı. Bu kurul verdiği kararla Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu belirtse de siyasi gelişmeler Ermenilerin Karabağ'da Azerilere karşı hareketlerinde hiçbir değişikliğe neden olmadı. Bundan sonra Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunlar giderek ciddileşmiş, Ermeniler Karadağ'da ve Ermenistan'da Azerbaycanlılara karşı silahlı eylemlere başlamışlardı. Silahlı terör eylemleri sonucunda ölümlerle burun buruna kalan Ermenistan'daki Azerbaycanlı nüfus Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Ermenilerin Ermenistan'ı Türklere arındırma planları da böylece gerçekleşmiş oldu.

Merkezi yönetim, Moskova buna seyirci kaldı. Ermeniler Rusların desteğini alarak giriştikleri operasyonlarda Ermenistan'da ve Karabağ' da çok sayıda Azeri'yi katlettiler. Azerbaycan'ın bu olaylara verdiği karşılık sadece protesto gösterileri ve merkezi hükümetten önlem alınması talepleri ile sınırlı idi. 28 Şubat 1988'deki Azerbaycan'ın Sumgayıt şehrinde cereyan eden olaylar Azerbaycanlıların soğukkanlılıklarını bozan tek olaydır. Bu hadiselerde, Azerilerin Ermenilere karşı katliam yaptıkları iddiaları doğru değildir. Birkaç ölüm hadisesi olmuş, bunların suçluları cezalandırılmıştır. Bunun yanında olayda bazı Rus ve Ermeni yanlısı güçlerin tahrik ve provokasyonları olduğu ortaya çıkmıştır.

Sumgayıt olayları her şeye rağmen istenmeyen ve üzücü olaylar idi. Bundan sonraki dönemlerde Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri Ermenilerin Karabağ ve

---

¹⁰⁵ Arslanlı, Araz, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", Avrasya Dosyası, C. 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s.415.

¹⁰⁶ Şihaliyev, Emin, "Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu", *Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Yayını*, Ankara, 2002, s.150

Azerbaycan'ın diğer bölgelerine yönelik arazi iddiaları nedeniyle savaşıyan iki ülke konumuna gelmiş bulunmaktadır.

1 Aralık 1989 günü Ermenistan Parlamentosunun Yukarı Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak üzere karar alması, Azerbaycan'da durumu daha da gerginleştirmiş, Azerbaycan Parlamentosu da toplanarak bu kararı geçersiz saymıştır.¹⁰⁷ Karabağ'ı Ermenistan'a bağlama kararı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı yapılan bir saldırı idi ve Ermeniler bu saldırgan niyetlerini açıkça ortaya koymaktan çekinmiyorlardı. Bu cesaretleri de Rusya ve diğer batı devletlerinden aldıkları destekten kaynaklanmaktaydı.

Azerbaycan, "Karabağ Sorunu" esnasında sorunun çıkmasında Ermenistan'ın suçlu bularak, Ermenistan'ı kendi iç işlerine karışmakla suçlamaktadır. Uluslararası platformda Azerbaycan Ermenistan'ı saldırgan taraf olarak göstermektedir. Karabağ savaşını başlatmakta Ermenistan'ı suçlu gören Azerbaycan, taraf olarak Ermenistan'ı muhatap aldı. Buna karşılık savaşın büyümesiyle de kendisini savaş dışında olduğu üzerinde iddialarında bulunan Ermenistan, savaşın Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanmadığını ve Karabağ Ermenilerinin kendi kaderlerini belirlemeye çalıştıkları tezi üzerinde ısrarla durmaktaydı. Azerbaycan'ı ise, Ermenistan'ı suçladığı için kınamaktadır.¹⁰⁸

Robert Koçaryan Ermenistan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkiler konusunda sergilediği uzlaşmaz tavrını zamanla değiştirmiş görünüyor. İki ülke arasında yıllardır devam eden Karabağ anlaşmazlığının çözümü için Moskova'nın tekliflerini dikkate aldığı gibi artık Washington'un da önerilerini dikkate almaya başlamıştır.¹⁰⁹

İki ülkenin üst düzey yöneticileri problemlerin çözümü ve ilişkilerin düzeltilmesi için defalarca bir araya gelmiş, görüşmeler yapmışlardır. Liderler arasında yapılan bu görüşmeler "kapalı görüşmeler" şeklinde gerçekleşmiştir. Bu da Ermenistan'dan en büyük muhalefet partisi olan Taşnaksütyun'un, Azerbaycan'da muhalefet partileri başta

---

¹⁰⁷ Gömeç, a.g.e., s. 38

¹⁰⁸ Recepov, a.g.m., a.g.y., s. 42.

¹⁰⁹ Sarıahmetoğlu, Nesrin. "Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri" *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Şubat 2000, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., s. 25.

olmak üzere geniş bir halk kitlesinin tepkilerine neden olmuştur. Görüşme sonuçlarının kamuoyuna açıklanmaması halkın menfaatlerine karşı bir tehlike olarak görülmektedir.

Ermeniler uluslararası kamuoyunda Azerbaycan'ın Karabağ Ermenilerine etnik temizlik uyguladığı fikri oluşturma yönünde propaganda yapmaktaydı. Ancak Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından silahlı saldırıya maruz kaldığı, toprak bütünlüğünü kaybettiği, gerek BM, gerekse diğer uluslararası kuruluşlar tarafından bilinmektedir. Azerbaycan BM çerçevesinde, kısacası uluslararası kurallara uygun olarak Karabağ Ermenilerinin haklarının korunacağı ve Karabağ'a, yine Azerbaycan'a bağlı olmak şartıyla en üst düzeyde muhtariyet vereceğini de belirtmiştir. Bugün Ermenistan, ya bölgede barış ve güvenliğin sağlanması için herkesçe kabul edilen kurallara uygun davranacak ya da saldırgan devlet olarak anılacaktır. Bugün Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri konusunda bilinen gerçek odur ki, Ermenistan Azerbaycan'ın topraklarının yüzde 17'sini işgal altında tutmaktadır (EK.1) ve ülkeler savaş durumundadırlar.

2.1.2. Nahçıvan'ın Durumu

Nahçıvan bugün Azerbaycan'la kara sınırı bulunmayan Azerbaycan'a bağlı, üzerinde Azeri nüfusun yaşadığı Özerk Cumhuriyettir. Gerek tarihi süreçte, gerekse de bugünkü durumda Ermeniler Azerbaycan'ın bu ayrılmaz parçası üzerinde hak iddia etmişlerdir. 1988'de Ermeniler Karabağ ve Azerbaycan'ın diğer topraklarına yaptıkları gibi Nahçıvan'a da silahlı saldırılara başladılar.¹¹⁰

Mayıs 1992'nin ilk günlerinde Ermeniler Nahçıvan'a saldırarak Türkiye için de tehdit oluşturdular. 16 Mart 1919 Moskova'da imzalanan Türkiye Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında yapılan antlaşmalara göre, Türkiye'nin Nahçıvan'a müdahale hakkı olup olmadığı Türkiye'de tartışılırken, bazı uzman büyükelçiler bu anlaşmaları "müdahale hakkı var" biçiminde yorumladılar. Mayıs ayının ilk haftasında Nahçıvan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Ermenistan silahlı birliklerinin Nahçıvan'a taarruzunun artması nedeniyle Türkiye'yi müdahaleye davet

---

¹¹⁰ Kurbanov, Erjan, "Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları; Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan İle Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar" *Avrasya Etüdüleri*, C. 3, S. 4, Ankara 1996, s. 14.

etti.¹¹¹ Ermeniler özellikle Nahçıvan'ın Türkiye sınırındaki Sederek kasabasına yoğun saldırılar düzenlemişti. Bu bölgeyi aldıkları takdirde Nahçıvan'ın Türkiye ile olan 11 km.lik sınırı kapanmış oluyordu ve Nahçıvan'ın destek alacağı hiçbir yer kalmıyordu. Bu amaçla Ermeniler Sederek'te, Türkiye-Nahçıvan arasında Aras nehri üzerinde yapımına başlanan köprüyü de engellemeye çalışıyordu. Nahçıvan halkı ise bütün güçleriyle Ermenilerin saldırılarına karşı koymuş, Türkiye'nin de desteğini alarak Ermenilerinin niyetleri engellemişlerdir.

Bölgede çatışmanın giderek yoğunlaşması ve Nahçıvan'ın durumunun giderek daha kritik bir hal almasından sonra Türkiye, Nahçıvan için ABD'ye müracaat etti ve bölgedeki Ermenilerin işgalci faaliyetlerine seyirci kalınmamasını istedi. Türkiye'nin ve ABD başkanı Bush'un müdahalesi ile Nahçıvan'da ateşkes sağlandı. Ermenistan'ın saldırıları Nahçıvan'da çok sayıda insanın ölümüne ve yaralanmasına, büyük maddi zararlara neden oldu.¹¹² Nahçıvan'ın abluka durumu ise devam etmektedir. Azerbaycan ile ulaşım sadece hava yolu ile gerçekleştirilmektedir.

1992 yılının Mart'ından 7 Haziran'a gelinceye kadar Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı makamı 4 kez el değiştirdi. Azerbaycan Milli Meclisi Cumhurbaşkanlığı makamı boşaldıktan sonra yeni seçimlerin 7 Haziran'da yapılmasına karar verdi. Bu sırada Ermeniler Azerbaycan'daki otorite boşluğundan yararlanarak Laçın'e saldırdılar ve burayı işgal ettiler. Bu işgal ile Ermeniler, Ermenistan'dan Karabağ'a koridor açmayı başardılar.¹¹³

2.1.3. Laçın'in Durumu

Laçın coğrafi bakımdan Ermenistan - Azerbaycan sınırında, Karabağ'la Ermenistan arasında yerleşmektedir. Bölgesel idare bakımından Karabağ ile ilgili değildir. Azerbaycan'ın yönetimine direkt bağlı bulunan bir il konumundadır. Fakat Karabağ ile Ermenistan arasındaki bölgeyi kapsadığı için Karabağ'ın işgali ve Ermenistan'a ilhaki için önemli idi. Laçın'in işgali Ermenilerin Karabağ'a silah sevkiyatını kolaylaştırdı. Fakat Laçın'in işgali ile Karabağ' da bizzat Ermenistan silahlı

---

¹¹¹ Taşkiran, Cemalettin, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay yay., Ankara, 1995 s. 171-141.

¹¹² Türsan, Nurettin, vd., *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları*, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul, 1992, s. 76.

¹¹³ Nurettin Türsan vd., a.g.e., s. 78-84.

güçlerinin savaştığı ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ihlal ettiği ispatlanmış oldu. Bu sırada Ermenistan'ın Karabağ'daki hükümetle anlaşmak istemesi üzerine Azerbaycan Ermenistan'a nota göndererek uluslararası anlaşma ve kurallara göre bir ülkenin herhangi bir bölgesi ile merkezin izni olmadan anlaşma yapılmayacağını hatırlattı. Karabağ'la bir anlaşma yapılmasının Ermenistan'ın asıl niyetini ortaya çıkaracağını ve Karabağ'da da Ermenistan'ın savaştığını ispat edeceğini beyan etti.¹¹⁴

22 Mayıs 1992 yılında Türkiye ve Rusya dışişleri bakanlarının görüşmesi sonucu bakanlar başka bir devletin arazisinin zorla işgal edilmesine çalışılmasını ve Karabağ sorununun güç kullanmayla çözümünü kınayan bir beyanat verdiler.

2.2. ABD, AVRUPA VE TÜRKİYE'NİN SORUNA BAKIŞLARI

Günümüzde, Hazar Denizi ve Orta Asya petrollerinin batı dünyasına ulaştırılması noktasında Kafkasya bir geçit kapısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu coğrafi konumdan kaynaklanan strateji, değerini sahip olduğu petrol ve diğer strateji kaynaklarla da güçlendirmektedir. Bu oluşum bölge dışı güçlerin politikaları için istismara açık bir zemin yaratmıştır.¹¹⁵

Dağlık Karabağ probleminin çözüme kavuşması hem uluslararası güçler hem de bölge ülkeleri için çok önem arz etmektedir. Çünkü gün geçtikçe küreselleşen dünyamızda, uluslararası ekonomik ve sosyal ilişkilerin önem kazanması devletleri bir birine bağımlı hale getirmiştir. Bundan dolayı özellikle bölgesel güçlerin bu sorunun çözümüne yönelik adil ve tarafsız olmaları uluslararası hukuk kurallarına uygun dış politikaları belirlemeleri halinde sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşacağı kaçınılmazdır. Bunun için öncelikli olarak bölgesel güçlerin çok kısa olarak politikalarını, hemen ardından ise uluslararası teşkilatların politika ve sorunun çözüme kavuşması için rollerini incelemekte yarar vardır.

---

¹¹⁴ "Nota MİD Azerbaydjana", Bakinskiy Raboçiy Gazetesi, Bakü, Mayıs 1992.

¹¹⁵ Gurses, Emin, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet" *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, Ankara, 2001, c. 7, s.1, s. 250.

2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri'nin Tutumu

1996 yılına kadar ABD'nin Azerbaycan ve Dağlık Karabağ sorununa yönelik dış politikası gerçeklerle ve ABD'nin Azerbaycan'daki ekonomik çıkarlarıyla uyuşmamaktaydı. Bu dönemde ABD'nin politikasını ABD'de bulunan Ermeni çıkar grupları ve Ermenistan'ı destekleyen Kongre üyeleri belirliyordu.

1992 yılında ABD hükümeti 907. Bölüm adlı bir kararla Azerbaycan'ı Ermenistan'a ambargo uygulamak ve saldırı amaçlı güç kullanmakla suçlamış ve Azerbaycan'a ABD yardımı yapılması yasaklanmıştır. Kongre üyelerine rağmen Bill Clinton yönetimi Bölüm 907'yi kaldırmış, Azerbaycan ve Ermenistan arasında dengeli bir siyaset izlemiştir. Azerbaycan'a yönelik sınırlandırmanın kaldırılmasına karşı çıkan bazı Kongre üyelerinin Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorunun halline kadar Amerikan yardımının yapılmasını istemeleri de gayet şaşırtıcıdır.¹¹⁶

Bill Clinton yönetimi Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunun çözümü için arabuluculuk yapmaya başladı ve 1999'dan itibaren her iki ülke arasında ikili görüşmeler başladı. Dağlık Karabağ'ın statüsün ne olacağı yapılan görüşmelerin temelini oluşturmaktadır. Çünkü Hazar petrolünün uluslararası pazarlara taşınması konusunun ön plana çıkması, Kafkaslarda istikrar isteyen ABD'yi barış sürecinde aktif rol oynamaya zorlamıştır. Bununla beraber ABD, özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru antlaşmasından sonra Dağlık Karabağ sorunun çözümü için girişimlerini arttırmıştır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının da faaliyete geçmesi ile birlikte Bakü ve Erivan, özellikle ABD tarafından büyük bir baskı altındadır. Ermenistan da artık Dağlık Karabağ sorunun çözümünü istemekte, yorgun Ermenistan'ın en büyük desteği Amerikan Ermeni lobisi karşısında mağlup savaştığının da farkındadır. Çünkü aksi durumda Ermenistan bölgesel kalkınmadan dışarıda kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Özellikle Bakü-Tiflis- Ceyhan petrol boru hattı Erivan yönetimi çok zor durumda bırakmıştır.

Azerbaycanlıların ABD'de siyaset alanlarında, eğitim müesseselerinde sayıları oldukça azdır. ABD'de yaşayan Azerbaycanlılar Güney ve Kuzey Azerilerinden

---

¹¹⁶ Meherremov, Ramil, *Yukarı Karabağ Sorununun Uluslararası Politikadaki Yeri*, Azerbaycan Cumhuriyeti, Qafqaz Üniversitesi Lisans Bitirme Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Bakü, 1996, s.27

oluşmaktadır. Ülkenin her iki kısmında (Güney Azerbaycan ve SSCB'nin dağılması sonucu bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan olarak değerlendirirsek) çeşitli siyasi rejimlerin mevcut olması âmili, ABD'nin Azerbaycan toplumunun ülkenin toplumsal-politik hayatında oynayabileceği rolü gözden kaçırmamız gerekir.

Ermeni lobisinin ABD'ye muhaceretinin başlangıcı XX. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Ermeniler genellikle, California, Massachusetts, New York eyaletlerinde yaşamaktadırlar. Genel olarak ABD'de yaşayan Ermenilerin toplam nüfusu 600 bine yakındır.¹¹⁷ Bazı kaynaklarda bu rakam 700 ile 1.000.000 arasında değişmektedir.¹¹⁸

ABD'deki Ermeni lobisi Ermeni kültürünü korumak ve geliştirmek, ABD'de mühim siyasi-ekonomik konuma sahip olmak, bununla birlikte Türklük aleyhinde mücadele etmek yönünde de faaliyet göstermektedir.¹¹⁹

ABD'deki Ermeni Asamblesi, Ermeni Milli Yardım İttifakı, Ermeni-Amerikan Ekonomik Konseyi, Ermeni Milli Komitesi özellikle dikkat çekmektedir. Diasporanın siyasal faaliyetlerinin mali açıdan finanse edilmesi konusunda Ermeni Milli Yardım İttifakı ilgilenmektedir.¹²⁰

Bu bakımdan ABD'deki Ermeni lobisi Azerilerinkinden çok etkili ve her zaman Türkler aleyhinde olmuştur.

2.2.2. Avrupa Ülkeleri'nin Tutumu

AB Karabağ sorununa ilişkin tutumuna itirazını 1993 yılının 7 Şubatında bildirdi. AB vermiş olduğu bildiriye Ermenistan ve Azerbaycan arasında Karabağ sorununa ilişkin endişesini dile getirmiştir. Bildirinin eksik kalan yönü ise, bildiriye sorunun ve çatışmanın nedenlerinin gösterilmemiş olmasıdır.

Daha sonra, 1993 yılının 3 Eylül'ünde Avrupa Birliği Karabağ'a ilişkin bir beyanat daha verdi. Bu beyanatta AB'ye üye olan devletlerin, Ermeni silahlı kuvvetlerinin hücumlarını kınamış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 822 ve 853 no. kararlarının yerine getirilmesine ümit ettiğini bildirmiştir.

---

¹¹⁷ Kasimov, a.g.e, s. 30.

¹¹⁸ Libaridyan, Gerard, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı-Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 17.

¹¹⁹ Çağlar, Bakır, "Fransız Hukuk – Politikası'nda "Ermeni Sorunu", *Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul, 24-25 Mayıs 2001, s. 436.

¹²⁰ İbrahimli, Haleddin, "Azerbaycan Diasporası; Mevcut Durumu ve Geleceği ile İlgili Bazı Notlar" *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, C.7, S.1*, Ankara, 2001, s. 474.

Bildiride, AB ve üye ülkelerin, bölge devletlerin bağımsızlığını ve ülke sınırlarının değiştirilemeyeceği prensiplerini onayladı. Bu bildirin de birçok eksik yönleri vardı. Bir kere bu bildiride Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik tecavüzü "Dağlık Karabağ"ın yerli Ermeni silahlı birliklerinin hücumu" gibi gösterilmiştir. İkinci olarak ise, AB devletleri Ermenistan'ı Karabağ Ermenilerine sorunun çözümü için baskı yapmasını ve Karabağ Ermenilerinin BM Güvenlik Kurulu'nun 822 ve 953 no'lu taleplerini ve AGİT'in Minsk Grubunun tekliflerini yerine getirmeye çağırıyordu. Yani Ermenistan'a üçüncü bir taraf gibi bakıyordu. Bu ise Ermenistan ve Karabağ Ermenileri ayrı ayrı taraf olduğu anlamına gelmektedir. Genellikle AB'nin kararları da sorunun kökleri, nedenleri ve tecavüzcünün hangi taraf olduğu bildirilmemektedir.¹²¹

Kafkas ülkelerinin Avrupa ile ilişkilerinde atılan ilk adımlardan biri, Avrupa Konseyi'ne tam üyelik girişimleri olmuş, ancak Azerbaycan ve Ermenistan, Karabağ sorunu nedeniyle bekletilmiştir. Haziran 1994'te Avrupa Konseyi Parlamenterler Konseyi'nde (AKPM) kabul edilen "*Reddemann Raporu*" ile üç bölge ülkesinin Avrupa'nın coğrafi sınırları içinde yer aldığı tezi kabul edilmiş ve bu ülkeler, Avrupa Konseyi'nin genişleme perspektifi içinde yer almıştır.¹²²

Görüldüğü gibi Avrupa Birliği ilk başta bölgedeki enerji kaynaklarıyla da ilgilenmektedir. Avrupa Konseyi, bölge ülkelerine karşı uyguladığı denge politikasını 26 Ocak 1996'da Ermenistan'ı özel davetli statüsüne alarak bozmuş, ancak daha sonra Gürcistan'a 26 Mayıs 1996 ve Azerbaycan'a da 28 Haziran 1996 tarihinde aynı statüyü tanıyarak tekrar dengeleme yoluna gitmiştir. Gürcistan 1 Şubat 1999'da Avrupa Konseyi'ne kabul edilmiş, ancak Azerbaycan ve Ermenistan'ın müzakereleri daha sonra da sürmüş ve 28 Haziran 2000'de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, iki ülkenin üyeliği yönünde olumlu görüş bildirmiştir.¹²³

Avrupa'nın önemli güçlerinden Almanya ve Fransa, özellikle Kafkasya ve Orta Asya ile ilgilenmektedir. Bu konuda farklı alanlarda çalışmalar yapmakta, politik ve ekonomik açıdan girişimlerde bulunmaktadırlar. Almanya bölgede barış ve güvenliğin

---

¹²¹ Ahmedov, Elçin (1992), *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelhalk Teşkilatlar*, Maarif Neşriyatı, Bakü, 1992, s.8.

¹²² Keesing's Volume: 45, No: 2, February 1999, s. 42802, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Plânlama Teşkilatı Yayınları, No:2511, Ankara 2000, s. 14, [www.coe.fr/cp/2000/483f\(2000\).htm](http://www.coe.fr/cp/2000/483f(2000).htm)

¹²³ Gürses, a.g.m, s. 252.

sağlanması için Alman-Fransız işbirliğine önem vermiş, ancak Avrupa devletlerinin bölgedeki güvenlik ve çatışma sorunlarının çözümünde daha etkin olmasını isterken ABD'nin de belirleyici konumunu ve gücünü kabul etmiştir.

Kafkasya'ya gelince, Almanya'nın bölgeyle tarihe dayalı bir ilgisi bulunmuştur. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı'nda bölgede Alman varlığı çok iyi bilinmektedir. Avrupa'nın gelişmiş devletlerinden olan Almanya'yla Azerbaycan arasındaki ilişkilerin kurulması XIX. yüzyıla rastlamaktadır. XIX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da Alman iskân bölgeleri kurulmuştur. Bunlardan Vüternberg'den gelmiş olanlar Azerbaycan'ın Hanlar ilinde, Yelendorf'tan gelenler Şemkir ilinde, Rübbergen'den gelen aileler ise Daşkesen ilinde yerleşmişlerdir. Almanlar Azerbaycan'da Şarap imalatı, maden ve petrol sanayisinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.¹²⁴

Azerbaycan ve Almanya arasındaki ilişkilerin hızlı gelişmesinde olumlu etkenlerden birisi de Almanya'da yaşayan Azerilerin çoğunluk teşkil etmesi olmuştur.

Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinden Fransa politik olarak bölgesel sorunlarda aktif tutum takınmış ve gerek AGİT, gerek BM içinde Güney Kafkasya'ya yönelik uygulamalarda öncü rol üstlenmiştir. Karabağ sorunu bunun bariz örneklerinden biridir. Fransa'nın Kafkasya politikasını etkileyen en önemli etkenlerden biri de Fransa'da yaşayan Ermeni lobisidir.

Mayıs 1995 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Fransa'ya gitmiştir. H. Aliyev Fransa Cumhurbaşkanı J. Shirac ve Dışişleri Bakanı A. Juppé'yle görüşmüştür. Bu görüşmeler sonrasında her defasında Ermenistan'a dost devlet olduğunu vurgulayan Fransa Devleti Azerbaycan'ın arazi bütünlüğünü tanıdığını ve dokunulmazlığını kabul ettiğini açıklamıştır.

2.2.3. Türkiye'nin Tutumu

Avrasya ortasında yer alması nedeniyle Türkiye, Asya ve Orta Doğu ile Avrupa arasında bir bağlantı merkezi konumundadır. Türkiye Avrupa ile bütünleşmeyi amaçlamış ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi alanda Avrupa Konseyi, savunma alanında NATO ve ekonomik alanda OECD gibi örgütlerin üyesi olmuş, Avrupa topluluğu ile de nihai hedefi tam üyelik olan bir ortaklık ilişkisi başlatmıştır.¹²⁵

¹²⁴ Kasımov, a.g.e, s. 65.

¹²⁵ Arat, Tuğrul, *Avrupa Birliği El Kitabı*, T.C. Merkez Bankası Yayını, 3. Baskı, Ankara, 1996, s. 307.

Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan Türkiye'nin direkt desteğinden yararlanmışır. Elbette ki, Türkiye'nin Karabağ konusundaki dış politikasında iki millet arasında var olan dil ve din birliğinin etkisi büyüktür.¹²⁶

Dış politikasını tüm Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıkları üzerine inşa eden Türkiye Cumhuriyeti, Karabağ sorununda bastan beri Azerbaycan'ın yanında olmuştur. Ermenistan'a karşı ekonomik ambargo uygulanmış ve ülkesinin Ermenistan'a giden tüm araçlara ve uçaklara kapatmıştır. Türkiye dış politikasının bu amacı Ermenistan'a bir an önce Dağlık Karabağ sorununun çözümü için baskı yapmasını amaçlamıştır.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti dünyada Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olduğu gibi aynı zamanda da Ermenistan'ı işgalci ülke olarak tanımış tek devlettir. Bölgenin en güçlü devletlerinden biri olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu şekilde net bir politika yürütmesi Azerbaycan için çok önem arz etmektedir.

Ebülfaz Elçibey'in iktidara gelmesi ile Azerbaycan dış politikasında Türkiye özel bir konuma sahip olmuştur. Her iki devlet yetkilileri tarafından Türkiye ve Azerbaycan'ın stratejik ortaklık ve işbirliğı açıklanmıştır. 1994 Ocağında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Ankara'yı ziyaret etmiş ve Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le görüşmeleri sırasında Türkiye ve Azerbaycan'ın "*tek millet, iki devlet*" olduğu vurgulanmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli gelişme aşamasına gelinmiştir.¹²⁷

Türkiye ile Ermenistan arasında 31 Ağustos 2009 tarihinde parafe edilen ilişkilerde normalleşmeyi öngören protokoller 10 Ekim 2009 tarihinde iki ülke dışişleri bakanları tarafından imzalandı. Bundan sonraki süreçte protokoller her iki ülke parlamentolarında onaya sunulacak. Türkiye bundan sonraki adım olarak Karabağ sorununda çözüm yönünde ilerleme sağlanmasını; Ermenistan ise diplomatik ilişkilerin kurulup sınırın açılmasını bekliyor.

Ermenistan, işgal ettiği Azerbaycan toprakları ve Dağlık Karabağ sorunundan dolayı uluslararası arenada yalnızlık yaşamaktadır. İzolasyonun devam etmesi Erivan açısından artık katlanılabilecek bir durum değildir. Türkiye ile ilişkilerin gelişmesi ile Ermenistan, hem Gürcistan, hem Rusya karşısında ekonomik ve politik avantaj

---

¹²⁶ İlhan, Suat, *Türkiye'nin ve Türk Dünyası'nın Jeopolitiğı*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1992, s.158.

¹²⁷ Atmaca, a.g.e, s. 97.

sağlayacaktır. Ayrıca, Rusya ve İran dışında kendisine yeni açılımlar bulabilecektir. Bu gerekçelerle, Ermenistan, çıkarlarına en uygun çözüm olarak, Türkiye üzerinden dünyaya bir pencere açmak istemekte ve bunu yaparken elden geldiğince, ulusal konu haline gelen Dağlık Karabağ'ı sürecin dışında tutmaya çalışmaktadır.

Azerbaycan, işgal edilen topraklar ve Dağlık Karabağ sorunları çözülmeden, Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ve sınırın açılması durumunda, Ermenistan ve Dağlık Karabağ yönetiminin güçlenmesinden çekinmektedir. Nisan 2009'da Yol Haritası açıklandıktan sonra Bakü'nün tavrına dikkat çekenler, Azerbaycan'ın Türkiye'den uzaklaşıp Rusya'ya yakınlaştığı yorumlarını yaptılar. Oysa Azerbaycan açısından bakıldığında çok bilinmeyenli Kafkasya denkleminin en önemli ögesi Rusya ile yakın ilişkiler içerisinde olmak istemesi kadar doğal bir politik tavır olamaz.

Bu bağlamda, yakınlaşma Azerbaycan'ın Rusya'nın yörüngesine gireceği anlamına gelmemektedir. En azından Azerbaycan, yaşadıkları savaş ve topraklarının işgali sürecinde Ermenistan'ın en büyük destekçisinin Rusya olduğunu çok iyi bilmektedir.¹²⁸

---

¹²⁸ Aras, Bülent- Özbay, Fatih, "Türkiye ve Ermenistan, Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları*, Ankara, Ekim 2009, ss. 3-9.

III. BÖLÜM

KARABAĞ SORUNU ve KARABAĞ SAVAŞI

3.DAĞLIK KARABAĞ ÖZERK VİLAYETİ, SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI ve SAVAŞ

Karabağ sorunu SSCB döneminde 1923'te bu bölgeye özerklik verilerek kaydıyla dönemin Komünist Parti yöneticileri arasında uyum elde edilerek çözüme bağlanmıştır. Sorun bu şekilde çözümlenmiş gibi görünse de birlik içerisinde dönem dönem Ermeni milliyetçileri tarafından Karabağ ve Azerbaycan'dan toprak talepleri dile getirilmiştir. Bu talepler birliğin içinde bütünlüğü ve milli dengeleri bozabileceği düşüncesiyle geri çevrilmiştir.

1991'de SSCB'nin dağılması ve bölgede bağımsız cumhuriyetlerin kurulması Karabağ sorununu ve Ermenilerin toprak taleplerini yeniden ortaya atmalarına olanak tanımıştır. SSCB'nin dağılmaya doğru gittiği 1988 yılından başlayarak Ermeniler Ermenistan'ı ve Karabağ'ı Azerilerden arındırma eylemleri içerisine girmişleridir. Rusya tarihte olduğu gibi yine bölgede etkinliğini kaybetmemek için Ermenileri desteklemiştir. Rusya'nın taraflı tutumu, uluslararası kuruluşların ve kamuoyunun ilgisizliği bölgede çatışmaların doğmasına neden olmuştur. Ermenistan'a giriştiği silahlı eylemler nedeniyle herhangi bir tepkinin gösterilmemesi, barışı ve insan haklarını koruma görevini üstlenmiş uluslararası kuruluşların Ermenistan'a yaptırım uygulama ve müdahale etme konusunda isteksiz davranması, bölgede uzun süren çatışmaları ve istikrarsızlığı doğurmuştur. Ermenistan'ın Karabağ ve çevresindeki 7 ilçeyi işgal etmesi ise sorunun barışçıl yollardan çözümünü zorlaştırmıştır.

3.1. KARABAĞ SAVAŞI (1988-1994)

3.1.1. Savaş Öncesi Genel Durum

Azerbaycan ile Ermenistan arasında günümüzde de devam eden anlaşmazlığın tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte, son olayların başlaması 1980'lere dayanmaktadır. Bunda Mihail Gorbaçov yönetimindeki yeni Sovyet rejiminin siyasal hoşgörüsünün payı vardır. Gorbaçov'un "Glasnost" ve "Perestroyka" politikaları Ermeniler tarafından Karabağ sorununun kendi lehlerine çözümünün anahtarı olarak

görülmüştür. Hatta Dağlık Karabağ, Sovyetler Birliği'nin büyüyen muhalefet hareketi tarafından “ Perestroyka” için bir “sınama alanı” olarak değerlendirilmiştir¹²⁹.

Tarihin eski dönemlerinden beri “Büyük Ermenistan” ideali Ermenilerin beyinlerine büyük ustalıklarla sokulmuştur. İlginç olanı şu ki, Ermenilerin arazi iddiaları uğrunda başlatmış oldukları isyanlar, ister geçmişte olsun isterse de günümüzde olsun, hiç biri Ermeni halkı içerisinde yeşermemiştir. Bu oyunlar dışarıda özellikle de Fransa, İngiltere, Rusya gibi ülkelerde hazırlanmış ve Ermenilerin rahat ve güven içerisinde oturdukları araziler üzerinde uygulanmaya konulmuştur. Bu tür planlar ve bunların uygulanması Ermeni halkına bir fayda sağlamamıştır. Bu bölgedeki çıkarlarını korumak adına Ermenileri kullanan Rusya, Fransa, İngiltere gibi devletler bölgede her dönem uzun süren huzursuzluklara neden olmuştur. Ermeniler de bu planların uygulayıcısı ve huzursuzlukların kaynağı olmaya bugün de devam ediyorlar.

Kasım 1987'de Gorbaçov'un ekonomi danışmanlarından biri olan Ermeni kökenli Abel Agenbekyan, bir Avrupa seyahati sırasında, Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasının “ekonomik bir anlamı” olacağını açıklamıştır. Bu açıklama, Ermeniler tarafından yeni hükümetin bölgeye yönelik taleplerine bir destek olarak değerlendirildi. Aganbekyan'ı ve Ermenilerin toprak talebini eleştiren Bakü'den doğal olarak karşıt bir yanıt geldi¹³⁰. Aganbekyan Fransa'nın “Le Humanite” gazetesine, Karabağ ve Nahçıvan hakkında sorulan sorular üzerine verdiği cevabında “Ben, ‘ülkenin kuzeydoğusunda yerleşen Karabağ Ermenilerin oldu’ haberini duyduğum zaman çok mutlu olacağım. Bir ekonomist olarak Karabağ'ın Azerbaycan'a oranla Ermenistan'a daha fazla bağlı olduğum kanısındayım. Eminim demokrasi ve yeniden kurma ortamında bu problem adaletli çözümünü bulacaktır”¹³¹.

Bundan sonra yine 1987 yılının kasım ayında dış güçlerin de desteğini alan din adamlarının Moskova'daki Ermeni mezarlığında yapmış oldukları dini ayinden sonra, Karabağ üzerinde hak iddia etmekle, kampanyayı bizzat başlatmışlardır. I. Vasken, Erivan televizyonundan dünya Ermenilerine ve Hıristiyan dünyasına çağrıda bulunarak

¹²⁹ Aktaş, Hayati, *Dağlık Karabağ Sorunu*, Türk Dünyası Araşt. Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s. 56.

¹³⁰ Çiloğlu, Fahrettin, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkaukasya'da Etnik Çatışmalar*, Sinatle Yayınları, İstanbul, 1988. ss. 142 -143.

¹³¹ Taşkiran, Cemalettin, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay yay., Ankara, 1995 s.125.

yardım istiyor ve Gorbaçov'un kendilerini üzmeyecek şekilde meseleyi çözeceğine inandığını ilan ediyordu. 75.000 Ermeni'nin imzasını taşıyan ilhak dilekçesi Gorbaçov'a veriliyordu. İki Amerikalı senatör, Gorbaçov ve Regan'a telgraf çekerek Karabağ'ın, bu toprakların "asıl sahibi" olan Ermenilere verilmesini talep ediyorlardı. Avrupa Parlamenterleri Acilciler Gurubu Alt Komitesi, Ermeni isteklerini sempati ile karşıladıklarını içeren telgraflarla Sovyet liderine başvuruyordu. Kısacası, bir anda basını, radyosu, televizyonu, politikacısı, din adamı ve Hıristiyan dünyası Ermenilerin yanında yer almıştır¹³². Ermeniler daha sonra Azerbaycan SSC ve Sovyetler Birliği'ne başvurarak Ermenistan'a birleşmek isteklerini belirttiler. Ermenilerin bu talebine Moskova'dan olumsuz yanıt gelmiştir. Bakü'de de 14.06.1988 Tarihinde Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti, 17.06.1988 Tarihinde ise Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'i, bu talebin hem SSCB Anayasasına, hem Azerbaycan SSC Anayasasına, hem de "Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti Hakkında Kanuna" aykırı olduğunu bildirdi. Ayrıca bu gibi tutum ve davranışların halklarımızın "birlik", "beraberlik" ve "kardeşliğine" zarar vereceği vurgulandıktan sonra, "1988 – 1995 Yıllarında Azerbaycan SSC Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Sosyal – Ekonomik Kalkınmasının Hızlandırılması Hakkında" Sovyet İKP MK'nin 24.03.1988 Tarihli kararının uygulanmaya başlanacağı ve sıkıntıların giderileceği belirtilerek Karabağ Ermenilerinin talebi ret edildi.¹³³

1987 Ağustos ayında Ermeniler daha da ileri giderek Karabağ'da nüfus çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğunu söyleyerek bu bölgenin Sovyet Ermenistan'ına bağlanması için Moskova'ya başvuruda bulunmuşlardır. 1988 Şubat ayında Karabağ Ermenileri Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması kararını aldılar.¹³⁴

20 Şubat Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Ermeni milletvekilleri olağanüstü toplantı yaparak Karabağ'ı Azerbaycan topraklarından kopararak Ermenistan'a bağlanması yönünde karar almıştı. Toplantıda Ermenilerin böyle bir karar alma isteği ortaya çıkınca özerk vilayetin Azeri milletvekilleri toplantıya katılmamışlardı. Ermenilerin bu kararı Ermenistan'da ve Ermeni milliyetçileri arasında büyük takdirle

---

¹³² Kengerli, Mehmet, "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır. Dünya Durdukça da Öyle Kalacaktır", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Kasım – Aralık 1999. Sayı: 330, s. 7.

¹³³ Tanyu, Hikmet, *Nuh'un Gemisi*, Burak Yay., İstanbul, 1989, s. 54.

¹³⁴ Tanyu, a.g.e., s. 69.

karşılanmıştı. Bu karar aynı zamanda bölgede uzun süren istikrarsızlığın daha da artmasına neden olmuştur. Bölgede ortaya çıkmış olan olumsuz durumu ortadan kaldırmak için Sovyet Merkezi Komitesinin Politbüro üyesi K.P.Razumovski Azerbaycan'a gelmek zorunda kalmıştı. Toplantıda söz alan Razumovski: "Sovyet İttifakı Komünist Parti Merkez Komitesi Sovyetler Şurasına Karabağ Ermenilerinin yazmış oldukları mektuplarda ve şikâyet dilekçelerinde vilayetin Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasını istemektedirler. Şunları söyleyebilirim ki, Merkez Komite'nin mevcut milli-arazi kuruluşunu değiştirmek maksadı güden her hangi eylemleri ve istekleri Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC vatandaşlarının menfaatine karşı yönelmiş eylem gibi değerlendiriyoruz. Bu tür eylemler uluslararası ilişkilere zarar getirmektedir. Eğer zamanında önlem alınmazsa ortaya çok ağır sonuçlar çıkabilir."¹³⁵

Karabağ savaşı öncesi yaşanan tüm bu olaylara şaşmamak gerekir. Özellikle de Mihail Gorbaçov'un müşaviri olan Ermeni Akademisyen Aganbekyan, Paris'te Le Humanite gazetesine demeç vererek Karabağ'ın ekonomik yönden Azerbaycan'dan çok Ermenistan'a bağlı olduğunu kaydetmesi, bunun için Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi gerektiğini söylemesi, en önemlisi ise Aganbekyan tüm bu açıklamaları yapmadan önce bu yönde tüm hazırlıklar tamamlanmış olmasıydı. Aganbekyan Paris'te gazeteye vermiş olduğu demeç bir "Parola" niteliğindedir. Bu yüzden 11 Şubat 1989'da bu olayların birden patlak vermesine ani bir gelişme gibi bakmamak gerekiyordu. Çünkü bu hadiselerin olması için gereken tüm eylemler önceden hesaplanmıştı.

3.1.2. Çatışmaların Başlaması

1988 Şubat ayında ise Karabağ Ermenileri, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması kararını aldılar.¹³⁶ Böylece Karabağ savaşının patlak vermesi kaçınılmaz hale gelmişti. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin Karabağ Ermenilerinin bu kararını geri çevirmesiyle Ermenilerle Azeriler arasında çatışma da başlamıştı. Stepanakert'te 11 Şubat günü Ermenilerin Karabağ'ın kendi Cumhuriyetlerine bağlanmasını hedef alan gösterilerine karşı güvenlik kuvvetleri önlem almış olsalardı, belki de Kafkasya olayları bu şekilde gelişmeyecekti. Ama polisin kendilerine karşı çıkmadığını gören Ermeniler, 60 yıl sonra ilk kez kendileri için 20 gün süreli bir

¹³⁵ Taşkiran, a.g.e., s. 128.

¹³⁶ Veliyev, İsmayıl, *Dünya Susur, Tarih Susmur*, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1994, s. 228.

“hürriyet parantezi” açtılar. Gösterilere silahla karşı konulmamasını isteyen Gorbaçov, olay mahalline iki yetkili parti yöneticisini göndermekle yetindi ve böylece durumu kontrol altına alabileceğini düşünüyordu.¹³⁷

28-29 Şubat 1988’de Sumgayıt olayları patlak verdi. Bir kaç ay sonra ise Azerbaycan’da yönetim değiştirildi. Olayların Sumgayıt’a nasıl sıçradığı konusu, dünyanın diğer uzman araştırmacıları için bir merak konusu oldu. Acaba bu olayların Sumgayıt’a sıçramasına sebep olan neydi?

Bunun nedeni şöyle açıklanabilir: Sumgayıt çeşitli milletlere mensup insanların yaşadığı kozmopolit bir şehirdir. Bunun böyle olmasına sebep Sumgayıt’ın bir sanayi şehri olmasıdır. Burada yaşayanların birçoğu köylerden gelen ve gecekondualarda oturan insanlardır. Bundan başka çeşitli hapisanelerden serbest bırakılan sabıkalı insanların çoğunluğu Sumgayıt’ta yaşamaktadır. Bunların çoğunun yapacak işleri bile yoktur. Bu şehirde böylesine sosyal bir çevre içerisinde yaşayan insanlardan bazıları, zaten Karabağ’da başlayan hadiseleri bahane ederek karışıklık yaratmaya ve intikam hırsı ile çeşitli yerlere ve insanların yaşadığı toplu konutlara saldırmaya hazırды. Burada Ermeni tahrikini de göz önünde tutmak gerekir. Sumgayıt’ta hadiseler başlayıp çeşitli yerlerde insanlar yaralanıp ve öldükten sonra, yapılan araştırma ve tahkikatta, Eduard Grigorian adlı bir Ermeni’nin daha önce aralarında kan davası olan yedi Ermeni’yi kendi eli ile öldürmüş olduğu anlaşılmıştır. Hadiseler başladığı zaman dünyanın çeşitli ülkelerinden foto muhabirleri ve gazetelerin Sumgayıt’ta hazır olması, zaten böyle bir hareketin Ermeniler tarafından başlatılacağını gösteriyordu.¹³⁸

Bu tarihte Azerbaycan Komünist Partisine başkanlık eden Kamran Bağirov’un yerine başkanlığa Abdurrahman Vezirov tayin edildi. 13 Haziran 1988’de Dağlık Karabağ Vilayet Parti Komitesi Azerbaycan Komünist Partisinden ayrılma ile ilgili karar kabul etmişti.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi bu yasa dışı kararı görmezden gelmişti. Ermenilerin böyle karar almaları Azerbaycan’a karşı açıkça meydan okuma mahiyetindeydi. Bu dönemlerde Karabağ’ın Tophane ormanında Ermenilerin ağaçları kesmesi, buraya bazı fabrikaların kurulması için Ermenistan hükümeti tarafından alınan

---

¹³⁷ Taşkiran, a.g.e., s. 125.

¹³⁸ Alizade, Mehmet, *İstiklale Doğru*, Asya Üniv. Yay., Bakü, 1997, s. 22.

kararları uygulaması ise, Azerbaycan'da halkın büyük tepkisine neden oldu. Bu açıkça Azerbaycan hükümetini ve Azerbaycan Komünist Partisini tanımama anlamına geliyordu. 17 Kasım - 5 Aralık 1988 tarihinde Bakü'de Azatlık meydanında halk geniş katılımlı protesto mitingi gerçekleştirmişti.¹³⁹

14 Nisan 1988 tarihli Milliyet gazetesinde Mehmet Ali Birand Moskova'dan gönderdiği "Moskova Şaşkınlık İçinde" başlıklı yazısında durumu aydınlatmağa çalışıyordu.

Uluslar kelimenin tam anlamıyla şaşkınlığa düşmüş durumdadı. Şimdiye kadar kendi kendilerine aksini inandırdıkları bir gerçek ile karşı karşıya kalan Ermenilerin, kapitalist toplumların hastalığı olarak gördükleri "milliyetçiliğin" kendi içlerinde de yeşerdiğinin farkına varmanın şaşkınlığı her yerde hissediliyor.

"Böyle bir şey bizde olmazdı. Komünizm sayesinde milliyetçilik mikrobundan kurtulmuştu" diyen, yüksek düzey bir bürokrat, çok açık şekilde ne yapacaklarını bilemez durumda olduklarını söylüyordu...

Çok kimsenin rüyaları yıkıldı. Komünizmin her derde deva olduğuna inananlar, "Kafamızı kuma gömmüşüz. Demek yanı başımızda bir şeyler oluyormuş da biz görmezlikten geliyormuşuz" diyorlar.

Gerçekten de cumhuriyetlerdeki gelişmeleri bu kadar hafife alabilmiş olmalarını anlayabilmek son derece güçtür. Çünkü 2000'li yıllardaki en önemli sorunlardan biri, milletler ve azınlıklarla ilişkiler olacaktır.

1989 yılının 16 Temmuz'unda Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi kurulmuştu. Halk Cephesi'ne Bakü Devlet Üniversitesi'nden tarihçi Ebülfez Elçibey (Aliyev) başkanlık etmişti. Aynı yılın Eylül ayının 5'inde Azerbaycan Halk Cephesi'nin adli makamlarca kaydı yapıldı ve resmileşti. Karabağ'da Azerileri savunmak için Milli Müdafaa Komitesi kurulmuştu. 1989 Eylül ayında Azerbaycan Yüksek Sovyet'inin almış olduğu kararla Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Özel Yönetim Komitesi kanunla iptal edilmişti. Tüm bunlara rağmen Sovyet üst düzey yöneticileri Karabağ'ı Ermenilere vermek için çaba gösteriyorlardı. Bu durumdan cesaretlenen Ermenistan Yüksek Sovyet'i 1989 yılı Aralık ayının 1'inde Karabağ Ermenilerinin yasadışı Milli Şurası ile

---

¹³⁹ Vahapzade, Bahtiyar, *Şenbe Gecesine Giden Yol*, Azərneşr, Bakü, 1991, s. 173.

beraber “Ermenistan SSC ve Karabağ’ın birleşmesi konusunda “Sovyetler Birliği Anayasasına aykırı karar kabul etmişlerdi.¹⁴⁰

Yüksek Sovyet Şurası ise program dışı toplantısında Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması isteğini reddetmişti. Toplantıdan sonra yayınlanan sert bildiriye, “Bazı grupların iki cumhuriyet arasındaki sınırların yeniden çizilmesini savunmasını kabul edilemez olduğu” vurgulanmıştı.¹⁴¹

Moskova yönetimi Azerbaycan’da baş gösteren olayların ne kadar büyük boyutlara ulaştığını ve Azerbaycan Halk Cephesinin hâkimiyeti eline geçirirse Azerbaycan’ın Moskova’dan ayrılacağını biliyordu. Moskova’nın Azerbaycan’la ilgili olarak uygulayacağı planı az çok tahmin eden Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) Ermenilere yapılabilecek bir saldırının büyük bir felakete sebep olacağını ve Rus tanklarının harekete geçireceğini belirterek İtibar Memmedov’un başkanlığı ile özel gözcü ve koruyucu grupları, gece gündüz, Ermeni mahallesinin etrafında nöbet tutmuştu. Azerbaycan Halk Cephesinin içine sızan KGB ajanlarının devamlı olarak Ermenilere saldırılmak gerektiğine ve onların Azerbaycan’dan dışarı atılmasına, bir yıl önce Ermenistan’dan kovulan 220 bin Azerbaycan Türkü’nün intikamının bu yolla alınmasına halkı ikna etmeye çalıştığı da iddia edilmişti.

Hatta Halk Cephesi’nin Bakü olaylarından kurtardığı bir Ermeni kadını “Bizi kışkırtılmış bazı insanların elinden AHC üyeleri kurtardı” demiştir. 6-8 Ocak 1990 tarihleri arasında yapılan Azerbaycan Halk Cephesinin konferansında AHC’nin bazı liderlerinin suikastla öldürülmesi planlanmıştı. Gaye AHC’ni tamamen dağıtmaktı. Tüm baskı ve tehditlere rağmen AHC Kurultayını yaptı ve icra heyetini 8 Ocak 1990 tarihinde demokratik oylama ile seçmişti.

Moskova AHC’sini Azerbaycan Komünist hükümetinin halledebileceğine olan ümidini kaybetmişti. Bundan dolayı 8 Ocak 1990’dan sonra, Bakü ve civarındaki şehir ve kasabalarda sokağa çıkma yasağı ve örfi idare uygulanmaya başlamıştı. 13 Ocak 1990 günü Moskova’nın desteği ve kışkırtması ile eli silahlı Ermeni çeteleri Karabağ’daki Azerbaycan köylerine silahla saldırmaya başlamıştı. 13 Ocak tarihinde 12

---

¹⁴⁰ Alizade, a.g.e., s. 22.

¹⁴¹ Tanyu, a.g.e., s. 107.

askeri helikopterle 500 silahlı Ermenilerin Azerbaycan'ın Hanlar kasabasına kadar ilerlemesinden sonra AHC'nin kararı ile Azerbaycan Milli Savunma Şurası kurulmuştu.

15 Ocak 1990'da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i Bakü'de sıkıyönetim ilan etti ve Filmekov'la Girenko'yu Bakü'ye gönderdi. Filmekov ve Girenko sokağa çıkma yasağının ve örfi idarenin Bakü'de uygulanmayacağına İtibar Memmedov'a söz verseler de sözlerini sonradan tutmamışlardı. 16 Ocak 1990'da Bakü'ye Azerbaycan güvenlik kuvvetlerine ilave olarak ağır vasıtalara bindirilmiş askeri birlikler sevk edilmeğe başlanmıştı. 16 Ocak 1990 gecesini Rus orduları Bakü'ye girmeye teşebbüs etmişler, fakat bu ilk girişimleri başarılı olmamışlardı.

18 Ocak 1990'da Azatlık Meydanı'nda toplanan halka hitap eden Debdimikov Bakü'ye getirilen Sovyet ordusunun halkın güvenliğini sağlamak ve korumak için getirildiğini söyledi. Girenko ise AHC'nin 20 Ocak 1990 günü Azatlık meydanında büyük bir miting yapacağını, artık Azerbaycan hükümetinin olmadığını ve zaten Azerbaycan'ın 9 büyük şehrinde hükümet binalarının AHC'nin üyelerinin eline geçtiğini, 20 Ocak'ta Bakü'de hükümete AHC'nin el koyacağını, Moskova'nın bildiğini ve bunun asla kabul edilmeyeceğini İ.Memmedov'a söylemişti.

Bakü'ye ordu gerekmediğini fakat bu ordunun Azerbaycan'ın Sovyetler Birliğinden ayrılmasına mani olacağını belirten Girenko Sovyetler Birliği Savunma Bakanı Yazov'un "Ordunun Bakü'ye girmesine mukavemet gösteren hangi canlı varlık olursa olsun, ona aralıksız ateş açılması" yolundaki emrini tekrarlamıştı.

19 Ocak günü saat 19.45'te Bakü televizyon vericisinin bulunduğu kulenin patlatılmasından sonra AHC'nin halk ile kurduğu irtibatı tamamen kesilmişti. 20 Ocak 1990 günü gece yarısını geçtikten sonra AHC'nin liderlerinden İ.Memmedov'un başkanlık ettiği Azerbaycan Milli Savunma Konseyinin baş karargah binasına, "Tanklar Geliyor" diyerek birinin içeri daldığı belirtilmekte, sonra yoğun bir şekilde ateşin başladığı ve sabaha kadar devam ettiği, alınan tarihi kayıtlar arasındadır. Primakov'un dediği gibi hareket eden her şeye ateş açılmıştı. Hatta ışık gelen evlerin pencerelerine bile ateş açılmıştı. İ.Memmedov olup bitenleri gözlerimizle gördük ve 04.30'dan 12.00'ye kadar saydığımız ölü sayısı 124, yüzlerce de yaralı günahsız insan.¹⁴²

---

¹⁴² Tanyu, a.g.e., s. 69.

20 Ocak 1990'da Bakü Rus birlikleri tarafından işgal edildikten hemen sonra olağanüstü hal ilan edilmişti. Azerbaycan Komünist parti birinci sekreteri Vezirov görevinden alınarak Ayaz Mütellibov Azerbaycan Komünist Partisi Başkanlığına getirilmişti. 30 Eylül 1990 yılında ise Azerbaycan'da parlamento seçimleri yapılmıştı.

Bu dönemlerde Karabağ sorununu çözmek için Azerbaycan'da Teşkilat Komitesi kurulmuştu. Azerbaycan Komünist Partisinde ise ikinci önemli mevki tutan Viktor Polyaniçko bu komiteye başkan olarak atanmıştı. Teşkilat Komitesi ilk başlarda sorunun çözümü için faaliyette bulunsada sonra etkisiz kalmıştı. 17 Mart 1991 yılında ise Sovyetler Birliğinin sürdürülmesi için halk oylamasına gidilmişti. Diğer Cumhuriyet'lerde olduğu gibi Azerbaycan'da da oylamanın sonuçlarına hile karışmış ve sonuçlar sahteleştirilmişti. 1991 yılı Ağustos ayının 21'ne gelindiğinde ise Moskova'da hükümet darbesi yapılmıştı. Bu darbe sonucunda Azerbaycan'da durum değişmişti. Bu aşamadan sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi kaçınılmaz olmuştu. Bu olaylardan sonra Ermenistan'da da siyasal değişiklikler yaşanmıştı. 16 Ekim 1991'de başkanlık seçimleri yapılmış ve Levon Ter- Petrosyan oyların %83'ünü almayı başarmıştı.¹⁴³

1991 yılının Ekim ayının 9'unda ise Azerbaycan Cumhuriyetinin Milli Ordusu kurulmuş ve ayın 18'inde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmişti. 1992 yılının Şubat ayının 26'sında Ermenistan silahlı kuvvetleri Rusların 366 motorize alayının da yardımıyla tarihte kanlı bir sayfa gibi kalacak Hocalı katliamını gerçekleştirmişti. Hocalı katliamı tamamen insanlığa karşı yönelmiş soykırımdı. Bu katliamda yüzlerle masum ve günahsız Azeri Türkü vahşicesine katledilmişti. Bu durum karşısında ülkede istikrar daha da bozulmuş ve 1992 yılının Mart ayında halkın büyük baskı ve direnişi karşısında çaresiz kalan Ayaz Mütellibov istifa etmek zorunda kalmıştı.

Azerbaycan Parlamento başkanı Yakup Memmedov Parlamento başkanlığıyla birlikte cumhurbaşkanlığı görevlerini de üstlenmişti. Daha sonra Y.Memmedov İran devletinin yardımıyla Karabağ sorunu barış yoluyla çözüme bağlamak istemiş ve bunun içinde 1992 yılının Mayıs ayında İran'a ziyarette bulunmuştu. Mayıs ayının 8'inde ise Azerbaycan ve Karabağ'ın en büyük kentlerinden biri olan Şuşa kenti Ermeniler

---

¹⁴³ Arslan, Ahmet Ali, *Azerbaycan'ın Demokrasi Yolundaki Çilesi*, Washington, 1991, s. 141.

tarafından işgal edilmişti. Y.Memmedov Bakü'ye döndüğünde ise ülkede darbe girişimiyle karşılaştı. Yani Azerbaycan'ın eski cumhurbaşkanı A.Mütellibov Parlamento yoluyla tekrar iktidara getirtilmeğe çalışmış, fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Y.Memmedov olaylar karşısında istifa etmişti. İsa Kamber ise Azerbaycan Halk Cephesi adayı olarak Parlamento başkanı seçilmişti.

Yeni seçilen İsa Kamber hem parlamento hem de cumhurbaşkanının görevlerini yürütmeğe başlamıştı. Ülkede süren istikrarsızlık ve kargaşaları iyi değerlendiren Ermeniler Laçın'ı işgal etmişlerdi.¹⁴⁴ Ebülfez Elçibey cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra Azerbaycan Karabağ'da işgal edilmiş toprakları harp yoluyla çözme girişiminde bulunmuştu.

Çok kısa sürede Milli Ordu işgal edilmiş toprakların çoğunu işgalden kurtarmayı başarmıştı. 9 Ekim 1992 yılında Azerbaycan Milli Ordusunun kuruluş yıldönümü Bakü'de büyük coşkuyla kutlandı. Hızla ilerleyen Milli Ordu Şuşa şehrini de işgalden kurtarmak üzereydi. Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey Ermenistan işgalci kuvvetlerine üç gün süre tanıyarak Karabağ'dan çıkmalarını talep etti. Fakat ordunun hızlı bir şekilde devam eden ilerleyişi sonradan durdu. 1993 yılının Şubat ayında AHC beyanat verdi ve Karabağ'da bulunan Azerbaycan ordusuna Kumandanlık eden Albay Suret Huseynov'u kınadı. Bu kınamadan sonra ordu Ağdere'deki mevzilerinden geri çekilmişti. Bundan çok az sonra Kelbecer Ermeniler tarafından işgal edilmişti.¹⁴⁵

Elçibey'in Karabağ'a komutan tayin ettiği S. Hüseyinov'un ilk hizmetleri büyük olmuştu. Fakat verilen hizmetler Milli Ordu kurulmasına yardımcı olmamıştı. Düşman S. Hüseyinov'la iktidar arasındaki kırınglıktan başarıyla yararlanmıştı. Söz konusu güçler Elçibey'le S.Hüseyinov arasındaki görüşmelerin başarılı sonuç vermesini engellemişti. Amaç Azerbaycan'ı iç savaşa sürüklemektir. Ancak Elçibey'in ussal davranışı kardeş kavgasını önlemişti.

4 Haziran 1993 yılında ise Gence kıyımı patlak vermişti. S.Hüseyinov hükümete karşı ayaklanarak kendi emrinde bulunan askeri birliklerle Bakü'ye doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu durum karşısında Başbakan Penah Hüseyinov istifa etmiş, daha sonra ise Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Parlamento başkanı Haydar Aliyev Bakü'ye davet edilmiş

¹⁴⁴ *Avrasya Dosyası Dergisi*, C. II, S. 4, Sonbahar 1995-1996, s. 31.

¹⁴⁵ Abbasov, Tofik, *Devlet Başçılarının Umumavropa Görüşü*, Azereşr, Bakü, 1998, s. 56.

ve Azerbaycan Parlamentosuna başkan seçilmişti. Bu sırada Ermeni işgalci kuvvetlerinin Kelbecer'den çıkmasına yönelik BM'nin 822 sayılı Kararnamesi kabul edilmişti. 1993 yılının 17 Haziran gününde ise Elçibey Bakü'den ayrılarak Nahçıvan'da Keleki köyüne gitmişti.

Azerbaycan cumhurbaşkanının yetkilerini Azerbaycan Parlamentosu Haydar Aliyev'e vermişti. Albay S.Hüseynov ise Başbakan tayin edilmişti. Ülkede başlayan kargaşadan yararlanan Ermeni çeteleri 1993'ün 23 Temmuzunda Ağdam'ı daha sonra ise Fuzuli, Cebrayıl, Zengilan, Kubatlı bölgelerini de işgal etmişlerdi. S.Hüseynov Başbakan seçildikten sonra "Litaraturnaya Gazeta" ile röportajında şunları söylemiştir; "Savaş devam ediyor. Yeni seçimler maddi ve manevi zarara yol açacaktır. Ancak seçimlerden sonra halk kesinlikle parçalanacaktır."

Azerbaycan küçük beyliklere bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Etnik ihtilaflar devamlı olarak körüklenmekteydi. Bazı çevreler Azerbaycan'a müdahale konusunda Karabağ probleminden başka Lezgi, Kürt ve Talış problemlerinden yararlanmaktaydılar. Artık Lezgiler, Talışlar ve Kürtler kendi siyasal partilerini kurmuşlardı. Ocak ayı sonlarına doğru "Lezgi Demokrat Partisinin" kurultayı yapılmış, parti başkanı Fahrettin Aydayev Azerbaycan'ın kuzey sınırında gidiş gelişin serbest olmasını, çifte vatandaşlık kanununun çıkarılmasını ve bölgenin serbest ekonomik bölge ilan edilmesini talep etmişti.

Haziran 1993'te Gence isyanı ve darbeden sonra Azerbaycan'ın İran sınırındaki Lenkeran'da "Talış Muğan Cumhuriyeti" kurma girişimleri ortaya çıkmıştır. "Talış Muğan Cumhuriyeti"nin başkanı General Elikram Hümmetov 26 Temmuz 1993'te Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetlerine başvurarak tek yanlı olarak ilan ettiği cumhuriyetin BDT'ye üye kabul edilmesini talep etmiştir.¹⁴⁶

1993 yılında ülkede referandum yapıldı ve Ebülfez Elçibey cumhurbaşkanlığı görevinden uzaklaştırıldı. 1993 yılının Ekim ayının 3'deki seçimler sonucunda Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı seçilmişti. Halka seslenen Aliyev Karabağ sorununu savaş yoluyla çözme isteğini açıklamıştı. Ermenistan silahlı birleşmelerinin işgali durdurulmuş ve Fuzuli ilinin bir kısmı işgal altından kurtarılmıştı. Bir süre sonra ise bölgede savaş durdurulmuştu. 1994 yılının Mayıs ayında Kırgızistan'ın başkentinde

---

¹⁴⁶ Taşkiran, a.g.e., s. 128.

Bişkek protokolü imzalanmıştı. Bundan sonra Karabağ'daki savaş bölgesinde ateşkes ilan edilmiş ve sorunun görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulması yönünde tarafların mutabakatı sağlanmıştır.¹⁴⁷

3.1.3. 1990 Yılında Karabağ Olayları

2 Ocak 1990 günü Karabağ'ın başkenti Stepanakert'te (Hankenti) Ermenilerin, Azeri Türklerini taşıyan bir otobüs konvoyuna saldırımları üzerine, otobüslerde bulunan koruma polisleri saldırganlara ateş açtı ve saldırganlardan 1 kişi ölmüş, 3 kişi de yaralanmıştı.

Olaylardan sonra Sovyet Hükümeti 4 Ocak 1990'dan itibaren Azerbaycan sınırlarını gazetecilere kapatmıştı. Bütün bunlar olurken, Ermenistan- Azerbaycan sınırında otomatik silahlar, makineli tüfekler, havan topları ve el bombaları ile çatışmalar yaşanmaktaydı.

9 Ocak'ta durum daha ciddi boyutlara ulaşmıştı. Çünkü Ermenistan Yüksek Sovyet'i 9 Ocak'ta aldığı bir kararla, Karabağ'ı 1990 ekonomik planı içine almıştı. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i, bu kararı geçersiz saydığını bildirse de Ermenistan Yüksek Sovyet'i buna karşılık, Ermenistan Cumhuriyeti'nde önce Ermenistan kanunlarının geçerli olduğunu söylemişti.¹⁴⁸ SSCB Anayasasına göre birlik ülkeleri yasalarıyla birlik yasalarının çelişmesi durumunda birlik yasalarının geçerli olacağı belirtilmiştir.

Ermeni aleyhtarı gösteriler 13 Ocak 1990 günü Bakü'de daha da şiddetli hale almıştı. Ermeni saldırıları karşısında hiçbir önlem almayan Moskova yönetimine karşı tepkili Azeri gençleri şehrin Ermeni mahallerine saldırmışlardı. 14 Ocak'ta da devam eden saldırılarda, gösterilerde ve çarpışmalarda ölenler ve yaralananlar olmuştu.¹⁴⁹

Bakü, Ermeni saldırganlığı karşısında SSCB merkezi yönetiminden beklediği önlemlerin alınmaması sonucunda kendi milis güçlerini oluşturma ve savunma örgütlerini kurmaya başlamıştı. Ermenistan ve Karabağ Ermenileri daha önceden bu tür örgütlenmelerini ve silahlanmalarını gerçekleştirmişlerdi. Bu milisler, Karabağ ile Azerbaycan - Ermenistan sınırında çarpışmaktaydılar. Sovyet Rusya için, Kafkaslarda

---

¹⁴⁷ Aslan, a.g.e., s. 128.

¹⁴⁸ Saroyan, Mark, Problems of Communism "The Karabakh Syndrome and Azerbaijani Politics" September-October 1990, s. 14-29.

¹⁴⁹ Facts on File, 1990, s.25.

tam bir iç savaş başlamıştı. Azeriler Ermenilerin bölgeye askeri teçhizat sevk etmelerini engellemek için mühim köprüleri yıktıkları gibi, Karabağ ve Azerbaycan'da da ana yolları tutmuşlardı.

Bir anlamda ülkede iç savaş baş göstermişti. Bu iç savaş durumu karşısında Moskova Azerbaycan'a asker sevk etme kararı almış ve 17 Ocak'tan itibaren Azerbaycan'a asker sevki başlamıştı. 19 Ocak'ta da, Moskova'nın Azerbaycan'a gönderdiği asker sayısı 24 bini bulmuştu.¹⁵⁰

Azerbaycanlılar bütün yolları tuttukları için Sovyet askerlerinin görev yerlerine gitmeleri ancak helikopterlerle mümkün olabilmişti. Bu arada, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, her iki tarafa da çağrıda bulunarak silahlarını teslim etmelerini istemişti.

Sovyet askeri kuvvetleri 20 Ocak 1990'dan itibaren, Bakü'ye girmek için tanklar ve zırhlı araçlarla harekete geçmişti. Bakü'ye giden yollar, terk edilmiş otomobiller ve otobüslerle kapatılmıştı. Tanklar, bunların üzerinden geçerek yolları açmıştı. Askerlerin sivil halka ateş açmaları neticesi, 23 Ocak'ta ölü sayısı 93'e ulaşmıştı. Sovyet kuvvetleri, petrol tankerleri ile kapatılmış olan Bakü limanını, 24 Ocak'ta bu gemileri bombardıman etmek suretiyle ele geçirmişti. 21 ve 22 Ocak günlerinde, onbinlerce insanın katılması ile Bakü'nün "işgalinde" ölenler için muazzam cenaze törenleri yapılmıştı. Aynı zamanda bütün Azerbaycan'da genel yas ilan edilmişti.

22 Ocak'ta yapılan resmi açıklamada, ölü sayısı 14'ü asker olmak üzere, 83 kişi olarak verilmişti. Azerbaycan Halk Cephesi ise 600 kadar ölü olduğunu bildirmişti.

Baltık Konseyi'nin aracılığı ile Azerbaycan ve Ermenistan 1 Şubat'ta barış görüşmelerine başladılar ve 3 Şubat'ta, ateşkesin 15 Şubat'ta başlaması ve karşılıklı alınan rehinelere de 1 Mart'a kadar iadesi hususunda anlaşmaya varılmıştı. Ancak Ermenistan, geçerli bir neden belirtmeden 4 Şubat'ta bu anlaşmadan vazgeçtiğini bildirmişti.

1989'da Ermeni Milli Hareketi'nin bir terörist kolu olarak kurulan Ermeni Milli Ordusu'nun "fedailerini", 24 Mart 1990 günü Ermenistan sınırı yakınındaki Azerbaycan'ın köylerine saldırmış, 2 kişiyi öldürmüş, bir ailenin de evini ateşe vererek diri diri yakmışlardı. Bu saldırı Ermenistan-Azerbaycan sınırlarında çatışmaların

---

¹⁵⁰ Facts on File, 1990, s.42.

şiddetlenmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i, her iki cumhuriyetin liderlerine de sert uyarıda bulunarak, görüşmelere oturmalarını istemiş, iki cumhuriyetin başkanları, Tiflis'te bir araya gelmişti. Bundan sonra çatışmalar yavaşladı ise de, arkası kesilmemişti.¹⁵¹ Ermenistan, 23 Ağustos 1990'da yayınladığı bir deklarasyon ile bağımsızlığını ilan etmişti. Bu belgede Karabağ Ermenistan toprağı sayılmış ve Ermenistan'ın kırmızı-mavi-turuncu renkte kendi milli bayrağı olacağı belirtilmişti.¹⁵²

2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ABD ve koalisyonun Irak ile savaşa hazırlıkları yüzünden dünya kamuoyu, Ermenistan-Azerbaycan çatışmasını ikinci plana atmış ve hemen hemen unutmuştu. Ağustos 1990'dan 28 Şubat 1991'e kadar süren Körfez Krizi, Ermenistan'ın silahlanmasına yaramıştı.

ABD ve İngiltere gibi dünyanın önemli güçlerinin çıkarlarına ters davranan Irak'ın cezalandırılması için tüm mekanizmalar harekete geçirilmişti. Azerbaycan topraklarının işgale uğraması karşısında ise dünya kamuoyu tarafından aynı hassasiyet gösterilmemişti.

Eylül 1990'da Ermenilerin Laçın, Ağdam, Askeran kentlerine, Şuşa-Bakü yollarına saldırıları ile geçmişti. SSCB İçişleri Bakanlığı Birlikleri Başkomutanı Yardımcısı Boris Smislov, "Ermenistan Hükümeti'nin engelleyici tutumu yüzünden, Ermeni militanların ellerindeki silahların toplanmadığını" bildirmek suretiyle bu saldırılarda Ermenistan Hükümeti'nin rolünü kanıtlamıştı.¹⁵³ Belirtmek gerekir ki, SSCB İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı Ermenistan hükümetinin tutumunu bilmesine rağmen ona karşı önlemler almada Azerbaycan'a karşı oldukları kadar sert olma gereği duymamışlardı. Bakü'de silahsız halka karşı ağır cinayet işleyen İçişleri Bakanlığı ordusu Ermenistan'daki yürüyüş ve protestolara engel olmak, Karabağ'da Ermeni çetelerinin saldırılarını önlemek konusunda silahlı gücüne başvurmamıştı.

30 Eylül 1990 günü Azerbaycan'da Yüksek Sovyet (Yasama Organı) için genel seçimler yapılmıştı. 350 sandalyeli bu parlamentoya milletvekili seçilmek için 1198

---

¹⁵¹ Akarşlan, Mediha, *Değişen Dünya Dengeleri, Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1991, s. 97.

¹⁵² Le Monde, 24 Ağust 1990

¹⁵³ Türsan, Nurettin, vd., *Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 60.

aday müracaat etmişti. 4 milyondan fazla seçmenin katıldığı bu seçimde Komünist Parti adaylarının kazanacağı açıktı. Adaylar arasında 1987 yılında Gorbaçov tarafından SSCB, Komünist Parti Politbüro üyeliğinden azledilen Haydar Aliyev dikkati çekiyordu. Halk Cephesi önderi Ebülfez Elçibey “Sovyet Azerbaycan’ında milletvekili olmayı reddettiği için” adaylığını koymamıştı.

3.1.4. 1991 Yılı ve Karabağ’da Olayların Kontrolden Çıkması

1991 yılı Mart ayı ortalarında Gorbaçov, Azeri halkına çok önemli bir mesajı Tass Ajansı aracılığı ile bildirmişti: “Karabağ toprağında dört yıldır barış yok. Ateş var, can kaybı var. Bundan sonra ne olacak? Kırgınlığın, karşılıklı hıncın önünü almak kolay değil, ama gerekli. Bunun için de, gerçekleri kavramak gerek, Yukarı Karabağ, Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçasıdır. Bölgede, SSCB Anayasası ile birlikte Azerbaycan Anayasası yürürlüktedir. Karabağ’da, Azerilerle Ermenilerin birlikte yaşayıp birlikte üretmeleri tarihi bir gerçektir ve bu gerçekten kaçılmaz. İşte bu yüzden, yaşam normale döndürülmeli, küskünlük, kin ve kırgınlık unutulmalı. Birbirinizi anlamaya, çıkmazı aşmaya çalışın. Bunu, ancak sizler gerçekleştirebilirsiniz. Hepinize barış ve mutluluk diliyorum.”¹⁵⁴

Mihail Gorbaçov’un bu açıklamasından sonra bir basın toplantısı düzenleyen Ermenistan Başbakanı Vazgen Manukyan, Karabağ bölgesi üzerinde hak iddia etmediklerini bildirerek şunları söylemişti: “Karabağ sorunu bölge halkının kendi kaderini belirlemek istemesi üzerine patlak verdi ve biz Karabağ halkının bu istemini destekliyoruz. Sorun, bölge halkı tarafından çözümlenmelidir.

Ermenistan’da 21 Eylül’de yapılacak referandumda, SSCB’den bağımsızlık yolunda bir karar çıkması halinde, Ermenistan, Karabağ üzerinde herhangi bir hak iddiasını gündeme getirmeyecektir.”¹⁵⁵

Gorbaçov’un açık ifadelerine ve çağrılarına rağmen 1991’in Haziran ve Temmuz ayları yine Ermenilerin Karabağ köylerine saldırıları ve birçok Azeri Türkü’nün öldürülmesiyle geçmişti. Nihayet SSCB ve Komünist Partisi’nin 70 yıllık ömrünü bitiren 19 Ağustos 1991 Moskova hükümeti darbesi gerçekleşti. İşte bu tarih, Sovyet Cumhuriyetlerinin özgürlük döneminin ilk günü olmuştu. Bu kargaşa günlerinde Kızıl

¹⁵⁴ Türsan, vd., a.g.e., s. 61.

¹⁵⁵ Akarşlan, a.g.e., s.102.

Ordu ve Sovyet İçişleri Bakanlığı Birlikleri (OMON'lar) Bakü'de Halk Cephesi Merkezi'ne zorla girerek Ebülfez Elçibey'i yaralamış bazı üyeleri de tutuklamışlardı. Gorbaçov'a karşı yapılan başarısız hükümet darbesi, sadece Gorbaçov'u ve Komünist Parti'yi yıkmakla kalmadı, aynı zamanda 70 yıldır Komünist zulmü altında inleyen halkların ve ulusların da kendi topraklarına kendi kişiliklerine ve özgürlüklerine sahip çıkmalarına sebep olmuştu. Azerbaycan 30 Ağustos 1991'de tam bağımsızlık ilan etmişti. Aynı günlerde Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler, Karabağ'da bağımsızlık ilan ederek, adını; "Artsaklı Ermenistan Halk Cumhuriyeti" olarak değiştirmişlerdi.

Bu karar Azerbaycan Anayasası'na aykırı olduğu için Azerbaycan Parlamentosu protesto etmiş ve bunun kabul edilemeyecek olduğunu duyurmuştu. Öte yandan Bakü'nün bir yıl önce yasakladığı "Karabağ Bölge Konseyi" de başkent Hankent'teki toplantısında Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanını tanınmasına karar vermişti. Bu konseyi, Karabağ'daki Ermenilerden oluşturulmuştu. Konsey ayrıca Karabağ'da bundan sonra sadece SSCB Anayasası'nın geçerli olduğunu kararlaştırmıştı.¹⁵⁶

Seçim Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ikiye bölmüştü. Seçimlere de hile karıştırıldığı, Karabağ'daki seçimlerde Sovyet askerlerin sandık başına gittikleri iddia edilmişti. Muttalibov iktidarının aldığı %80 oyun hileli olduğu öne sürülmüştü. Bu seçim Azerbaycan'ın bağımsızlık ilan ettikten sonra yaptığı ilk demokratik seçimdi, fakat komünistler iktidarda ve yönetimde çoğunlukta idiler. Eylülün ortalarında Ermeniler yeniden Azerbaycan- Ermenistan sınırındaki köylere (Şaumyan Bölgesi) saldırmış, çok sayıda insan öldürmüşlerdi.

Ekim başlarında Karabağ'da yine insanlar öldürülmüştü. Ekim sonunda "Jelevnadosk Protokolü"ne ait ikinci görüşme, iki taraf yetkilileriyle, İrevan bölgesindeki bir köyde yapılmış ve yayımlanan bildiriye; "Cinayet ve intikama dayalı kısır döngünün durdurulmasının zorunlu olduğu" belirtilmişti. Bu bir yumuşamaydı. 15 Kasım'da görüşmelere devam edileceği bildirilmişti.

Kasım ayında, Azerbaycan ile Ermenistan arasında sürdürülen Karabağ görüşmelerine katılan heyeti taşıyan helikopterlerin Ermeniler tarafından düşürülmesi

---

¹⁵⁶ İbayev, Vefaeddin, *Ermenistan – Azerbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişesi İnsan Hüquqları Konteksinde*, Elm Neşriyatı, Bakı, 2001, s.125.

sonucu 20 kişi ölmüştü. Ölenler arasında Azerbaycan hükümet üyeleri, adalet ve güvenlik yetkilileri, iki general, iki Sovyet milletvekili, Karabağ KGB başkanı, Kazak ve Rus gözlemciler, Azeri gazeteciler vardı. Bu olay Karabağ olaylarını daha da alevlendirmişti. Aslında Ermeniler her gün saldırıyorlardı. Azeri halkın A. Muttalibov’u protesto etmesi sonucu, Muttalibov da “Ermenistan’a karşı her türlü önlemi alacaklarını” bildirmek zorunda kalmıştı.

Ermenistan’a giden demir yolu kapatılmıştı. Azerbaycan Yüksek Sovyet’i 26 Kasım’da olağanüstü toplantı yaparak Ermenistan’a uygulanacak önlemleri görüşürken, Moskova son derece telaşlanmıştı. Gorbaçov iki ülkenin başkanını Moskova’ya çağırılmıştı. Azerbaycan bu tarihe kadar Ermenistan’a karşı önlemlere başvurmamış, gereken önlemlerin Moskova tarafından alınacağını düşünmüştü. Bu aynı zamanda SSCB’nin dağılmasını önleme düşüncesinden kaynaklanmıştı. Bu sürede Ermeniler, bir taraftan Karabağ’da pozisyonlarını geliştirirken bir taraftan da diaspora Ermenilerinin desteği ile uluslararası kamuoyunda propagandaya girişmiştiler. Bu propagandanın etkilerinin kırılması uzun süre mümkün olmamıştı.

Azerbaycan parlamentosu son kararıyla Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin özerklik statüsünü feshetmiş ve kendisine bağlamıştı. Ermenistan bu kararı “savaş ilanı” saymıştı. Moskova’da SSCB Devlet Konseyi 27 Kasım’da bir bildiri yayımlayarak; “SSCB Anayasası’na göre statüsü saptanan Karabağ’da anayasal düzenin tekrar oluşturulmasının kararlaştırıldığı” ve “bu kararda Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının imzalarının bulunduğunu” bildirmişti. Ermeniler, ABD ve Avrupa’da büyük bir propagandaya girişmiştiler. Amaçları bu statüyü daha sonraları kendi lehlerine kullanmaktır.

Ayın son günlerinde Ermenilerin Karabağ cinayetlerini protesto için Bakü’de 50.000 kişilik bir gösteri yapılmıştı. Karabağ’ın başkenti Hankendi’nin (Stepanakent) çevresindeki 16 Azeri köyünü Ermeniler zorla boşalttırmışlardı. Şuşa kenti de füze atışlarına uğramıştı.

20 Ekim 1991 seçimlerinde iktidara gelen Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel de Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov’a bir mesaj yollayarak, “Bölgede durumu daha da tırmandıracak hareketlerden kaçınılmasını” tavsiye etmişti.

Moskova'ya paralel olarak ABD Dışişleri Bakanlığı da her iki tarafla görüşerek “Etnik anlaşmazlıkların barışçı yollar ve uluslararası topluluk tarafından kabul edilmiş insan haklarına saygı ile çözülmesini” istemişti.

SSCB'de ve buna bağlı olarak Kafkasya'da yaşanan gelişmelere, komşu İran da ilgisiz kalmamıştır. İran Dışişleri Bakanı Moskova'da Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmayacağını duyurmuş ve Karabağ sorunu için “arabuluculuk” önermişti. 8 Aralık 1991'de üç Slav ülkesi Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanları Minsk'te “Bağımsız Devletler Topluluğu” anlaşmasını imzalayarak SSCB'nin dağıldığını resmen belgelemişlerdi. 25 Aralık'ta da Gorbaçov tüm görevlerinden istifa etmişti. Komünizmin son savunucusu da politikadan uzaklaşmıştı. Ermenistan'ı Azerbaycan'a tercih eden İran'ın Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti de 3 Aralık'ta Bakü'de üniversite öğrencileri tarafından protesto edilmişti. Yine de Başbakan Hasan Hasanov ile siyasal, ekonomik ve kültürel iş birliği anlaşmasını imzalamayı başarmıştı. İran'ın amacı bu yeni bağımsız devletlerin Türkiye ile her türlü ilişkilerini engellemektir. Aynı günlerde Sovyet İzvestia gazetesi de bu rekabete ait bir makale yayımlamıştı.

5 Aralık'ta Ayaz Niyazi Muttalibov, Azerbaycan'da seferberlik ilan ederek, cumhuriyet ordusu kurulması kararını alınca, Ermenistan bunun “savaş ilanı anlamına geldiğini” bildirmişti. Muttalibov, Halk Cephesi'nin istekleri doğrultusunda kararlar almak suretiyle Azerbaycan'da bir iç savaşın çıkmasını bir anlamda önlemişti.

10 Aralık'ta Karabağ'da yaşayan Ermeniler tek yanlı bir kararla bir referandum yaparak “Karabağ'ın SSCB içinde bağımsız bir cumhuriyete dönüşmesi” lehinde oy kullanmışlardı. Bu referandumda Azeriler sandıklara gitmemiş ve oy kullanmamıştı. Halk Cephesi bu referandumu “yeni bir Ermeni oyunu” olarak duyurmuştu.

Aralık ayının son günleri Karabağ'da yine kanlı olaylar olmuş, Ermeniler Hankenti'ni topçu ateşi altına almışlardı. 29 Aralık 1991, Azerbaycan'da bir halk oylaması yapıldı; “Azerbaycan'ın tamamen bağımsız bir cumhuriyet olduğu,” halkın % 87 sinin katılımı ile onaylandı. Azerbaycan bir taraftan 70 sene sonra tekrar bağımsızlığına kavuşurken, bir taraftan da başta Karabağ sorunu olmak kaydıyla önemli dış politika sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştı.

3.1.5. 1992 Yılındaki Gelişmeler ve Karabağ Olayları

Halk oylaması ile ülke 1992 yılını sevinçli bir günle kutlamıştı. Halk bayram yapıyordu. Gerçekten, Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olması, Azeri halkının kanları pahasına elde ettikleri bir özgürlük "Azatlık" mücadelesinin sonucu gibi değerlendirilmişti.

30 Ocak'ta Prag'da AGİK dışişleri bakanları düzeyinde toplanarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 10 bağımsız cumhuriyetini AGİK'e kabul etmişti. Azerbaycan bu 10 devlete dahildi.¹⁵⁷

Ay sonunda Ermenilerin Karabağ'a saldırıları gittikçe daha şiddetli boyuta ulaşmıştı. Bir Azeri helikopteri Ermeni roketleriyle düşürüldü, ölü sayısı 120'ye yükselmişti. İran şubat ayının ilk günlerinde Karabağ için "arabuluculuk" önermiş fakat Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımayan ve Ermenistan ile yakın ilişkiler içinde bulunan İran'ın tarafsızlığına güvenmeyen Bakü bu öneriyi kabul etmemişti. Aynı günlerde Azerbaycan Ulusal Ordusu'nun Karabağ'da savaflara girdiği duyurulmuştu. Ayın ortasında Karabağ'daki bir çatışmada Ermenileri destekleyen Rus ordusunun 81.Tümeni'nden 11 askerin öldüğü duyurulmuştu.

Avrupa Parlamentosu Şubat ayı ortasında Strasbourg'da toplanarak Karabağ'a bir gözlemci heyet gönderilmesi kararı almıştı. Azerbaycan'a olan saldırıları da kınamıştı. Aybaşında Lübnan'dan Karabağ'a uçaklarla Ermeni militanlarının taşındığı öğrenilmişti. Ayrıca İran'ın Ermenistan'a silah verdiği görüşü de Azerbaycan'da yaygınlık kazanmıştı.

Karabağ'da Ermeniler Amerikan Kobra helikopterleriyle saldırılar düzenlemişti. Ayın ortasında Karabağ'daki çatışmalar eski tarihi kent Suşa'nın civar köylerine ve Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki Azeri kentlerine kadar yayılmıştı. Nihayet Türkiye, Karabağ sorununu AGİK'e NATO siyasi komisyonu gündemine götürmüş ve Başbakan Demirel de ABD gezisi sırasında yöneticilere "Kafkasları Ortadoğu haline getirmeyin" mesajını vermişti. Ay ortasında Frankfurt'tan Ermenistan'a yardım malzemesi taşıyan bir Lübnan uçağı, Türkiye'den izin almadan Türk semalarından geçerek Erivan'a inmişti. Bu uçağın silah taşıdığından kimsenin kuşkusu yoktu.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Milliyet Gazetesi, 14 Mart 1993.

¹⁵⁸ Taşkiran, a.g.e., s. 130.

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın girişimi ile Karabağ için Moskova'da üç ülke dışişleri bakanları 20 Şubat'ta toplandılar ve ortak bir basın toplantısında "Karabağ'da derhal ateşkes sağlanması ve yerleşim bölgeleri üzerindeki ablukanın kaldırılmasını kararlaştırdıklarını" duyurmuşlardı. Her iki ülke Karabağ konusunda AGİK ilkelerine bağlı kalma sorumluluğunu üstleniyorlar ve BM ile öteki uluslararası kuruluşların barış çabalarını destekleme yönünde irade beyanında bulunmuşlardı.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Hovannisyan, görüşme sonrasında yaptığı açıklamada, Sakıkov ile görüşmesinde, Karabağ sorununun Ermenistan'ın sorunu değil, Azerbaycan ile Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin iç işleri olduğunun anlaşıldığını söylemişti. Bundan sonraki görüşmelerin, Dağlık Karabağ temsilcilerinin katılımı sağlanmadan yapılırsa başarısız olacağını savunan Hovannisyan, Ermenistan'ın görüşmelere yalnızca üçüncü bir taraf olarak katılmak istediğini açıklamıştı. Karabağ Ermenilerinin ayrı bir taraf gibi görüşmelere katılması durumunun Azerbaycan tarafından Karabağ'ın bağımsızlığının tanınması anlamına geleceği nedeniyle bunu kabul etmeyeceği duyurulmuştu. Sonradan bu ateşkes anlaşmasını Ermenistan'ın Karabağ'da taarruza iyice hazırlanmak için bir süre olarak kullandığı anlaşılmıştı. Çünkü ay sonunda, Azatlık Radyosu Türkçe şu haberi duyurmuştu; "Karabağ'da Ermenilere direnen tek şehir Şuşa kaldı. Buraya yardım gönderilmediği takdirde Şuşa'nın düşmesi kesin. Bütün Türk devletlerinden acil cephane ve silah yardımı bekliyoruz."

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, eski Kızıl Ordu'nun 4. ve 7. Alaylarının da Ermenilerle birlikte Azeri köylerine saldırdıklarını iddia etmiş fakat bu iddia Moskova tarafından yalanlanmıştı.

Türkiye'de Karabağ'ın düşmekte olduğu hissedildi ve 19 Şubatta TBMM toplanmıştı. Başbakan bu toplantıda, "Batı, Karabağ sorununda Ermenistan'ı destekler ve Ermenistan uzlaşmaz bir tutum takınırsa, bölgesel bir savaş çıkar" diyerek ABD, Rusya ve Batı'yı ikaz etmişti.

Ermenistan Türkiye'nin Doğu Anadolu'da sürmekte olan kış dönemi askeri tatbikatını "gövde gösterisi" olarak suçladıysa da Ankara'dan sert bir tepki almıştı. Ermenistan'da Kış-92 Tatbikatı yüzünden "savaş senaryoları" üretilmişti. BDT Silahlı Kuvvetler Başkomutanı Mareşal Yevgeni Şapoşnikov ise; "Türkiye'nin Kafkasya'daki

gelişmeleri hiçbir tarafı kışkırtmaya kalkışmayacak derecede duyarlı bir şekilde izlediğini” söylemişti.

Karabağ’da Şuşa kentine BDT Kafkasya Komutanlığı’na bağlı 366. Alay’ın Şuşa’yı top ateşine tuttuğu haberleri üzerine Türkiye; ABD ve Rusya’nın Ankara Büyükelçilerini Dışişleri Bakanlığı’na çağırarak; “Karabağ konusunda tarafsız davranmalarını” istemişti. Nihayet Azerbaycan ve Ermenistan 1 Mart’a kadar 3 günlük bir ateşkes uygulaması yapmaya karar vermişlerdi. Bu kararda Türkiye, ABD, Rusya ve Fransa’nın barış girişimlerinin etkisi olmuştu. Ne yazık ki ayın son günü Washington’dan gelen haberler, ABD Kongresi’nin, Azeri-Ermeni çatışmasını Hıristiyan-Müslüman çatışmasına döndürme çabasında olduğunu göstermişti. Ermeniler 3 günlük ateşkes de uymamış ve 28 Şubat’ta saldırılarına devam ettirmişlerdi. Şubatın son günü, BDT Silahlı Kuvvetler Başkomutanı Mareşal Y. Şapoşnikov, bölgedeki BDT birliklerinin (özellikle 366. Motorize Piyade Alayı’nın) geri çekilmesi emrini vermişti. Çünkü bu birliklerde Ermeni askerler çoğunlukta idi. Bunun üzerine Ermenistan bu askerleri “ulusal ordu kurmak üzere” hizmete çağırmıştı. Şapoşnikov’un emri geç kalınmış bir girişim olmuştu. 366. Motorize Piyade Alayı bölgedeki stratejik noktalarda Ermenilerin pozisyonlarını sağlamlaştırmaları için gereken zemini hazırlamıştı. Geri çekilirken yerlerini Ermeni çetelerine bırakan Rus askerleri Rusya’nın bölgede kilit pozisyonu sürdürmesi için gereken ortamı hazırlamıştı.

Türkiye, Ermenistan’ın hızla silahlandığını görerek, BM ve AGİK nezdinde; “Kafkasya’ya silah gönderilmesini önleme” girişiminde bulunmuştu. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev de Türkiye Dışişleri Bakanına bir mesaj göndererek; “Karabağ sorununun çözümü konusunda Türkiye’nin devreye girmesini” istemişti. Ermeniler, Şuşa kentine son teknoloji helikopterlerle saldırıyorlardı. Azerbaycan’ın Ağdam kenti tamamen boşalmıştı. Hocalı’da Ermeniler, yüzlerce Azeri öldürmüşlerdi. Şubat’ın son günü Türkiye Dışişleri Bakanı Bakü’yü ziyaret etmiş, oradan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine gitmişti. Bu ziyaret hem çözüm için girişim, hem de Türkiye’nin Azerbaycan halkına desteği gibi değerlendirilmişti.

Martın ilk günlerinde Türkiye kamuoyu, Karabağ’da Ermenilerin çoluk çocuk, yaşlı demeden işledikleri cinayetlere karşı gösteriler yapmaya başlamış, Türkiye Hükümeti de “hareketsiz kalamayacağını” dünyaya duyurmuştu. 27-28 Şubat’ta Prag’da

AGİK, “Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğunu vurgulamış ve bunu Türkiye Dışişleri Bakanı TBMM’den dünyaya ilan etmişti.¹⁵⁹ Fakat bu Ermenilerin iddialarından vazgeçmelerini ve saldırılarını durdurmamış, aksine hiçbir kuruluş ve devlet tarafından herhangi bir yaptırımla karşılaşmamış olmasından cesaret almıştı.

Erivan bir an önce Türkiye’nin kendisini tanımasını ve diplomatik ilişkiler kurulmasını istemiş, Türkiye ise buna yanaşmamıştı. 20 Şubat’ta 366. Sovyet Alayından firar eden dört er, 3 Mart’ta bir basın toplantısı yaparak; “beyinlerinin yıkıldığını ve Hıristiyan Ruslar olarak Hıristiyan Ermenilerin safında Müslüman Azerilere karşı savaşmaya çağıldıklarını” itiraf etmişlerdi.¹⁶⁰

Erivan, bir yandan Karabağ’ın son kalesi Şuşa kentini kuşatırken, öte yandan BM’de güvendiği destekçileri ABD ve Fransa sayesinde BM’den lehine bir karar çıkartmayı umarak Karabağ sorununu BM’ye getirmek çabası içine girmişti.

Azerbaycan’da ise yönetimde siyasal kriz giderek derinleşmişti. Parlamento Başkanı istifa etmiş, halk Muttalibov’u da istifaya çağırmıştı. Karabağ’dan on binlerce Azeri, Azerbaycan içerilerine doğru çekilmek zorunda kalmıştı. Bakü ise, BM Genel Sekreteri Butros Gali’ye bir mektup vererek, Karabağ’da olanları bir gözlemcinin görmesi talebinde bulunmuştu.

Ermeniler sürekli olarak kamuoyuna yanlış bilgi vererek Karabağ’da Azerileri mütecaviz göstermişlerdi. Buna da Fransız medyası yardım etmişti. İtalyan basını ise, “Tarihte Görülmemiş Vahşet” başlığı ile öldürülen 70 Azeri kadınından bahsetmişti.

10 Mart’ta Ermeniler BDT’nin Artık Kenti’ndeki askeri üssü basarak 10 subayı rehin aldılar ve subayları 5000 Grad füzesi, 5000 havan topu, 5000 anti-tank bombası ve binlerce silâh vermesi karşılığında takas edeceklerini bildirmişlerdi. Ermeni milislerin rehin aldıkları 10 Rus subayına karşılık Rusya Savunma Bakanlığı ile yaptığı görüşmelerin ve anlaşmanın sonucu açıklanmadı. Belli idi ki Rusya bazı silahları vererek subaylarını kurtarmıştı. Bölgedeki BDT birlikleri ise bölgeden ayrılmak istemiş, Ermeniler buna olumlu bakmamışlardı.

---

¹⁵⁹ Milliyet Gazetesi, 29 Şubat 1992.

¹⁶⁰ Hürriyet Gazetesi, 4 Mart 1992.

Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, ABD Başkanı Bush ve Bakü ile telefonla görüşerek 13 Mart'ta geçici bir ateşkes sağlamıştı. Bu arada Rusya ve Ermenistan, Türkiye'nin Azerbaycan'a silah yardımı yaptığını iddia etmişti.¹⁶¹

Türkiye'nin NATO'ya, AGİK'e, ABD'ye, Başbakan Yardımcısı İnönü'nün Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı'na yaptığı "Ermenileri durdurun" çağrısı, ancak sözde bir ateşkes getirmişti, çünkü Ermeniler saldırılarını durdurmamışlardı. Ermeniler ateşkes süresini yine taarruz hazırlığı için kullanmışlardı. 14 Mart'ta Türkiye'nin birçok kentinde "Ermenileri protesto mitingleri" yapılmıştı.

Mart'ın son günlerinde Türkiye'nin girişimleri sonuç vermiş ve AGİK üyesi ülkeler Helsinki toplantısında "Karabağ bölgesinde barış için uluslararası bir konferans yapılmasını" kabul etmişlerdi. Bu konferans Temmuz ayında Minsk'te yapılacaktı. Bu konferansa hazırlık olmak üzere Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ temsilcilerinin katılacağı üçlü zirve yapılması kararlaştırılmıştı.

1992 Nisan ayının ilk günlerinde İran'ın girişimiyle Rusya, Azerbaycan Ermenistan ve İran yetkilileri Ermenistan Azerbaycan sınırı üzerindeki İcevan kentinde bir dördü toplantı yapmıştı. Bu sırada AGİK gözlemci heyeti de Bakü'de temaslarda bulunmuştu. 1 Nisan'da AGİK ülkeleri temsilcileri ile Roma'da acele bir toplantı yapılmış, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri de katılmak zorunda bırakılmıştı.

Görüşmeler ve yapılan toplantılar bir sonuç vermemişti. Bunun nedenin SSCB'den kopmuş Kafkasya'da ABD'nin, Batı Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın ciddi çıkar çatışması içerisine girmesi olduğu söylenebilir. İlk başta SSCB'nin iç sorunu gibi değerlendirilen Karabağ anlaşmazlığı, bölge devletlerinin bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından iki ülke arasında yaşanan sorun olarak görülmüştü. Çatışmaların giderek şiddetlenmesi, Ermenistan'ın uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmesi, Nahçıvan üzerine saldırılara başlaması sorunu bölgesel barışı tehdit eder duruma getirmiştir. Nisan ortalarında Ermeniler Karabağ'da saldırılarını giderek yoğunlaştırmışlardı. Sözde soykırım tarihi olan 24 Nisan yaklaştığı için Yakup Memmedov, Rusya'ya çağrı yaparak. "Ermenilerin yapacağı muhtemel bir katliamın" önlenmesini istemişti. Ancak, buna rağmen Ermeniler, ne Rusya'dan ne de başka bir devletten saldırılarını durdurma konusunda herhangi bir baskı görmemişlerdi. Mayıs

---

¹⁶¹ Tercüman Gazetesi, 22 Mart 1992.

1992'nin ilk günlerinde Ermeniler Nahçıvan'a saldırarak hem Türkiye'yi tehdide başlamış, hem de 16 Mart 1919 Moskova Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki dostluk antlaşmasını ihlal etmişti.

Mayısın ilk haftasında yeniden İran araya girerek iki tarafın yetkililerini Tahran'da buluşturmuş ve yeniden bir ateşkes ortak bildirisi yayımlanmıştı.

Nahçıvan ise Türkiye'ni Nahçıvan üzerinde garantörlük hakkı bulunduğunu söyleyerek Türkiye'yi müdahaleye davet etmişti. Türkiye bu kez de Nahçıvan için ABD'ye başvuruda bulunmuştu. Ermeniler ise fırsattan yararlanarak Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki tüm ulaşım yollarını kesmiş, Türkiye'nin Bakü'ye doğru kara yolunu ve Aras nehri üzerinde inşa edilmekte olan köprünün inşaatını engellemeye çalışmıştı. Tahran'daki ateşkesi aldırış etmeyen Ermeniler 9 Mayıs günü, günlerdir yığıldıkları tanklar, toplar, roketlerle Şuşa kentine saldırarak, son kaleyi de düşürmüş ve o gün tüm Karabağ, Ermenistan'ın kontrolüne girmişti.¹⁶² Artık Karabağ tüm dünyanın gözleri önünde Azerbaycan toprağı olmaktan çıkarılmış, Ermenistan'ın işgaline uğramıştı.

Bu işgal durumu BM ve Paris şartına (AGİK) aykırı durum oluşturmuştu. Uluslararası hukuku hiçe sayarak işgali bugüne kadar sürdüren Ermenistan, hiçbir yaptırımla karşılaşmadığı için işgallerini sürdürmüş ve tüm Azerbaycan sınırları boyunca saldırıya geçmişti.

Türkiye ve ABD Başkanı Bush'un müdahalesiyle Nahçıvan'da ateşkes sağlanmıştı. Türkiye, Şuşa kenti için BM Güvenlik Konseyi'ne başvuruda bulunmuştu. Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali ile Ermenistan'ın 10 Mayıs 1992'de Karabağ'ı işgali arasında hiçbir fark yoktu. Ermeniler Nahçıvan'da büyük hasar yaptılar. Mayısın ortalarında nihayet BM Güvenlik Konseyi, Karabağ'a bir "inceleme heyeti" göndermeye karar verirken, ateşkesin ihlalden "derin kaygı" duyduğunu da belirtmişti. Azerbaycan'da ise Karabağ'ın kaybı ve uluslararası kuruluşların olay karşısında hiçbir önlem almaması derin üzüntü doğurmuştu.

Ermeniler Nahçıvan'a saldırmaya devam etmeleri üzerine Nahçıvan Özerk Bölgesi Meclis Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye'nin asker göndermesi talebinde

---

¹⁶² Hürriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1992.

bulunmuştu. Türkiye bir taraftan müdahaleye hazırlansa da bir taraftan da devamlı uluslararası örgütleri çalıştırmak suretiyle askeri müdahaleden kaçınmıştı.

Nahçıvan'da bir Rus tugayı olduğunu onun için Türkiye, Rusya'dan bir engelleme hareketi beklediğini de duyurmuştu. Hükümet Erivan'a ultimatoma benzer bir bildiri yayımlamıştı. İşte bu günlerde BDT Komutanı Mareşal Y. Şapoşnikov, Türkiye'yi tehdit eder bir demeç vermiş ve "Karabağ'a üçüncü bir taraf karışırsa, üçüncü dünya savaşı çıkar..." demişti. Rusya'nın Türkiye'ye taarruz edecek durumu yoktu ama Türkiye'nin eski Sovyet topraklarına girmesi onun gururunu kıracaktı. Nihayet, 20 Mayıs'ta ABD yönetimi; "Karabağ ve Nahçıvan'da tek yanlı statü değişikliğini kabul etmeyeceğini" resmen açıklamıştı.

Şapoşnikov'un açıklamaları bölgenin önemini ortaya koyarken, Rusya'nın bu bölge için bir dünya savaşını göze alabileceğine vurgu yapması açısından da anlamlıdır. Ermenistan'ı vazgeçilmez konumda gören Rusya'nın bölgede Ermenilerin lehine fiili durum oluşturmada istekli olduğu açıktır. Buna rağmen Rusya Ermenilere silah verdiğini, bölgedeki Rus askerlerinin Ermeni çetelerine yardım ettiğini kabul etmemiştir.

21 Mayıs'ta Rusya Savunma Bakanı Orgeneral Pavel Graçov ve Başkanlık Sekreteri Gennadi Burublis Erivan'a beklenmedik bir ziyarette bulunmuşlardı. Bu ziyaret Rusya'nın Ermenistan'a yakın desteği anlamına gelmekteydi. Anlaşıyordu ki, Rusya bu fırsatta ve bunalımda Türkiye'nin Aras'ın doğusunda Kafkaslara olan köprübaşı Nahçıvan'ı Ermenistan'a hediye etmek suretiyle, Türkiye'nin yolunu kapatmak istemişti.

Nihayet Nahçıvan Parlamentosu Başkanı Haydar Aliyev "Türkiye'nin diplomatik girişimleri olumlu sonuç verdi" diyerek askeri müdahaleye gerek kalmadığını açıklamıştı. Sonunda ABD ve Rusya, Ermenileri desteklemekten vazgeçerek Ermenistan'ın Nahçıvan'a saldırılarını durdurmuşlardı. 22 Mayıs'ta Rusya Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak "Hiçbir koşul, bir ülkeye başkasının topraklarını ilhak etme hakkı tanımaz" demek suretiyle Karabağ ve Nahçıvan'ın Azerbaycan toprakları olduğunu bir kez daha vurgulamıştı. NATO'nun da bu açıklamalara destek vermesi Ermenistan'ı saldırılardan vazgeçirmemiştir.

21 Mayıs'ta Helsinki'de yapılan AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi Toplantısı'nda 51 ülkenin temsilcileri, "Azerbaycan toprağının bütünlüğünü onaylayarak, bütün yabancı kuvvetlerin çekilmesini" isteyen bir karar almıştı. Bu karar tasarısını ABD temsilcisi hazırlamıştı. Artık Ermenistan dünya kamuoyunda yalnız kalmıştı.¹⁶³

Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlara yaptığı başvuruların değerlendirilmesi sonucunda Azerbaycan'ın lehinde sonuçlanmıştı. 27 Mayıs'ta NATO Savunma Bakanları toplantısında NATO ikinci kez Ermenistan'ın saldırılarını kınamıştı. 24 Mayıs'ta toplanan AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi de 1 Haziran'da Roma'da Karabağ için "acil toplantı" kararı almıştı.

Mayısın son günlerinde Azerbaycan Devlet Savunma Komitesi ülkenin istikrarı için bir dizi önlem alındığını ilan ederken, tüm milislerin dağıtılması emrini de vermişti. Ulusal orduyla bağlantılı olmayan milisler dağıtılmış, İçişleri ve Savunma Bakanlığı'na bağlı askerlerden karma birlikler oluşturulmuştu. 12 Haziran'da başlayan Karabağ'ı Ermenilerden geri alma savaşları Haziranın son günlerine kadar devam etti

15 Haziran'da 15 köy geri alınmıştı ve geri alınan toprakların sayısı her geçen gün artmıştı. Ermeniler bu düzenli taarruzu beklemedikleri için ilk günler bozguna uğramışlardı. Ermeni kaynakları Azerilerin 300 tank, zırhlı araç, helikopter ve uçakla saldırdıklarını iddia etmişti. Azeri birlikleri 16 Haziran'da stratejik bir bölge olan Şaumyan'ı geri almıştı. Ermeniler 16 Haziran'dan itibaren ateşkes isteğinde bulunmaya başlamıştı. Halbuki bu savaş 4 yıl sürmüş, 2000 insan ölmüş, her defasında Ermeniler ateşkes anlaşmalarını bozarak saldırmışlardı. Üstelik günlerden beri Roma'da yapılan AGİK toplantılarında Ermeni temsilciler barışa yanaşmamışlar ve ay sonunda Minsk'te yapılacak barış konferansını sabote etmek için çaba harcamışlardı.

Bu sefer AGİK toplantısında Ermeni delege; "Azerbaycan'ın son saldırılarının durdurulması amacıyla ABD ve Rusya'nın Bakü'ye etkili bir baskı yapmadıklarından" yakınmış ve öte yandan Ermenistan'daki 35 yaşın altındaki erkekleri "3 aylık askeri eğitim" için silahlı hale getirmişti. Ermenistan barış yapma niyetinde olmadığı açıkça görülmüştü. Bu günlerde Fransa'da bulunan Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-

---

¹⁶³ Hürriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1992.

Petrosyan da Fransa Cumhurbaşkanından “Karabağ sorununu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne götürmesini” istemiş, Fransa da bu öneriyi kabul etmişti.

7 Haziran 1992’de bütün Azerbaycan’da yapılan seçim sonucu Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey geçerli oyların %70’den fazlasını alarak Cumhurbaşkanı seçilmişti. Elçibey’in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Azerbaycan birliklerinde bir toparlanma görülmüştü. Azeri birlikleri toparlanıp kaybettikleri toprakların bir kısmını geri almışlardı. Fakat kısa bir müddet sonra Ermeni birliklerinin şiddetli saldırıları başlamıştı. Bu saldırılar üzerine Azeri birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştı. 1993 yılına gelindiği zaman Karabağ’ın tamamı Ermenilerin eline geçmişti. Ayrıca Ermeniler bununla da yetinmemiş ilerlemeye ve işgale devam ederek Karabağ dışında da Azerbaycan topraklarının bir kısmını işgal etmişlerdi.

Uluslararası kuruluşların çatışmaların durdurulması, Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmesi, işgal edilmiş bölgelerden askeri birliklerin derhal çıkartılması yönünde almış olduğu kararlar, yayımlanan kınama bildirimleri sonrasında bunların hiçbirine uymayan Ermenistan’a karşı bazı yaptırımların uygulanması kaçınılmaz olmuştur. Fakat yaptırım uygulama konusunda Türkiye hariç hiçbir devlet ve hiçbir uluslararası kuruluş kararlı bir tutum ortaya koymamıştır. Uluslararası kuruluşların bu tutumu eleştirilere neden olmuştur.

3.1.6. Hocalı Katliamı

1992 yılının Şubatının 25’ini 26’sına bağlayan gece Ermeni silahlı birlikleri SSCB devrinde Hankendi (Stepanakent) şehrinde yerleştirilmiş 366 motorize piyade alayının zırhlı araçları ve ordu heyetinin yardımı ile Hocalı şehrini işgal etmişlerdir. Saldırıdan önce, 25 Şubat akşam saatlerinde şehir toprak ve ağır zırhlı araçlar ile şiddetli ateşe tutulmuştur. Bunun sonucunda şehirde yangınlar başlamış ve 26 Şubat sabah saat 5 civarı şehir tam olarak alevlere yenik düşmüştür. Böyle bir durumda, Ermenilerin ablukaya aldıkları şehirde kalmış yaklaşık 2500 kişi Azerilerin yaşadığı komşu ilçe olan Akdem’in merkezine varmak ümidi ile şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Fakat insanların birçoğu bu amaçlarına ulaşamamışlardır. Çünkü şehri yerle bir etmiş Ermeni

silahlı birlikleri ve motorlu alayın askerleri canlarını kurtarmak için kaçıma çalışmaları, ormanlara sığınmaları takip ederek öldürmüşlerdir.¹⁶⁴

Ermeni silahlı örgütünün ana hedefleri Hocalı bölgesinin yok edilmesi, bu mıntıkadan geçen Esgeran-Hankendi yolunun boşaltılması, Azerbaycanlıların yönetiminde olan havaalanının ele geçirilmesi olmuştur.

Hocalı 1991 yılının Ekim ayından itibaren ablukaya alınmıştı. Ekimin 30'unda kara yoluyla ulaşım kapanmış ve tek ulaşım vasıtası helikopter kalmıştı. Hocalı'ya son helikopter 1992 yılı Ocak ayının 28'inde inmişti. Şuşa şehrinin semalarında sivil helikopterin vurulması ve bunun sonucunda 40 kişinin ölümünden sonra bu ulaşım da kesilmişti. Ocak ayından itibaren şehrin elektrikleri kesilmişti. Şehrin savunması genel olarak av silahlarıyla silahlanmış yerli savunma ordusundan (milis), polis ve ulusal silahlı kuvvetlerinin askerlerinden oluşmuştu.

Şubatın ikinci yarısından itibaren Hocalı, Ermeni silahlı birliklerinin ablukasına alınmış ve her gün toplardan, ağır silahlardan açılan ateşlerle, yakılıp yıkılmıştı. Hocalı'ya saldırı hazırlığı 366. alayın savaş araçlarının savaş alanına girmesi ile başlamıştır. Toplardan, tanklardan, "Alazan" tipli Zenit topların 2 saatlik ateşinden sonra birlikler şehre girmiştir. Hocalı'ya üç noktadan saldırıldığından halk Esgeran yönüne doğru kaçmak zorundan kalmıştır.

Sonradan bunun bir tuzak olduğu ortaya çıkmıştır. Nahçevanik köyü yakınlarında halkın önü Ermeni silahlı birlikleri tarafından kesilmiş ve kurşun yağmuruna tutulmuşlardı. Karlı geçitlerde ve ormanlarda zayıf düşmüş insanların çoğu Esgeran- Nahçevanik ovasında Ermeni silahlı örgütleri tarafından vahşicesine öldürülmüştür.

Bu olaylar bölgeye İran İslam Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'nin aracılık misyonu ile ziyareti günlerine denk gelmiştir. Velayeti, Şubatın 25'inde Azerbaycan'ın devlet yetkilileri ile görüşmüş ve Şubatın 27'sinde Karabağ'a, sonra ise Ermenistan'a ziyaret planlamıştır. Bununla ilgili olarak tarafların anlaşması ile Şubatın 27'sinden Martın 1'ine kadar üç günlük ateşkes ilan edilmiştir. Ermeniler Hocalı'da katliam yaparak bu anlaşmayı bozmuşlardır. Benzer durum Şubatın 12'sinde AGİT gözlemcilerinin bölgeye gelerek durumu incelemek ve anlaşmazlığın

---

¹⁶⁴ Çilovdarlı- Abbaskızı, a.g.e., s. 247.

yatıştırılması amacıyla Karabağ'a geldikleri sırada da olmuştur. Gözlemciler daha sonra Erivan'a ve Bakü'ye hareket etmeliydiler. Keza Şubatın 12'sinde Ermeni silahlı birlikleri tarafından Şuşa'nın Malıbeyli ve Kuşçular köyleri yağmalanmıştı, sadece Malıbeyli köyünde 50 kişi öldürülmüş, çok sayıda insan yaralanmış ve esir alınmıştır.¹⁶⁵

Aynı günlerde Azerbaycan silahlı kuvvetleri Hocalı halkına yardım edemedi, hatta cesetlerin alınması bile mümkün olmamıştı. Bu sırada Ermeniler helikopterlerle, beyaz giyimli özel gruplarla ormanlarda saklanmış insanları bulup esir almış ve onlara işkence etmişlerdi. Şubatın 28'inde aralarında ulusal basın mensuplarının da bulunduğu grup iki helikopterle Azerbaycanlıların öldürüldükleri yere ulaşmışlardı. Gördükleri manzara karşısında dehşete düşen gazeteciler her tarafın cesetlerle dolu olduğunu söylemişlerdi. İkinci helikopterin havadan korumasına rağmen Ermenilerin güçlü kurşun yağmuru altında sadece dört cesedi götürmek mümkün olmuştu. Martın 1'de yerli ve yabancı basının katılımı ile olay yerinde daha da dehşetli durum gözlemlenmiştir. Cesetlerin derilerinin yüzüldüğü, kulaklarının ve diğer organlarının kesildiği, gözlerinin çıkarıldığı, çok sayıda bıçak ve mermi yaraları, ağır tanklarla ezilmeler, yakma halleri saptanmıştır. Hocalı Katliamı sonucunda 63 çocuk, 106 kadın olmak üzere 613 kişi öldürülmüş, 1275 kişi esir alınmış, 150 kişi kaybolmuştur.

Hocalı katliamı, bütün dünyanın gözü önünde gerçekleştirilmiş insan haklarının açık ihlalidir. Ayrıca Ermeniler yaptıkları vahşetle Cenevre Sözleşmesi'ni de hiçe saymışlardır.¹⁶⁶ Buna rağmen, gelişmiş Batı'lı güçler ve Dünya devletleri bu katliama karşı kayıtsız kalmış ve katliamı gerçekleştiren güçlere karşı herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Türkiye'ye karşı soykırım dayatmasının yapıldığı bir dönemde Hocalı katliamı konusunda Avrupa'nın suskunluğu dikkat çekicidir.

3.1.7. 1994 Yılı: Ateşkes Sağlanması ve Çözüm İçin Girişimler

21 Aralık 1993 tarihinde Azerbaycan güçleri karşı taarruza geçtiler. 1994 Yılıının Ocak ayının başlarında Horadiz Kasabası'nı ve Ağdam'ın bir kısmını geri aldılar. Kelbecer bölgesinde de bazı ilerlemeler kaydettiler. Rusya'nın girişimleriyle 1 Mart 1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bir ateşkes imzalandıysa da çarpışmalar düşük düzeyde devam etti. Ermeni kuvvetleri ise 22 Martta saldırıya geçtiler ve Nisan

¹⁶⁵ Veliyeva, Gülşen. "Hocalı Katliamı", <http://www.kemalist.org/archive/index.php?t-1582.html>

¹⁶⁶ Sencer, Muzaffer, *Belgelerle İnsan Hakları*, Beta Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 80-92

ayı içinde söz konusu yerlerin bir kısmını geri aldılar. Bu son çatışmalar Azeri güçlerinin işgal altındaki toprakları kurtaramadığını buna karşın Ermeni güçlerinin de daha fazla ilerleyemediklerini gösterdi. İki taraf da olanaklarının sonuna gelmişti. Bu olgu devamlı bir ateşkesi mümkün kıldı¹⁶⁷.

Mayıs 1994 yılına kadar süren çatışmalar sonucunda Azerbaycan topraklarının %17'si Ermenistan silahlı birlikleri ve Karabağ'daki Ermeni çeteleri tarafından işgale uğramıştı. Mayıs 1994'te bir ateşkes anlaşması Bişkek'te BDT toplantısında imzalanmıştı. Bu anlaşma sağlanıncaya kadar Karabağ'da Ermeniler lehine fiili durum oluşmuştu. Bir anlamda çatışma süresince Ermenilerden yana tavır sergileyen devletler Ermenilerin lehine yeterince avantajlı durumun oluşması için ateşkes sağlanması konusunda hızlı davranmamışlardı.

1995 yılında AGİT'in Minsk Grubu çerçevesinde yapılan görüşmelerde Ermeni tarafının uzlaşmaz tutumu sonucunda çözüm konusunda bir ilerleme elde edilememişti. AGİT'in Minsk Grubu ve üye devletlerin sergiledikleri tutum sorunun çözümü yolunda hiçbir gelişme sağlamamış ve sorunun çözümü bir anlamda zamana bırakılmıştı. Ekim 1996 yılı sonunda ise Moskova'da Minsk Grubu çerçevesinde görüşmelerin yeni aşaması gerçekleşmişti. Daha sonra ise görüşmeler Helsinki'de devam etmişti. Fakat tüm görüşmelere rağmen hiçbir mesafe kaydedilememişti. Bunun nedenini ise Ermenistan tarafı Azerbaycan'ın güya sert tutum sergilemiş olmasıyla açıklamaya çalışmıştı. Lizbon zirve toplantısında ise Minsk Grubu eşbaşkanları sorunun çözümü için Tek Aşamalı ve iki paket olmak üzere iki plan hazırlamışlardı. Bunlardan ikincisi Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yaptığı için Ermenistan tarafından kabul edilmemişti. Azerbaycan ise paket planı için ikna olmuş ve bu plana göre ilk aşama olarak altı ilçeden Ermeni ordusu boşaltılacak, daha sonra ise Karabağ'ın statüsü belirlenecek, Laçın, Şuşa işgalden kurtarılacaktı. Azerbaycan'ın kabul ettiği bu teklif Ermenistan tarafından kabul edilmemişti. Ermenistan devlet başkanı Ter-Petrosyan bu teklife olumlu yaklaşmasına rağmen ülke içinde tepkilerle karşılaşmıştı. Tepkiler karşısında Ter-Petrosyan istifa etmek durumunda kalmış ve Minsk Grubu'nun sunduğu teklif de ortada kalmıştı.

---

¹⁶⁷ Lütem, Ömer E. ,a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (01.08.2009).

Levon Ter-Petrosyan'ın istifasından sonra başkanlık seçimi sonrası Minsk Grubu yeniden Karabağ sorununun çözümü için çalışmalara başladı. 1998 yılında ilk öneri paketi içeriği açıklanmasa da bu öneriyi Azerbaycan tarafı kabul etmişti. Ama Ermenistan tarafından kabul edilmemişti. Bu tutuma ilk tepki gösteren ülke ABD olmuştu. ABD Başkanının danışmanlığını yapan Berger Karabağ Ermenilerinin Minsk Grubunun önerilerini kabul etmek için ön şartlar ileri sürmelerinin kabul edilemez olduğunu belirtmişti. Ayrıca Berger "Ermeni tarafının BM'nin Güvenlik Konseyinin almış olduğu 4 ayrı kararnamesine karşın Azeri topraklarının işgalini devam ettirmelerinin uluslararası toplum tarafından kesinlikle onların avantajları gibi değerlendirilmeyecektir" diye konuşmuştu.

9 Ekim'de ise Karabağ sorununun çözümüne ilişkin Minsk Grubu eşbaşkanlarının önerileri değerlendirilmiş ve sonra Azerbaycan tarafı onları kabul etmeyeceğini bildirmiş ve bu öneriyi geri çevirmişti. Buna rağmen Ermeni tarafı bu önerileri oldukça olumlu bulduklarını bildirmişlerdi.¹⁶⁸ AGİT Minsk Grubu üç ayrı öneri ve teklif hazırlamıştır: 1997 Haziran tarihinde "paket çözüm" teklifi, 1997 Ekim tarihinde "aşamalı çözüm" ve nihayet 1998 Kasım tarihinde "ortak devlet" projeleri hazırlamıştır. Bu tekliflerden ilk ikisi Ermenistan tarafından, sonuncusu ise Azerbaycan tarafından reddedilmişti.

Ermenistan Bakü'nün yönetimi altında olmayan, uluslararası güvenlik altında bulunan ve Ermenistan'a ulaşım koridoruyla bağlı bir Karabağ talep ediyordu.

Azerbaycan ise Karabağ dışında işgal olunmuş 7 bölgenin Ermeniler tarafından boşaltılmasını ve 1 milyona yakın mültecinin kendi topraklarına geri dönmesinin sağlanması istemektedir. Bu gerçekleşikten sonra Azerbaycan, Karabağ'a Bakü'nün yönetimi altında yüksek statüde özerlik verilmesini kabul edebileceğini ifade etmiştir. Her iki tarafın yukarıdaki talepleri arasında ortak yönleri bulmak oldukça zor olacağı söylenebilir.¹⁶⁹

Haydar Aliyev ve Koçaryan 1999 yılı Temmuz ayından 2000 yılı sonuna kadar 13 kez Karabağ sorununun baş başa görüşmüşler ancak çözüm konusunda bir ilerleme sağlayamamışlardı. Sonradan Fransız Cumhurbaşkanı Chirac'ın Karabağ sorunuyla

¹⁶⁸ Kamiloğlu, E., "Azerbaycan Ofisialno Otkazalsya ot Novıx Predlojeniy Minskoy Gruppı OSCE" Zerkalo Gazetesi, 21 Ekim 1998.

¹⁶⁹ T. Mirzebeyli, "Lissabon Summit", Halk Gazetesi, 25 Aralık 1997.

bizzat ilgilenmeye başlaması iyimser bir havanın doğmasına neden olmuş ve Aliyev ile Koçaryan 26 Ocak 2001'de Paris'te bir araya geldiklerinde 4 ve 5 Mart tarihlerinde yine Paris'te buluşmaya karar vermeleri ümitleri artırmıştı. 2000 yılından günümüze kadar süre gelen tüm resmi görüşlerde de hiç bir sonuç alınamamıştır.

3.1.8. Karabağ'da Savaşın Sosyo Ekonomik Sonuçları

Karabağ'ın nüfus artışına baktığımız zaman 1959-1989 yılları arasında nüfus artışı %44 olmuştur. Bu artış nüfusun doğal artışı sonucu gerçekleşmiştir. Bölgede sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesi kentsel nüfusun daha çok artmasına neden olmuştur. Kentsel nüfus oranına göre Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Azerbaycan SSC ile aynı düzeydeydi.¹⁷⁰

Karabağ çatışması sonucu, ölüme ve manevi-psikolojik etkiye, ekonomik ve sosyal baskıya uğrayan bu bölgede yaşayan insanlar olmuştur. Savaş sonucu yaşanan ölümlerden dolayı çok sayıda aile reisini kaybetmiş genç kadınlar, evladını kocasını kaybetmiş anneler, savaşta yaralanarak malul olmuş çok sayıda genç ağır manevi-psikolojik etkiye maruz kalmıştır. Savaşın etkisiyle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan insanlardan oluşan bir zorunlu göçmenler kitlesi ortaya çıkmıştır ki, bunlar hiçbir altyapısı olmayan çadır kentlerde zor koşullarda yaşamak durumunda kalmışlardır. Tüm bu etkilere sadece Azerbaycan nüfusu değil, aynı zamanda Karabağ'ın Ermeni nüfusu ve Ermenistan nüfusu da maruz kalmıştır.

Bu iki cumhuriyetin yaşadıkları ekonomik zorluklar, demografi sorunu ve yerleşim sürecinin anormalliği Karabağ sorununun çözülmemiş olmasıyla yakından ilgilidir. Ermenistan'ın saldırganlığı sonucu savaşta ölen Azerilerin sayısı 30 binden fazladır. Karabağ savaşı malullerinin sayısı ise 50 bini geçmiştir. Savaşta esir alınanlar ve kayıplar 5 binden fazladır. Azerbaycan'da, savaşta evladını kaybetmiş yaklaşık 10 binden fazla şehit ailesi bulunmaktadır.¹⁷¹

Çatışmanın başladığı 1988-1989 yıllarında Ermenistan Cumhuriyetinin 22 ilçesinden 241,8 binden çok Azerbaycanlı 18 bin Acem Kürdü, binden fazla Rus nüfus silah zoruyla yaşadıkları yeri terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bu tarihlerde

¹⁷⁰ Hesenov, Tapdık, *Azerbaycan Arazisininin Ermenistan Tarafından İşgalinin Ağır Sosyal-İktisadi Neticeleri*, Caşioğlu Matb., Bakü, 2002. s. 34.

¹⁷¹ Bjezinskiy, Zbigneu, *Velikaya Şaxmatnaya Doska, Mejdunarodniye Otnaşeniye*, Isskustva, Moskva, 1999, s. 65.

Ermenilerin saldırıları sonucu çocuk ve kadınlar da dahil yaklaşık 500 insan katledilmiş, çok sayıda insan yaralanmış, tüm emlakleri talan edilmiştir. Bu saldırılar sonucu Ermenistan SSC’ de 177 Azeri köyü tamamen boşaltılmış, tarih boyu Azerilerin yaşadığı 9 bin km²’lik alan Ermeniler tarafından zapt edilmiştir.¹⁷²

Ermenistan’ın işgal ettiği ilçelerden olan nüfusun yaşam koşulları zorlaştığına göre onlarda doğal nüfus artışı gerilemiş, çocuk ölüm oranları artmıştır. Ağır ekonomik koşullar ve yeni iklim şartlarına uyum sağlamada yaşanan zorluklar, yetersiz beslenme sonucu ölüm oranı artmış ve ciddi nüfus gerilemesi yaşanmıştır. Savaşla yaşadıkları yerlerden göç etmek zorundan kalan nüfusun en önemli sorunlarından biri de işsizlik problemidir. İstatistiklere göre bu nüfus içinde çalışabileceklerin %65’i işsizdir. Bu nüfusun daha önce yaşadıkları yerlerde ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıkla uğraştığını düşünürsek, tarım ve hayvancılık için uygun olmayan bölgelerde yaşamak zorunda kalmaları onların çalışma hayatını da sona erdirmiştir. Karabağ ve işgal edilmiş bölgelerde üzüm, tütün, patates gibi ürünler önemli tarımsal uğraş alanlarını oluşturmuştur. 1970’li yıllardan sonra üzüm üretimine özen gösterilmiş ve tarımda bu alanda ciddi yatırımlar yapılmıştır.¹⁷³ Çatışmaların başlamasından sonra bölgedeki bütün tarımsal altyapı dağıtılmış ve büyük maddi kayıplar yaşanmıştır.

Eğitim kurumlarının kapanması 210 binden fazla orta öğretim ve lise öğrencisinin eğitim hayatını kesintiye uğratmıştır. Çatışmalar sonucu bölgedeki hastane, kütüphane ve kültür evlerinin kapanması sonucu insanlar bu hizmetlerden yoksun bırakılmıştır.¹⁷⁴

Ermenistan’ın saldırıları Azerbaycan’ın ekonomik gelişmesinin önünde önemli engel oluşturmuş ve Azerbaycan’a büyük ekonomik zararlar vermiştir. Bu zarar sadece işgal edilmiş bölgeler ve orada yaşayan insanların uğradığı kayıplar değildi. Bu savaş ülke genelinde geçiş döneminde ekonomik yapılanmayı, yapılan reformları ve yatırımları geciktirmiştir. Göçmenlere yapılan yardımlar ve onlara barınma, beslenme, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yapılan masraflar ülke

---

¹⁷² Hesenov, a.g.e., s. 37.

¹⁷³ “Azerbaycan SSC’de Halk Tasarrufatı Kompleksinin Formalaşması ve İnkişafı”, Azerbaycan’da Sovyet Hakimiyetinin Kurulmasının 68. Yılığında Elmi Konferans, Bakü, 1988.

¹⁷⁴ *Azerbaycan Respublikasında Qaçqın ve Mecburi Köçgünler Hakkında İstatistik Albümü*, Devlet İstatistik Komitesi Yay., Bakı, 1999, s. 22.

ekonomisine ciddi yükler getirmiştir. Sorunun çözümlenmemesi Azerbaycan bütçesinin askeri harcamalarını her geçen gün artırmasına neden olmuştur. Bu durumun ülkede eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine bütçeden ayrılan payın düşmesine neden olmuştur. Savaş sonucu 1989-1999 yılları arasında Azerbaycan ekonomisinin zararı 22 milyar ABD Doları olmuştur.¹⁷⁵

Ermenistan'la anlaşmazlıkların baş gösterdiği ilk yıllardan başlayarak Ermenistan'da yaşayan Azeri nüfusun Azerbaycan'a göç etmesi Azerbaycan açısından ciddi ekonomik ve sosyal sorunlar doğurmuştur. 1990'dan itibaren Ermenistan tarafından işgale uğrayan bölgelerdeki sivil halkın ülkenin iç bölgelerine göç etmesi Azerbaycan'daki zorunlu göçmen sayısının 1 milyon'un üzerine çıkmasına neden olmuştur. Bu durum yeni bağımsızlık elde etmiş ve ekonomik olarak yeniden yapılanma süreci içerisine girmiş Azerbaycan için olumsuz ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurmuştur.¹⁷⁶

1 milyon'dan fazla insanın barınma, temel ihtiyaçlarının karşılanması, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel hizmetlerin verilmesi savaş içerisinde bulunan Azerbaycan'ı ciddi zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Ülkenin hemen her tarafına dağılarak çadır kentlerde, barakalarda veya akrabalarının yanında olumsuz koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çalışan göçmenler, birçok hizmetten yararlanmaktan yoksun kaldıkları gibi, bu kitlenin işgücünün ekonomiye katılmasında da ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Genellikle kırsalda yaşamış, tarım ve hayvancılıkta çalışmış olan insanların yaşadıkları bölgelerin koşullarından tamamen farklı koşullar altında veya şehir hayatı içerisinde istihdamı büyük sorun oluşturmaktadır.

3.2. KARABAĞ'A İLİŞKİN ERMENİ TEZLERİ

Ermeni soykırımına ilişkin iddialar son dönemlerde çok sık sık gündeme getirilmektedir. Daha çok işkence ve çileler çekmiş Ermeni halkının soykırımına ilişkin asılsız iddialar öne sürülmektedir. Bu konuda bilimsel delillerin üzeri bilinçli şekilde kapatılmakta, uydurma ve yalan iddialar birçok kitapta, gazetelerde halen de

---

¹⁷⁵ Hesenov, a.g.e., s. 55.

¹⁷⁶ Seferov, Rehman - Akış, Ayhan, "Karabağ Savaşı ve Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Sorunların Azerbaycan'daki Göçe Etkileri", *Avrasya Etüdüleri*, S. 29-30, TİKA Yay.. Ankara. 2006. ss. 207-225.

yazılmakta, şişirilmektedir. Türklerin Ermenilere karşı soykırım yaptıklarını tüm dünyaya yaymakta ve uluslararası ölçüde soykırımının kabul edilmesine çaba göstermektedirler. Aslında gerçeklerin böyle olmadığı bilinmektedir. Türkiye'yi içeriden parçalamak isteyen emperyalist güçler 1. Dünya Savaşında Ermenileri kendi devletlerine karşı silahlandırarak ayaklanmalarını sağlamışlardır.

3.2.1. Ermenilerin “Soykırım” İddiaları

Tarihin ne kadar derinlerine inersek inelim, Ermenilerin Türklere karşı tutumlarını haklı çıkarabilecek olan ciddi bir kanıt bulabilmemiz mümkün görünmemektedir. Ayrıca Ermeniler Türklerle meselelerinde hep bir üçüncü gücü devreye sokmuşlardır. Bu güçler zaman zaman Ermenileri destekler gibi görünseler de aslında onlar Ermenileri kullanmışlar ve bu politikalarında sıkıştıkları dönemlerde ise onları yalnız bırakmışlardır. Ermeniler her defasında da suçu kendilerinde değil, başkalarında aramışlardır. Örneğin Çar Rusya'nın Türklerle baş edemediğini fark edince, Bakü ve diğer Kafkas bölgelerinde İngiliz işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmışlardır. Daha sonra komünistlerle birlikte Çar aleyhine mücadeleye katılmışlardır. Komünist partisini Kafkas, Orta Asya ve Anadolu coğrafyalarında kendi çıkarları doğrultusunda ve Türkler aleyhinde kullanmaya kalkışmışlardır. Bu çabalarında kısmen başarılı olsalar da Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti'nin anlaşması üzerine bu oyunlar bozulmuştur.¹⁷⁷

Ermenilerin ve Batılıların “soykırım” iddialarının tarihsel gerçeklere dayanıp dayanmadığı konusundaki görüşler konusunda ise bu iddiaların asılsızlığını her şeyden önce en iyi bilenler, iddia sahipleri olduğunu söylemek mümkündür.

Ekonomik açıdan sefalet sınırının altında yaşayan Ermenistan, dünyanın dört bir köşesinde yaşayan ırkdaşlarının ekonomik desteğini sürekli yanına çekebilmek ve de kredibilitelerini artırabilmek için “soykırım” iddialarını sürekli gündemde tutmak zorundadır.¹⁷⁸

“Ermeni soykırımı” konusunu son dönemlerde gündemde tutulması ve değişik ülkelerin parlamentolarında görüşülmesi meselesine gelince, burada hiç kuşkusuz söz konusu ülkelerin belli başlı iç ve dış çıkarları önemli rol oynamaktadır. Hedef ise

---

¹⁷⁷ Veliyev, a.g.e., s. 218.

¹⁷⁸ www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011_0063_20.06.2003

şimdilik sadece Türkiye ve Azerbaycan olarak görünse de gerçekte tüm Türk Dünyasıdır. Ermeniler açısından ise “soykırım” tezi hayati bir önem arz etmektedir. Bunun birçok sebebi vardır.

Etnik, dini ve coğrafi planlarda parçalı bir görünüm sergileyen Ermenilerin derme çatma Ermenistan devleti, ekonomik çöküş yaşamakta olup, siyasal istikrardan yoksun ve önemli komşularıyla kavgalıdır. Bilinçsizce başlatmış olduğu Karabağ savaşının da sonu görünmemektedir. Bu şartlarda “Bağımsız” Ermenistan’ın ayakta kalabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi sadece dış yardımlara bağlıdır. İşte bu dış yardımların devamlılığını sağlayabilmek için ilgili ülkeleri “Hıristiyan kardeşlere yardım etmeme, ilgisiz davranma” gibi bir komplekse sokmak, Türkiye’yi ise engel olarak gösterebilmek için sürekli şantaj yapılması gerekmektedir. Sürdürülen kampanya ve yapılan şantajlar sonucunda kendisini komplekse kaptıran batılı devletler, söz konusu “soykırım” tasarılarını kabul etmekle bir ölçüde bu kompleksten kurtulmaya çalışmakta, aynı zamanda Türkiye’yi de baskı altında tutmakla kendi çıkarlarını temin etmeğe çalışmaktadırlar.

Günümüzün Ermeni milli bilinci “soykırımı” endekslidir. “Soykırım” tezi Ermeni milli kimliğinin temel taşı haline getirilmiştir. “Soykırım” tezinin gündemden düşmesi, Ermenilerin komşularına karşı husumet ve işgal politikalarının sonu demektir. Zira Ermenilerin Türkiye’den toprak ve tazminat talepleri Karabağ’ın işgali, Gürcistan’a karşı talepleri vs. “soykırım” tezine dayandırılmaktadır. Bu nedenle de kendileri açısından hayati önem taşıdığını sandıkları bu iddialardan vazgeçmek durumunda değillerdir.¹⁷⁹

Bugün BM’nin bağlayıcı kararlarına rağmen Ermenistan Karabağ’ı, dolayısıyla Azerbaycan’ın yaklaşık %20’sini işgal altında tutmaya devam etmektedir. Ermeniler sırf Türk oldukları için bebeklerden ihtiyarlara, kadınlara hiçbir ayırım yapmaksızın, Azeri Türklerini öldürdükleri içindir ki, 1 milyonu aşkın mülteci Azeri Türkü Azerbaycan’ın diğer iç bölgelerine sığınmışlardır. Tüm dünyanın gözleri önünde cereyan eden bu soykırımın sonrasında bu mülteciler, derme çatma barakalarda açlığa ve soğuğa, salgın hastalıklara karşı yaşam mücadelesi vermeye devam etmektedirler. Batılı ülkeler, devam etmekte olan bu dramı görmezden gelirken, Ermenistan’a

---

¹⁷⁹ www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011 0063, 20.06.2003

herhangi bir yaptırım uygulamazken, 85 yıl önce gerçekleştirilen bir toplu nakil işlemini soykırım olarak nitelendirerek bir de bunu parlamentolardan geçirerek aslında bir çifte standart uygulamaktadırlar.¹⁸⁰

3.2.2. Ermenilerin Toprak Talepleri Dayanakları

Ermeni tarihçileri kendi aralarında bile Ermenilerin kökenleri konusunda fikir birliği içinde değillerdir. Bu da Ermeni anayurdunun neresi olduğunu tartışmalı kılmaktadır. Bu konuda Ermeni tarihçileri çatışan ve çelişen görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Ermenileri Nuh Peygambere dayandıran görüş: Bu düşünceye göre Ermeniler Nuh'un torunu olan Hayak'tan gelmektedir. Nuh'un gemisi Ağrı Dağına oturduğundan Ermenilerin yurdu Doğu Anadolu'dur. Üstelik Hayak 400 yıl yaşamış ve yurdunu Bahil'e kadar genişletmiştir. Tarihçiler bu görüşlerin üstünde pek durmazlar. Tarihçi Auguste Carriere de bu hususu vurgulamakta ve "eski Ermeni tarihçilerinin verdikleri bilgilere güvenmenin büyük gaflet olacağını, çünkü verdikleri bilgilerin çoğunun uydurma olduğunu" kaydetmektedir.

2. Ermenileri Urartu bölgesini işgal eden bir Trak-Frig soyuna dayandıran görüş: Ermeni tarihçileri arasında en çok benimsenen bu teoriye göre, Ermeniler Balkan kökenli ve Trak-Frig soyundandır. Bölgedeki baskılar sonucu M.Ö. 6. yüzyılda Doğu Anadolu'ya göç ederek yerleşmişlerdir. Ermenilerin adına ilk kez M.Ö. 521 yılında Pers İmparatoru Dara'nın Behistun yazısında "Ermenileri yendim" demesinin bunu doğruladığı ileri sürülmektedir. Bu görüş Nuh ve Urartu teorilerini de kendiliğinden çökertmektedir.

3. Ermenileri Güney Kafkas ırkı olarak kabul eden görüş: Buna göre Ermenilerin anayurdu Güney Kafkasya'dır. Kafkas boylarıyla yakınlıkları ve kültür akrabalıkları bu teoriye gerekçe olarak gösterilmektedir. Ne var ki Ermenilerin diğer Kafkas ırkları ile ilgisi yoktur.

4. Ermenileri bir Turan ırkı olarak kabul eden görüş: Bu teori ise Ermenilerin bazı Türk ve Azeri boylarıyla kültür ve gelenek akrabalığına, dildeki benzerliklere dayandırılmaktadır.

---

¹⁸⁰ www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011 0063, 20.06.2003

Görüldüğü gibi Ermenilerin kökeni ve anayurdu kendi aralarında bile tartışma konusudur. Böylesine çelişkili görüşler karşısında Ermenilerin bölgede 3-4 bin yıldan beri yaşadıkları söylenemeyecektir. Ermeni çevrelerinin bu iddialarının altında bölgedeki Ermeni varlığını mümkün olduğu kadar eskilere götürmek, bölgeye bir anayurt olarak sahip çıkabilmek ve üstelik bunu eski bir kültür varlığı olarak sunmak hevesi yatmaktadır. Böylece Türklerin binlerce yıllık Ermeni topraklarını işgal ettikleri ileri sürülmek istenmektedir. Bölgeye başka yerlerden ve nispeten yeni gelmiş kavimlerden biri olan Ermenilerin Doğu Anadolu'ya tek başlarına ve yurt olarak sahip çıkmaları söz konusu olamaz.¹⁸¹

Bazı Ermeni tarihçileri ve “bilim adamları” da Nahçıvan'ın Ermeni toprağı olduğunu iddia ediyor. Hıristiyan yazarları, o cümleden kilise edebiyatının üyeleri son zamanlar sık sık makaleler yazarak, Nahçıvan'ı Nuh Peygamberin ismine bağlıyorlar. Ermeni tarihçileri, dünyayı su bastığı zaman Nuh Peygamber gemi ile Ağrı dağına çıkmış, daha sonra sular çekildikten sonra Nahçıvan yani Nahçıvan denilen araziye yerleşmişlerdir. Ermeni dini edebiyatında, Nuh'un evlatları büyüdükten sonra dünyayı kendi çocukları arasında paylaştığı iddia edilmektedir.

Ermeniler bu mitolojik rivayetleri kendi yararlarına göstermeye çalışarak Nahçıvan'ın onlara ait olduğunu öne sürüyorlar.¹⁸²

Efsaneye göre Nuh Peygamberin çocukları dünyanın en eski halklarının babası sayılıyor. Türk halkı da Nuh Peygamberin oğlu yani Yafesin torunları sanılmaktadır. Bu halde neden Ermeniler Nuh'u kendi babaları ve yegane varis gibi bu toprakların kendilerinin toprakları olduğunu iddia ediyorlar? Peki, Yafesin torunları sanılan Türkler ve Azeriler neden bu “varislik oyunundan” kenarda kalmışlardır?¹⁸³

Önde gelen bazı Ermeni düşünürlerinin görüşleri ise şöyledir:

Arsen Melik Şahnazarov; “Azerbaycan Cumhuriyetinin her bir şeyi uydurmadır, hatta Azerbaycan'ın ismi bile Fars devletinin eyaletlerinden birinin değiştirilmiş formasıdır. Bu Kafkasya'da Pantürkizm ve Panislamizm gibi Türk politikası altında

---

¹⁸¹ Bünyadov, a.g.e., s. 156.

¹⁸² Veliyev, a.g.e., s. 118.

¹⁸³ www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011 0063, 20.06.2003

birleşmiş Lezgi Zaqatalasını, Ermeni-Tatar Bakü ve Gence Guberniyalarını ve de Rus Muğanını kucaklayan yapay bir arazidir.”¹⁸⁴

Anton İvanoviç Denikin; “1918 yılında Türk Alman birleşmelerinin yardımıyla yapay biçimde kurulan Azerbaycan devleti, Bolşeviklerin hakimiyeti döneminde çiçeklenme dönemini yaşadı. Azerbaycan 1918-1921 yıllarında işgal ettiği Ermeni topraklarında rahatça dolaşabiliyordu. Bu topraklardan ise, bu toprakların asıl sahipleri olan yüz binlerce Ermeni kovularak çıkartılmıştır. Eğer bu olaylar Sovyet senaryosu ile yapılsaydı Karabağ’ın durumu da bu gün Ermenilerin tarihi toprakları olan Nahçıvan’ın akıbetini yaşardı. Şimdi de bu işgalciler bağımsız bir devlet olan Arsak (Dağlık Karabağ) Cumhuriyetine yönelik işgalcilik planları hazırlıyorlar”.

Alla Ter Sarkisyan; “2001 yılının sonbaharında 14 yıllık bir aradan sonra Karabağ’a, yani tarihi Arsak’a, Ermenilerin tarihi topraklarına gitmek bana nasip oldu. Dünya Arsak Cumhuriyetini 1988 yılında SSCB’de yeniden kurmanın başladığı bir dönemde tanıdı. Fakat ben şunu önemle demek istiyorum ki, 1918 yılında Rus İmparatorluğu’nun dağılması ve üç tane Kafkasya devletinin kurulması ile birlikte bu dönemde Azerbaycan Ermenistan’ın ister etnik, ister tarihi yönden olsun bir kaç vilayetine özellikle de Karabağ’a karşı toprak iddiaları öne sürdü. Sorun o zaman savaş haline dönüştü ki, 1920 yılının Mart ayında Azerbaycan ve Türk askeri birlikleri tarafından Şuşa işgal edildi ve yağmalandı.

1920 yılının Kasım ayının 30’unda Ermenistan Sovyetlere katıldıktan hemen bir gün sonra Azerbaycan bütün çelişkili topraklardan özellikle de Karabağ’a yönelik toprak iddialarından vazgeçtiğini ilan etti.

1921 yılının 3 Temmuz’unda Merkezi Komitenin Kafkas Bürosunun toplantısında ise Karabağ’ın Ermenistan’ın arazilerine katılması kararlaştırıldı.

5 Temmuz 1921 yılında ise Kafkasya Bürosunun bu kararına Stalin ve N.Nerimanov itiraz etti. Bundan sonra Karabağ problemine yeniden bakıldı ve Şuşa başkent olmakla Karabağ’a yüksek Muhtariyet statüsü verilmek şartıyla yeniden Azerbaycan’a birleştirildi.

Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlanmasıyla Ermeni halkı uzun yıllar ekonomik ve kültürel gelişimden yoksun bırakıldı. Bu halkın hakları çiğnendi, tarihi abideleri bilinçli

---

¹⁸⁴ Şahnazaryan, Arsen Melik, *Armyansky Vestnik Dergisi*, No:2 1998 s. 6

şekilde yok edildi, Ermeniler tarihi topraklarından tehcir edildi ve bu olaylar Ermeni halkına büyük felaketler getirdi. Sonuçta Ermeni ahalisi giderek azınlık durumuna düşmeye başladı.

Karabağ savaşı (1988) başladıktan sonra ise Ermeni savunma kuvvetleri ve Karabağ'ın savunma kuvvetleri 1994 yılında Karabağ'ın arazilerinin %85'ini işgalden kurtardı. Devrimden sonra Azerbaycan'a birleştirilen bu topraklar özellikle de Kelbecer, Kubadlı, Zengilan, Cebrayıl, Fuzuli (Bu bölgelerde Karabağ dışında kalan tarihi Ermeni topraklarıdır) işgalden kurtarıldı.”¹⁸⁵

Levon Melik Şahnazaryan; “Bizim kutsal borcumuz “Vatanımızı” kaybedilmiş topraklarımızı evlatlarımıza geri vermektir. Onlar, bizlere babalarımızdan miras kalan Gandzak da dahil olmakla tüm arazilerimizi geri iade etmelidirler. Bizler babalarımızın toprakları olan Karabağ, Gandzak (Gence), Şamhor, Taşkesen ve başka topraklarımızın hayalleriyle yaşıyoruz. Bu topraklar bizim evlatlarımızın hasretiyle yanıp tutuşuyor.”¹⁸⁶

Yukarıda verilen örneklerdeki ve onlar gibi düşünenler öyle zannediyorlar ki, Karabağ ve diğer topraklar Azerbaycan'a sonradan verilmiştir. Eğer böyleyse Sovyet Azerbaycan'ı Sovyet Ermenistan'ı kurulmamıştan önceki dönemlerin haritalarına dikkatle bakılması gerekiyor. Sovyet Azerbaycan'ı kurulduğu zaman hangi topraklar, kimlerin etkisiyle kimlere bağışlandığı konusunda tarihi belgelerin çok açık olduğu görülecektir. Bu iddiacılar Panislamizm ve Pantürkizm “anti sosyalist” geleneği sonucunda ve de Türklerin baskısıyla Ermenilerin kendi tarihi topraklarına sahip olamadıklarını öne sürüyorlar.¹⁸⁷

Geçmişten günümüze kadar birçok yerler ve araziler değişmiş, birçok devletler kurulup ve tarih sahnesinden silinip gitmiştir. Eğer bu taleplere hak verecek şekilde yaklaşacak olursak, tarihte en fazla arazi fetheden Makedonyalılar, Yunanlar, Hunlar, Moğollar, Türkler de “tarihi topraklarını” geri istemelidirler. Bu boş ve anlamsız arazi iddiaları ile dünyamız baştan sona kan gölüne batar ve bu iddialar yeni felaketlere neden olur.

---

¹⁸⁵ Şahnazaryan, a.g.m., s. 8.

¹⁸⁶ Şahnazaryan, a.g.m., s. 10.

¹⁸⁷ Köçerli, Tofik, *Karabağ (Karabağ Tarihinin Sahteleştirilmesi Aleyhine)*, İlim Yay., Bakü, 2002, s. 377.

IV. BÖLÜM

4. KARABAĞ SORUNUNDA ULUSLARARASI ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

4.1. ÇATIŞMALARIN DURDURULMASI

Karabağ sorunun çözüme kavuşması ve kalıcı barışın sağlanması için diğer uluslararası kuruluşlar girişimde bulunmakta, özellikle Ermenistan tarafından gerçekleştirilen ihlallerden sonra konuya ilişkin açıklamalar yaparak uyarıda bulunmakta, bazen de kararlar almaktaydılar. 1992'den itibaren Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın birebir bağımsız devlet gibi Avrupa Konseyi üyesi olmasının da etkisiyle sorun Avrupa'nın gündemine girmiştir. Sorunun çözümünde AGİT arabuluculuk görevi üstlenmiştir. AGİT 12 Mart 1992 Dış İşleri Bakanları Konseyi toplantısında Minsk'te sorunun çözümü için bir konferansın çağrılması kararlaştırılmış ve bu konferans için gerekli hazırlıkları yürütmek için Minsk Grubu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Minsk Grubu'nun bugüne kadar sunmuş olduğu teklifler taraflarca kabul görmemiş, Minsk Konferansı bugüne kadar çağrılmamıştır.

Karabağ'da Ermenilerin toprak taleplerinin artmaya başladığı ve bu bölgede durumun giderek kritik bir görünüm aldığı ilk yıllarda Azerbaycan yönetimi, Sovyetler Birliği merkezi yönetimin bu duruma bir çözüm üretmesini bekliyordu. Moskova Karabağ üzerine Azerbaycan ve Ermenistan hükümetleri arasında da yaşanan tartışmaları önlemek için 12 Ocak 1989'da Karabağ'ın yönetimini özel bir komisyona vermişti. Özel yönetim komisyonunun başına merkezi yönetim tarafından atanan A. Volsk getirildi. Karabağ'da Volsk yönetimi geniş yetkilerle donatıldı. Buna rağmen bölgede çatışmaların önlenmesi mümkün olmadı.

Ermeniler bölgedeki özel yönetimi ve Rus askerlerini çeşitli baskı ve yöntemlerle yanlarına çekmeyi başarmışlardı. Genelde Ermeniler ekonomik sorunlar yaşayan Rus birliklerinden aldıkları silahlarla Azeri köylerine saldırıyorlardı.¹⁸⁸

Bölgede çatışmaların şiddetlenmesi, artarda Azerbaycan'ın yerleşim bölgelerinin Ermeni çeteleri ve Ermenistan silahlı birlikleri tarafından işgale uğraması, onlarca sivilin hayatını kaybetmesi ve yüzlerce insanın yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalması çatışmanın bir an önce durdurulmasını, kalıcı bir ateşkesin sağlanmasını

---

¹⁸⁸ Aktaş, Hayati , *Dağlık Karabağ Sorunu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 90.

zorunlu kılıyordu. Bölge devletleri ve uluslararası kuruluşlar taraflar arasında ateşkes sağlamak için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden birçoğu başarısız olmuş, çatışmaların sürüp gitmesi her iki taraf için insan kaybına, Azerbaycan'ın toprak kaybına ve ciddi anlamda bölgede maddi kayba neden olmuştur. Nihayet Mayıs 1994'te imzalanan Bişkek Protokolü çatışmaları durdurmuş ve ateşkes sağlanmıştır.¹⁸⁹

4.1.1. Rusya ve Kazakistan'ın Girişimleri

Rusya lideri Boris Yeltsin henüz iktidar olalı bir ay olmamıştı ki, yanına Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'i de alarak 20 Eylül 1991 gecesini Bakü'ye gelmişti. Amaçları Azerbaycan-Ermenistan ihtilafını çözümlenektir. Karabağ'ın başkenti Hankendi'ne gideceklerdi. Ancak önce Gence'ye giderek, güvenlik önlemlerini aldıktan sonra 22 Eylül'de Hankendi'ne gittiler. Burada 40.000 Ermeni Yeltsin'i karşılamak için toplanmıştı. Liderler Erivan'a geçtiler. Ermenistan iki gün önce 21 Eylül 1991 'de bir halk oylamasına gitmiş ve halkın çoğunluğu "bağımsızlık için" oy kullanmıştı. Bu Ermenistan için SSCB'den ayrılma kararı demektir.¹⁹⁰

Yeltsin ve Nursultan Nazarbayev, Azeri ve Ermeni liderleri bir araya getirerek, bir diyalog başlatmışlardı. Bir anlaşma imzalanması için tarafsız bölge olan Rusya Federasyonu topraklarında Stavropol Bölgesi'ndeki Jeleznevodsk kenti seçilmiş ve hemen görüşmelere başlanmıştı. Referandumdan iki gün sonra, 21 Eylül 1991 günü Ermenistan "bağımsız bir devlet olduğunu" ilan etti. Böylece SSCB'den 12 bağımsız devlet kurulmuş oldu.¹⁹¹

20 Eylül 1991 günü başlayan Jeleznevodsk görüşmeleri 24 Eylül günü iki ülke liderinin imza törenleriyle sonuçlandı. Uzlaşma anlaşmasına göre "Karabağ'daki karşıt gruplar silahsızlandırılacak, Karabağ'daki yasal hükümet organları aşamalı olarak yeniden oluşturulacak, iki ülke arasındaki temaslar en üst düzeyde sürdürülecek, Karabağ'a derhal ateşkes uygulanacak, iki hafta içinde de yasa dışı silahlı gruplar, İçişleri Bakanlığı ve Kızılordu birlikleri çatışma bölgelerinden çekileceklerdi."

---

¹⁸⁹ Taşkıran, Cemalettin, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Yay., Ankara, 1995, s. 163.

¹⁹⁰ Çiloğlu, Fahrettin, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar*, Sinatle, İstanbul, 1998, s. 150; Aktaş, a.g.e., s. 90.

¹⁹¹ Cabbarlı, Hatem, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya İlişkileri", http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc; Aktaş, a.g.e., s. 91.

İmzalanan protokole göre; Ermenistan parlamentosu, Karabağ'ın "Ermenistan Toprağı" olduğunu ilan eden kararını geri alırken, SSCB Yüksek Sovyet'inin bugüne dek Karabağ'a ilişkin almış olduğu kararları geçersiz ilan edilecek; her iki taraf ellerindeki rehinelere aşamalı olarak iade edeceklerdi.¹⁹²

Eylül ayının son günlerinde Ermenilerin Karabağ cinayetlerinin protesto için Bakü'de 50.000 kişilik bir gösteri yapıldı. Karabağ'ın başkenti Hankendi'nin çevresindeki on altı Azeri köyünü Ermeniler zorla boşalttırdılar. Şuşa kenti de füze saldırılarına maruz kalmıştı.¹⁹³ Anlaşmaya göre Kazakistan ve Rusya'nın yetkili temsilcilerinden oluşan grup taraflar arasında görüşmelerin devam etmesini sağlayacak, ateşkesin uygulanmasını denetleyecek, sorunlu bölgelerde yaşayan vatandaşların can güvenliğinin korunmasına çalışacak ve yerel silahlı grupların silahsızlandırılmasını sağlayacaktı.

Ancak Jeleznevodsk Anlaşması bölgeye barışı ve güvenliği getirmekte yetersiz kalmıştır. Ermenistan anlaşma imzalanan günden itibaren Azerbaycan ile sınır bölgelere saldırmış, Karabağ'da çatışmalara ara verilmemiştir. Ekim 1991'de bölgeye gelen Kazakistan ve Rusya gözlemcileri küçük gruplara ayrılarak kasaba ve köyleri gezerek durumu yerinde incelemiş, rehin alınan vatandaşların serbest bırakılmasına yardımcı olmuştur. Rusya'nın bu girişimi bölgede bir dönem güvenliğin sağlanmasına yardımcı olsa da ciddi bir başarı sağlayamadı. Her şeyden önce bu devlet bazında değil, Yeltsin ve Nazarbayev'in özel girişimleri ile başlanan bir arabuluculuk olmuştur. Bu devlet temsilcilerinin hazırladıkları belli başlı bir çözüm önerisi yoktu ve aldıkları kararlar yaptırım gücüne sahip değildi. SSCB'nin çökmesinin ardından Rusya sorunla daha ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır.

Nitekim Ocak 1992'de Moskova'nın teşebbüsü ile Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları görüşmüş ve 20 Ocakta Jeleznevodsk anlaşmasının tekrarı olan anlaşma imzalanmıştır. Rusya bir taraftan arabulucu rolünü oynamaya çalışsa da diğer taraftan Ermenistan'a silah yardımı yapmakta ve Hankendi'nde konuşlanan 366. Motorize Alayın subay ve askerlerinin Azerbaycan'a karşı askeri operasyonlara katılmalarına göz yummuştur. Bu tutum Rusya'ya olan güveni sarsmış, özellikle Şubat

---

¹⁹² Hürriyet Gazetesi, 24 Eylül 1991.

¹⁹³ Cabbarlı, a.g.m. s.93.

1992’de Ermenistan silahlı birlikleri tarafından gerçekleştirilen Hocalı katliamına Rusya’nın 366. Motorize Alayı askerlerinin de katılmasına Azerbaycan sert tepki göstermiştir.¹⁹⁴

Sonuç olarak Yeltsin ve Nazarbayev’in bireysel girişimleri ile gerçekleştirilen Jeleznevodsk Görüşmeleri Karabağ’da ateşkesin sağlanması için yeterli olmamıştır.

4.1.2. İran’ın Ateşkes İçin Girişimleri

İran’da yaklaşık 20 milyon Azeri Türkünün bulunması ve buradaki Azerilerin İran’ın kuzey kısmını oluşturan Güney Azerbaycan’la birleşme istekleri İran’ı tedirgin etmiştir.¹⁹⁵ Buna göre de İran Karabağ sorununa ilişkin politikasında Azerbaycan’a karşı ikili bir dış politika izlemiştir. İran bir yandan Azerbaycan toprak bütünlüğünü savunurken, diğer taraftan da kuzeyde güçlü ve laik bağımsız Azerbaycan’ın gelişmesini önlemek için Ermenistan’la yakın ilişkiler geliştirmiş, ekonomik destek sağlamıştır.

İran, bir yandan Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözülmesi gerektiğini ve savaşın alevlenmesine karşı olduğunu söylerken, diğer taraftan da Azerbaycan’ın sürekli böyle bir dış politika sorunuyla uğraşmasının gelişmesine engel olacağını, dolayısıyla İran’da yaşayan Azeri’lerle yakından ilgilenmesini önleyeceğini düşünmüştür. Buna rağmen İran bölgede ağırlığını hissettirmek için ateşkes sağlamak ve çözüm için arabuluculuk girişimlerinde de bulunmuştur.

1992 yılı Nisan ayının ilk günlerinde İran’ın girişimiyle Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve İran yetkilileri Ermenistan Azerbaycan sınırındaki İcevan kentinde dördümlü toplantı yaptılar. Bu sırada AGİT’in gözlemci heyeti de Bakü’de bulunmaktaydı. 24 Nisan yaklaşıyordu ve Azerbaycan Meclis başkanı Yakup Memmedov Rusya’ya çağrı yaparak Ermenilerin yapacağı muhtemel bir katliamın önlenmesini istemişti. Mayıs 1992’nin ilk günlerinde Ermeniler Nahçıvan’a saldırarak Türkiye için de bir tehdit oluşturdular. Üstelik 16 Mart 1919 Moskova Türkiye–Sovyet Rusya Dostluk ve

---

¹⁹⁴ Mityayev. V. G, “Karabaxskiy Konflikt v Kontekste Mejdunarodnih Otnoşenii,” Der: E.M. Kojokina, Armenia: Problemi Nezavisimogo Razvitiya, Moskova 1998 s. 488.; Bu konuda bkz. Cafersoy, Nazim, *Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri*, ASAM Yayınları, 2000, Ankara Çalışmaları Dizisi, No 1, ss. 13-14.

¹⁹⁵ Kartal, Asker “Azerbaycan – Ermenistan Savaşı”, Avrasya Dosyası, C. 2 S. 4, Sonbahar 1995/1996, s. 106.

Kardeşlik Antlaşması ile 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki dostluk anlaşmasını ihlal etmişti.¹⁹⁶

Mayısın ilk haftasında tekrar İran araya girdi ve iki tarafın yetkililerini Tahran'da buluşturdu. Görüşmede ateşkes konusunda uzlaşma çıktı ve 7 Mayıs'ta ateşkes bildirisi yayımlandı. Fakat Ermeniler bir kez daha ateşkes uymamıştır. Tahran'daki buluşma sırasında Nahçıvan'a olan saldırıları hızlandırmışlardı. Türkiye Nahçıvan için ABD'ye başvuruda bulunmuştur. 9 Mayıs'ta günlerdir yığınak yaptıkları Şuşa kentine tanklarla, toplarla ve roketlerle saldırdılar ve Karabağ'daki son kenti ele geçirdiler.¹⁹⁷ Böylece Karabağ'ın tamamı Ermenilerin kontrolü altına girmiş oldu. İran'ın arabuluculuk girişimleri de sonuç vermedi ve İran da Rusya gibi ciddi anlamda güven kaybına uğradı ve Azerbaycan tarafından bu ülkelerin tarafsızlığından şüphe duyulmasına neden olmuştur.¹⁹⁸

4.1.3. Kırgızistan'da Ateşkes İlanı

4 Mayıs 1994 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde BDT Parlamenter arası kurulun toplantıları başlamıştı. Toplantı sırasında Rusya Ermenistan'la Azerbaycan arasında ateşkes ilan edilmesine ilişkin taraflara belge sunuldu. Moskova'nın girişimiyle sunulan ateşkes ilişkine ilişkin belgenin her iki ülkenin meclis başkanları tarafından imzalanması gerekiyordu. Ateşkes ilan edildikten sonra ise kapsamlı barış anlaşmasının hazırlanması, Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının bu anlaşmayı imzalaması gerekiyordu. Fakat taraflar arasında oluşan fikir ayrılıkları ateşkes ilişkine ilişkin belgenin imzalanmasına engel oluşturdu. En önemli görüş ayrılığı da, Azerbaycan ve Ermenistan'la birlikte Karabağ Ermenilerinin de eşit haklara sahip taraf gibi kabul edilmesiydi. Bu durum Azerbaycan'ın çıkarlarına ters düşüyordu ve aynı zamanda AGİT prensiplerine de aykırı idi. 1992'de AGİT tarafından Minsk Grubuna arabuluculuk için yetkilendirme belgesinde Ermenistan ve Azerbaycan

---

¹⁹⁶ Taşkiran, a.g.e., s. 143.

¹⁹⁷ Hürriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1992.

¹⁹⁸ Cefersoy, Nazim, *Elçibey Dönemi Dış Politikası*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2001, s. 114.

sorunun tarafları gibi belirtilmiş, Karabağ Ermeni ve Azerilerini ise çatışmada ilgili taraf olarak anılmıştır.¹⁹⁹

Azerbaycan'ın çıkarları da dikkate alınarak tekrar düzenlenen ateşkese ilişkin protokol 8 Mayıs'ta Bakü'de Azerbaycan Meclis Başkanı ve Karabağ Azerileri toplumu lideri tarafından imzalandı. Protokole Rusya Federasyonu Meclisi başkanı, BDT Parlamentler arası Kurulun Sekreteri, Kırgızistan ve Ermenistan Meclis Başkanları ve Karabağ Ermenileri topluluğunun lideri de imza atmıştır.

Bişkek Protokolü hükümlerine göre taraflar 8 Mayıs gecesi ateşi durdurmaları gerekiyordu. Bundan sonraki süreçte ise barış anlaşmasının imzalanması gerekiyordu. Ateşkes üç gün gecikmeli olarak 12 Mayıs'ta sağlanmıştır. Ateşkesi takip eden süreçte imzalanması gerekli olan kapsamlı barış anlaşması ise gerçekleştirilememiştir.

1994 yılından bugüne kadar devam eden ateşkesin daha da kuvvetlendirilmesi için taraflar arasında 1995 yılında "ateşkesi tanzimleme" belgesi imzalanırsa da buna uyulmamıştır. Halen Azerbaycan ve Karabağ'ı işgal altında tutan Ermenistan silahlı birlikleri arasında cephe bölgesinde ateşkese uyulup uyulmadığının denetimini 1995 yılında tayin edilmiş AGİT'in genel sekreterinin özel temsilcisi yapmaktadır. Denetimler her ay en az bir kere olarak yapılmaktadır.

Ateşkese, askeri teknolojinin uygulanmaması ve saldırı operasyonlarının yapılmaması anlamında uyulduğu görülse de Ermeniler tarafından sık sık tekrarlanan mevzi atışları ve tarafların kayıp vermesi halleri baş göstermektedir. Ateşkesin imzalanmasından yaklaşık bir yıl sonra dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, bu durumun kabul edilemez olduğunu söyleyerek şöyle konuşmuştur: "Fakat ateşkes henüz barış demek değildir. Azerbaycan topraklarının %20' den fazlası işgal altında bulunduğu, yaklaşık 1 milyon insanımızın sürgün konumunda kaldığı durumda ne savaş, ne de ateşkes durumu bizi tatmin etmez. Bundan dolayı biz sorunun görüşmeler yoluyla işgal edilmiş topraklarımızın iadesi ve yurttaşlarımızın kendi evlerine dönebilmeleri için bundan sonra da mümkün olan her şeyi yapacağız"

---

¹⁹⁹ Abdullayev, Elşad, *Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde*, Tehsil Neşriyatı, Bakü, 2004, s. 104.

4.2. ULUSLARASI KURULUŞLARIN ÇÖZÜM ÇABALARI

Karabağ sorununun çatışmaya dönüşmesi ve Kafkasya'da barışı tehdit eden ciddi bir sorun haline gelmesi hem bölge devletlerini, hem de uluslararası kuruluşları çözüm arayışlarına itmiştir. Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgenin önemli devletleriyle beraber, BM, AGİT ve İKÖ gibi uluslararası kuruluşlar çözüm için girişimde bulunmuşlardır ve taraflara öneriler sunmuşlardır. Bölge devletlerinin girişimlerinden Rusya'nın girişimi 1994'te taraflar arasında ateşkesin sağlanması bakımından başarılı olmuştur. Fakat ateşkes sonrasında düşünülen sorunun çözümüne yönelik girişimler yapılamamıştır. BM daha çok sıcak çatışmaların arttığı ve Ermenilerin işgal girişimlerinin Azerbaycan toprak bütünlüğünü ciddi boyutlarda tehdit ettiği dönemlerde soruna müdahil olmuş ve Güvenlik Konseyi işgalin durdurulması yönünde kararlar almıştır.

4.2.1. Birleşmiş Milletler

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra her hangi bir sorunun çözümünde deneyimi olmayan ve Avrupa'da güvenliğin sağlanmasından sorumlu bulunan AGİT çerçevesine sokulmuştur. Böylece, bu sorun dolaylı olarak BM platformundan uzaklaştırılmış ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü daha karmaşık bir hale getirilmiştir.

Daha önce de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Ermeni işgalleri nedeniyle almış olduğu 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarla, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı, Ermenistan'ın sorunda taraf olduğu ve işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak terk edilmesi gerektiği vurgulanmıştı. BM Güvenlik Konseyi'nin söz konusu kararlarında Ermeni işgallerinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş, uluslararası alanda kabul görmüş sınırların ihlal edilmezliği, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri belirtilmiştir.²⁰⁰

Birleşmiş Milletlere göre Azerbaycan'da yerlerinden olmuş kişilerin sayısı yarım milyonu geçiyor. Bu kişilerin çoğu, 1990'larda Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki

---

²⁰⁰ Abdallı, Hacer, *Dünya Birliği ve Karabağ*, Yeni Nesil Yay., Bakü, 2003, s. 11.

Dağlık Karabağ savası yüzünden bölgeden kaçanlar. Çeçenistan'daki çatışmalar da binlerce kişiyi evlerini terk etmeye zorladı.

1992'nin Mart'ında Azerbaycan BM üyeliğine kabul edilmiştir. Azerbaycan, BM üyeliğinin hemen ardından New York'ta BM Daimi Temsilciliğini faaliyete geçirmiştir.

BM üyesi olduktan sonra Azerbaycan BM'ye başvuruda bulunarak Ermenistan'ın saldırgan politikasına karşı çıkılmasını ve bu ülkenin işgalci girişimlerinin durdurulmasını talep etmiştir. Azerbaycan'ın bu başvurusuna dayanarak BM temsilcileri bölgeyi ziyaret etmiş ve hazırladıkları raporu BM Genel Sekreterine iletmışlerdi. Genel Sekreter bunun üzerine sorunun çözümünde AGİT'in girişimlerini desteklediğini ve bölgede barışın sağlanması için AGİT'e yardım etmeye hazır olduğunu açıklamıştır.²⁰¹

1992 yılında Ermenilerin Şuşa kentini işgal etmeleri üzerine Azerbaycan BM'ye başvuruda bulundu. 12 Mayıs'ta BM Güvenlik Konseyi Karabağ sorununu görüşmüş ve bir açıklama yapmıştır. Yapılan açıklamada Karabağ'da durumun kritikleşmesinden duyulan rahatsızlık ifade edilmiş ve evlerini terk etmek zorunda bırakılan sivillere yardım edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Taraflara çatışmadan vazgeçme ve BM'nin prensiplerine uyma çağrısı yapılmıştır. Aynı zamanda Konseyin, Azerbaycan'ın BM daimi temsilciliğinin Güvenlik Konseyine yazmış olduğu mektubu resmi belge olarak yayımlaması olumlu bir adım gibi değerlendirilmiştir. Bu mektupta Ermenistan'ın giriştiği askeri operasyonların bağımsız bir devletin toprak bütünlüğünü bozma girişimi olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁰²

Ermenistan da BM'de Azerbaycan'ın girişimlerinin artmasından sonra karşı adımlar atmaya çalışmıştır. Ağustos 1992'de Ermenistan'ın girişimleri üzerine BM Güvenlik Konseyi Karabağ konusunu tekrar görüşmüştü ve Güvenlik Konseyinin yeni bir beyanaty yayımlanmıştır. Bu beyanatta da taraflar ateşkese davet edilmiş ve bölgede durumun gerginleşmesinden BM'nin duyduğu rahatsızlık dile getirilmiştir.²⁰³

---

²⁰¹ Abdullayev, Elşad, *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelhalk Teşkilatlar*, Tehsil Nazirliyi, Bakü, 1998, s. 103.

²⁰² Abdullayev, a.g.e., s. 105.

²⁰³ Abdallı, a.g.e., s. 14.

Ekim 1992’de BM’nin soruna ilişkin yeni bir beyanati yayımlandı. Fakat bu belge de içerik itibariyle öncekilerden farklı değildi. Beyanatta durumun gerginleşmesinden, çok sayıda sivil insan kaybından duyulan rahatsızlık dile getirilmişti ve AGİT tarafından sorunun çözümüne ilişkin girişimlerin desteklendiği belirtilmişti. Çözüm için görüşmeler sürecinin hemen başlaması gerektiği vurgulanmış, bu yönde tarafları adım atmaya davet etmiştir.²⁰⁴

4 Nisan 1993’te Azerbaycan’ın Kelbecer ilçesi Ermeniler tarafından işgal edildi. Azerbaycan bu durumda BM’ye başvuruda bulunarak Ermenilerin saldırılarının durdurulmasını ve Ermenistan’ın saldırgan taraf gibi yaptırım görmesini talep etmişti. Bunun üzerine 6 Nisan’da BM Genel Sekreterinin beyanati yayımlandı. Beyanatta Ermenistan – Azerbaycan arasında gerginliğin artmasından ve “yerli Ermeni kuvvetlerinin” Kelbecer’e saldırmasından duyulan rahatsızlık ifade edilmişti. Beyanatta bütün devletlerin toprak bütünlüğünün korunması prensibi vurgulanış ve AGİT çerçevesinde barış sürecinin olumlu sonuçlara ulaşması için taraflara gerekli adımları atmaları yönünde çağrıda bulunulmuştu.²⁰⁵

Sorunun tanımlanması açısından değerlendirildiğinde, Ermenistan’ın işgalci girişimlerine vurgu yapılmaması ve Kelbecer işgalinin Karabağ’da yaşayan “yerli Ermeni kuvvetleri” tarafından yapıldığının belirtilmesi BM’nin soruna yaklaşımının objektif olmadığını ortaya koymaktaydı. Azerbaycan, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin saldırı ile doğrudan katıldıklarını ve Karabağ dışında Azerbaycan’ın Ermenistan sınırlarının saldırılara maruz kaldığını ispatlayacak yeterli delilleri sunmasına rağmen BM’ye bu durumu kabul ettirememiştir.

4.2.1.1. Birleşmiş Milletlerin 822 Sayılı Kararı

30 Nisan 1993’de BM Güvenlik Konseyi Ermenistan – Azerbaycan, Karabağ sorununa ilişkin 822 sayılı kararı kabul etmiştir. Karar Genel Sekreterin Ocak ve Nisan 1993 tarihlerinde verdiği beyanatlara istinaden hazırlanmıştı. Kararda, bölgede istikrarın ve barışın tehdit altında olduğu belirtilmiş, zorla göç ettirilen insanların sayılarının

---

²⁰⁴ İsmayıl, Mahmud, *Sobitya Vokruq NKAO vı Krivom Zerkale Falsifikatorov*, Azernesr, Bakü, 1999, s. 45.

²⁰⁵ Abdullayev, Elşad, *Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde*, Teshil Neşriyatı, Bakü 2004, s. 76.

artmasından duyulan rahatsızlık ifade edilmiş ve Kelbecer’de ortaya çıkan olağanüstü durumun doğurduğu sonuçların giderilmesinin zorunluluğu belirtilmişti. BM Güvenlik Konseyi bölgede kalıcı ateşkesin sağlanması için tarafları işgalci girişimleri ve askeri operasyonları durdurmaya davet etmiş ve saldırgan kuvvetlerin Kelbecer’den ve Azerbaycan’ın işgale uğramış tüm bölgelerden çıkarılmasını talep etmiştir.²⁰⁶

Güvenlik Konseyi kararında Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi gerçeği kabul edilmiş olsa da bu işgalin kimler tarafından yapıldığını belirtmemiş ve askeri operasyonların sadece “yerel Ermeni kuvvetleri” tarafından gerçekleştirildiği vurgulanmıştır. Böyle bir tespit, Ermenistan’ı sorunun dışında tutmuştur ve anlaşmazlıkların taraflarının sadece Azerbaycan ve ayrılıkçı yerli Ermeniler olduğunu kabul etmiştir. Kabul edilen kararda sorunun böyle değerlendirilmiş olması Azerbaycan tarafının tepkisini çekmiştir.²⁰⁷

4.2.1.2. BM Güvenlik Konseyinin 853 Sayılı Kararı

23 Temmuz 1993’te Ermenistan silahlı birlikleri Azerbaycan’ın Ağdam ilçesine saldırılarını yoğunlaştırmıştı ve bu ilçeyi işgal etmiştir. Bu işgalle Ermenistan, BM Güvenlik Konseyinin bir önceki kararını önemsemediğini ve bu kurumu hiçe saydığını ortaya koymuştur.

Temmuz ayının sonunda BM Güvenlik Konseyi toplantısında Ermenistan-Azerbaycan Karabağ sorununu tekrar ele almış ve 853 sayılı kararı (EK 3.) kabul etmiştir. Bu kararda da Konsey işgalci güçlerin Azerbaycan’ın Ağdam ve diğer tüm işgal edilmiş bölgelerden çıkarılması talebi öne sürülmüştür. Kararda bölgede yaşayan Azerbaycan vatandaşlarının işgal edilen bölgelerden göç etmeye zorlanmasından duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir. Sorunun çözümü için taraflar arasında uzun süreli kalıcı ateşkes sağlanmasının gerekliliği ifade edilmiştir.²⁰⁸

Güvenlik Konseyi bir kez daha devletlerin toprak bütünlüğünün ve sınırlarının dokunulmazlığının önemine vurgu yaparak AGİT’in barış sürecini hızlandırma girişimlerini takdirle karşıladığını vurgulamıştır. Ermenistan- Azerbaycan arasında

---

²⁰⁶ Abdullayev, a.g.e., s. 77.

²⁰⁷ Abdallı, a.g.e., s. 20.

²⁰⁸ İmanov, R.C., *Azerbaycan Arazi Bütünlüğüne Kast – Gondarma Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti*, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005, s. 237.

durumun gerginleşmesi, Azerbaycan'ın bazı bölgelerinin işgal edilmesi gerçeği kararda özellikle vurgulanmış ve saldırgan tutumların bölgede barışa engel oluşturduğu belirtilmiştir.²⁰⁹

Güvenlik Konseyinin 853 sayılı kararı bir önceki 822 sayılı karardan daha objektif bir karar gibi görünse de, burada önceki kararda olduğu gibi sorunun tam ve doğru bir şekilde tanımı yapılmamıştır. En önemlisi Güvenlik Konseyi Ermenistan'ın ismini saldırgan taraf gibi telaffuz etmemiş ve sadece “yerel Ermeni kuvvetleri” tanımlamasıyla yetinmiştir. Ermenistan'ın Azerbaycan sınırlarını ihlal ettiği açık olmasına rağmen, bununla ilgili Azerbaycan'ın BM'ye sunduğu argümanlar dikkate alınmamıştır.

Ağustos 1993'te Ermenistan Azerbaycan'ın Fuzuli ilçesini işgal etmek için askeri operasyonları yoğunlaştırmıştır. Bölgede çatışmaların yoğunlaşması ve geniş çaplı askeri operasyonların gerçekleştirilmesi üzerine BM Genel Sekreterinin yeni beyanati yayımlanmıştı. Genel Sekreterin bu beyanatında Azerbaycan topraklarının işgale uğradığı gerçeği dile getirilmiştir. Belgede Karabağ'ın Azerbaycan'ın toprakları olduğuna dikkat çekilmiş ve bölgeye hakim olan savaş durumundan duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir. BM. sorunun AGİT çerçevesinde çözümünden yana olduğunu ve çözüm için tarafların da uygun adımlar atmasının zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir.

Ermeni işgalci kuvvetlerinin silahlı girişimleri sonucu yeni işgallerin gerçekleşmesi BM Genel Sekreteri ve Güvenlik Konseyi hemen hemen birbirinin benzeri niteliğinde beyanatların ve kararların alınmasına neden olmuş, fakat bunların hiçbiri uygulanmamıştır.²¹⁰

Ağustos 1993'te ateşkes hakkında bir anlaşmaya varılmış olmasına rağmen Ermeniler buna uymamışlar ve Kubatlı ilçesinin de işgal etmişlerdi. AGİT'in Minsk Grubu ve BM daha önce işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından Ermeni silahlı kuvvetlerinin çıkarılması için “Acil Önlemler Planı”nı hazırlayıp uygulanmasına çalışırken Ermenistan'ın işgali sürdürmesi tüm bu çabaların sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. İşgalin devam ettirilmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi 874 sayılı (EK 4.) ve 1993 Ekim ayında Zengilan ilçesinin işgal edilmesi üzerine 884 sayılı kararnameleri

---

²⁰⁹ Aktaş, a.g.e., s. 112. ; Çiloğlu, a.g.e., s. 166.

²¹⁰ Abdullayev, a.g.e., s. 80.

(EK 5.) kabul etmiştir. Bu kararlar da daha önceki kararlardan içerik itibariyle farklı olmamıştır. BM Ermenistan Cumhuriyeti hükümetini Dağlık Karabağ bölgesi Ermenilerinin Konsey kararlarına uymaları için kendi etkinliğinden yaralanmaya davet ediyordu.²¹¹

BM'nin soruna ilişkin kabul ettiği belgelerde saldırganın cezalandırılması için hiçbir yaptırım uygulanması öngörülmemiştir. Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararlar da bağlayıcı olmaktan daha çok tavsiye niteliğindedir. Bölgede barışın sağlanması için uluslararası hukukun temel kabul görmüş prensipleri ve BM tüzüğüne kabul etmiş olduğu prensipler dikkate alındığı takdirde BM'nin elinde yeterli dayanakların olduğu söylenebilir.

Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde Güvenlik Konseyinin almış olduğu barışçıl önlemler yeterli olmamıştır ve alınan kararlara rağmen Ermeniler işgali sürdürmüşlerdir. Azerbaycan'ın defalarca başvurusunu, Ermenistan'ın bölge barışını ciddi şekilde tehdit ettiği konusunda yeterince delil sunmasını dikkate almayan Güvenlik Konseyi hiçbir zorlayıcı önleme başvurma gereği duymamıştır.

Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal ederek, BM Yasasını açıkça ihlal etmiştir. BM Genel Kurulu'nun, 2625 Sayılı 24 Ekim 1970 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşması'na uygun olarak, Devletler Arasında İşbirliği ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk Bildirisi, genel olarak devletlerin ilişkilerinde, sorunların çözümünde ya da her hangi diğer nedenle saldırı amaçlı kuvvete başvurmalarını, kuvvet kullanma tehdidinde bulunmalarını yasaklamaktadır. Bildiri, aynı zamanda, devletlerin saldırı savaşları doğrultusunda propaganda yapmalarını da yasaklamıştır. Karara göre, "tüm devletler başka bir devletin ülkesine baskın yapmak için lejyonerler dahil düzensiz güç veya silahlı kollar örgütlemekten veya örgütlenmesini teşvik etmekten kaçınmakla görevlidir. Tüm devletler başka bir devlet ülkesindeki sivil çatışmayı veya terörist faaliyetleri örgütlemekten, teşvik etmekten, bunlara yardım etmekten veya katılmaktan ya da bu tür eylemleri gerçekleştirmek üzere kendi ülkesinde örgütlü faaliyetlere rıza göstermekten kaçınmakla görevlidir". Karar, sadece devletlerin kendi sınırlarının ihlali için değil, aynı zamanda uluslararası sınır çizgilerinin ihlali için kuvvet kullanılmasını yasaklamıştır. Bu normlar göz önüne alındığında Ermenistan'ın tutumundan vazgeçmesi

---

²¹¹ Abdallı, a.g.e., s. 22.

için caydırıcı bazı zorlayıcı önlemlere başvurulması, gerek dünyada barışın korunması ve sürdürülmesi, gerek uluslararası hukuk kurallarının etkin şekilde uygulanması bakımından etkili bir yöntem olabilirdi.²¹²

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırılarının yeterince açık olması ve Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sinin halen Ermeniler tarafından işgal altında tutulmasına karşın Güvenlik Konseyi Ermenistan'a karşı zorlayıcı önlemlere başvurmamıştır. Konsey almış olduğu kararlarda da Ermenistan'ı saldırgan devlet olarak tanımlamaktan kaçınmıştır.²¹³

4.2.2. AGİT ve Minsk Grubu

Dağlık Karabağ problemi 1992 yılına kadar bölgesel sorun olarak tanımlanmış ve büyük ölçüde Rusya Federasyonu'nun kontrolünde kalmıştır. Ancak 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye olmasından sonra Dağlık Karabağ sorunu uluslararası nitelik kazanmış, Rusya'nın yanı sıra çeşitli uluslararası güvenlik örgütleri ile birlikte ABD, Fransa, Türkiye ve İran arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. 30 Ocak 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilat (AGİT)'na üye olan iki devlet Azerbaycan ve Ermenistan'ın üyeliklerinin hemen sonrasında aralarındaki sorunları çözmek için AGİT temsilcileri bölgeye gönderilmiş, durum tespiti yapılmış ve 27-28 Şubat 1992'de Prag'da yapılan toplantıda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu kabul edilmiştir.

Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunun kabul edilmesi Azerbaycan açısından büyük önem taşımıştır. AGİT'in Azerbaycan için önemli sayılmasının nedeni, bu örgüt çerçevesinde Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözülmesi için 1992 Mart ayının sonunda Minsk Konferansının kurulmuş olmasıdır. Minsk Grubunun kuruluş amaçlarından en önemlisi, Dağlık Karabağ meselesini çözmektir. Fransa, Rusya ve ABD Minsk grubuna rehberlik etmektedir. Bu ülkeler haricinde Minsk Gurubu'na Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan dâhildir.

---

²¹² Aliyev, Namiq, "Pravoviye Aspektı Nagorno-Karabakckogo Konflikta" *İrs Nasledie Dergisi*, Karabağ Özel Sayısı, Moskova, 2005, s. 104.

²¹³ Abdullayev, a.g.e., s. 80.; Abdallı, a.g.e., s. 22

4.2.2.1. AGİT'in Minsk Grubu'nun Girişimleri

1992 Şubat ayından itibaren Dağlık Karabağ sorunu bu teşkilatın (AGİT) prensiplerine uygun olarak yürütüldü. Bu amaçla Şubat ayının ortalarında AGİT'in özel misyonu Azerbaycan'a geldi. Şubat ayının 27-28'inde AGİT'in Prag'da toplanan 7. toplantısında çatışma bölgesinde olan özel görevlilerin gözlemleri değerlendirildi. Bundan sonra Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olduğunu onaylayan belgede, sınırların değiştirilmemesi şartı ile sorunun barış yoluyla çözümüne ilişkin karar alındı.²¹⁴

24 Mart 1992'de AGİT'in Dış İşleri Bakanları Konseyi Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde ortaya çıkmış olan sorunu görüşerek sorunun barışçıl yolla çözümünü sağlamak için Karabağ'a dair uluslararası bir barış konferansı çağırılması için karar kabul etmişti. Konferansta ABD, Türkiye, Fransa, Almanya, İtalya, Çekoslovakya, Belarus, İsveç, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bulunması planlanmıştı. Mayıs 1992'de AGİT üst Düzey Yöneticiler Komitesi tarafından konferansın toplanması, toplantının yapılma şartlarını ve başkanın yetkilerini belirleyen karar kabul edilmişti. Karar konferansa katılacak ülkelerin sorunun çözümü sürecinde görev almalarını ve sonuçta Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'te konferansın toplanmasını ve sonuç belgesinin imzalanmasını öngörüyordu.²¹⁵ Bu sırada Ermenistan Karabağ Ermenilerinin konferansta ayrıca bir taraf gibi kabul edilmesini teklif etmişti. Azerbaycan ise buna karşı çıkmış ve Karabağ Ermenilerinin sadece Azerbaycan temsilcileri ile birlikte konferansa katılabileceklerini belirtmişti. Karabağ Ermenilerinin ayrıca taraf gibi kabul etmenin fiili bir durum oluşturacağı ve bu talebin Azerbaycan'ı bölmeye yönelik bir adım olduğundan Azerbaycan hükümeti Ermenilerin bu isteklerini kabul etmemiştir.²¹⁶

Dağlık Karabağ sorunun barışçıl yolla çözümü için uluslararası konferansın yapılması ve AGİT'in Azerbaycan'da temsilciliğin açılması hakkında ilk antlaşma 31 Mart 1992 tarihinde AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi'nin Başkanı İrdi Dinstbirom ile Azerbaycan Parlamentosu Başkanı Yakup Mamedov'un görüşmesinde sağlanmıştı. Bu görüşmede Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın Azeri ve Ermeni ahalisinin temsilcilerinin

²¹⁴ Ahmedov, a.g.e., s.83.

²¹⁵ Abdullayev, Elşad, *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelhalk Teşkilatlar*, Tehsil Nazirliyi, Bakü, 1998, s. 105.

²¹⁶ Gasimov, Musa, *Azerbaycan'ın Harici Siyaseti*, Bakü, 1997, s. 75.

olası bir konferansta yalnız, Azerbaycan delegesi içinde temsil edilebileceklerini ifade etmişti.²¹⁷

1 Haziran 1992'de Roma'da Minsk Grubunun aracılığı ile görüşmelerin ilk etabı başlamıştı. Grubun üyelerinin tümünün katılımıyla düzenlenen bu görüşmeler Haziran sonunda toplanması planlanan Minsk Konferansı için hazırlık niteliği taşımaktaydı. Ermenistan burada da Karabağ Ermenilerini ayrı bir taraf gibi kabul ettirmeye çalışmıştır. Azerbaycan aynı gerekçe ile buna karşı çıkmıştır ve Azerbaycan heyeti ile birlikte Karabağ Ermenilerinin görüşmelere katılabileceğini vurgulamıştır. Ermeniler ise bununla yetinmemiş ve Roma'ya gitmemişlerdi. Ermenilerin katılmamasına rağmen görüşmeler yapılmış ve kabul edilen belgelerde Laçin ve Şuşa'dan askeri birliklerin çıkarılması, çatışmalar nedeniyle göç etmek zorunda kalanların evlerine dönmelerini sağlanması ile ilgili maddeler yer almıştır.²¹⁸

15 Haziran'da görüşmelerin ikinci turu başlamıştı. Bu görüşmelerde Ermeniler Türkiye'nin görüşmelerin dışında tutulması talebini öne sürmüşlerdi. Aynı zamanda Ermenistan Azerbaycan'ın Goranboy ve Akdere bölgelerinde Azerbaycan kuvvetlerinin Ermeni kuvvetlerini sıkıştırmasından dolayı bu bölgedeki durumun hazırlanan sonuç belgesinde yer almasını talep etmiştir. Azerbaycan buna karşı çıkmıştır ve bu görüşmelerden bir sonuç elde edilememiştir. Ayrıca taraflara sunulan 60 günlük ateşkes anlaşması da Ermeniler tarafından reddedilmiştir.²¹⁹ Ermenistan, BM Güvenlik Konseyi kararlarına hiçbir önem vermediği gibi AGİT'in de getirdiği tüm talepleri geri çevirmiştir. Bu uzlaşmaz tutumundan dolayı herhangi bir yaptırımla da karşılaşmadığı için Ermenistan saldırılarına hız vermiştir.

9 Ağustos 1993'te Minsk Grubu taraflarla "Acil Önlemler Planı"nı görüşmeye başladığı sırada Ermenistan saldırılarına hız vermiş ve Azerbaycan'ın Kubadlı, Cebrayıl ve Fuzuli, bölgelerini işgal etmiştir. Ermenistan'ın tüm girişimlere rağmen işgalci tutumundan vazgeçmemesi ve uluslararası toplumun da soruna yeterince ilgi göstermemesi nedeniyle bölgede barışın sağlanması mümkün olmamıştır.

---

²¹⁷ Meherremov, Azerbaycan Cumhuriyeti, Qafqaz Üniversitesi Lisans Bitirme Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü, Bakü, 1996 s.68.

²¹⁸ Respublika Gazetesi, Bakü, 30 Ağustos 2000

²¹⁹ Abdullayev, Elşad, *Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde*, Teshil Neşriyatı, Bakü, 2004., s. 76.

4.2.2.2. Kapsamlı Anlaşma Teklifi

2 Aralık 1996'da Lizbon'da toplanan AGİT Devlet Başkanları Zirvesi'nin, Ermenistan'ın muhalefetine karşılık diğer tüm üyelerin (53 ülke) onayıyla kabul ettiği ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarının boşaltılmasını ardından da Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde özerklik sağlanmasını öngören plan Azerbaycan tarafından derhal kabul edilirken, Ermenistan tarafından reddedildi.²²⁰

1996 Lizbon zirvesinden sonra Nisan 1997'de AGİT Minsk Grubu'nun yeni görüşmeleri gerçekleştirildi. Bu görüşmelerden de herhangi bir kararın kabul edilmesi mümkün olmamıştır. Fakat Minsk Grubu eşbaşkanları bu dönemden sonra sorunun çözümü konusunda çabalarını artırmışlar ve bu çabalarda bir süreklilik görülmüştür.

Haziran 1997'de eşbaşkanlar sorunun çözümüne ilişkin ilk teklifi sunmuşlardı. Karabağ sorununun çözümüne ilişkin "Kapsamlı Anlaşma" olarak adlanan bu teklif paket halinde iki anlaşmadan oluşmaktaydı. Birinci anlaşma silahlı çatışmanın durdurulmasını içeriyordu. İkinci anlaşma Karabağ'ın statüsünün belirlenmesine ilişkin düzenlemeleri kapsıyordu.²²¹ Çatışmanın durdurulması anlaşması, var olan ateşkesin sürdürülmesini ve silahlı kuvvetlerin iki aşamalı bir planla işgal edilmiş bölgelerden çıkarılmasını öngörüyordu. Planın ilk aşamasında çatışma hattı boyunca tarafların belirlenmiş hatlara geri çekilmeleri ve tampon bir bölgenin oluşturulması sağlanacaktı.

Oluşturulan tampon bölgede AGİT'in çokuluslu barış gücünün öncü birlikleri yerleştirilecekti. Bundan sonra planın ikinci aşaması olan Ermenistan kuvvetlerinin Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisine, Karabağ kuvvetleri Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi sınırlarına döndürülecek, Azerbaycan kuvvetleri de Yüksek Planlama Kurulu'nun tavsiye ettiği hatlara çekilecekti.²²² Genel olarak böyle bir plan sorunun çözümüne önemli katkıda bulunabilecek bir adım olarak değerlendirilebilirdi. Fakat bu iki aşamalı çekilme planının uygulanmasının nasıl gerçekleştirileceği mekanizması tam ve açık olarak ortaya konulmamıştı. Ayrıca, plana uyulmadığı takdirde ne gibi yaptırımlar uygulanacağına yer verilmemişti.

²²⁰ Aydın, Mustafa, a.g.e., s.401.

²²¹ Hesenov, Ali, Azerbaycan ve AGİT. Ermenistan – Azerbaycan Münakaşası ve Dağlık Karabağ Problemi Umumavrupa Tehlikesiziliyi Fonunda, Azerneşr, Bakü 1997 s.80.

²²² Mehtiyev, Ramiz, *Lizbon Sammiti-96*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1997, s. 126.

Karabağ'ın statüsünün belirleneceği ikinci anlaşmada Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı temel prensip olarak belirtilmişti. Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğu kabul edilmiş, Karabağ için kendi kaderini tayin konusu Azerbaycan Cumhuriyeti ile Karabağ yetkili kurumları arasında anlaşmayla belirlendikten, Minsk konferansı tarafından beğenildikten ve Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Anayasaları ile uyumlaştırıldıktan sonra mümkün olabileceğine yer verilmiştir.²²³

Azerbaycan Kapsamlı Anlaşma Teklifini görüşmelere temel dayanak olarak kabul ettiğini açıklamıştı. Teklif, sorunun çözümünden daha çok, görüşmelerin hangi yönde olması gerektiği konusunu içermektedir ve genel bir çerçeve çizmiştir. Nihai bir anlaşma teklifi olmadığı için birçok eksik yönlerine rağmen Azerbaycan, teklifi kabul ettiğini açıklamıştı. Ermenistan bu teklifi kabul etmemiştir.²²⁴ Ermenistan'ın masadan kalkması Azerbaycan'ın elini daha da kuvvetlendirmiştir. Ermenistan'ın sorunun görüşmeler yoluyla çözümüne karşı olan taraf olduğu bir kez daha böylece açığa çıkmıştır. Ermenistan'ın bu tutumu bölgede, barışın önündeki engelin Ermenistan ve Karabağ'daki terörist Ermenilerin olduğunu ortaya koymuştur.

4.2.2.3. Aşamalı Çözüm Planı

Kapsamlı Anlaşma Teklifinin Ermenistan tarafından kabul edilmemesinin ardından Eylül 1997'de AGİT "Aşamalı Çözüm Planı" adı altında yeni teklifler paketi hazırlayarak taraflara sunmuştur. Aşamalı çözüm planı Azerbaycan için daha kabul edilebilir bir plan idi. 1 Ekim'de Azerbaycan, teklifi görüşmelere başlamak için temel belge olarak kabul ettiğini resmen açıklamıştı.²²⁵

Aşamalı Çözüm Planı önerisine göre sorunun çözümü iki aşamada gerçekleştirilecekti. Birinci aşamada çatışmanın durdurulması ve çatışma sonuçlarının ortadan kaldırılması planlanmıştır. İkinci aşamada ise AGİT'in Minsk Konferansından önce Karabağ'ın statüsü Azerbaycan'a bağlı olarak belirlenmesi amaçlanmıştır.

Aşamalı Çözüm Planı daha önce sunulmuş olan çözüm önerilerine göre daha üstün bir plandı. Bu öneride Karabağ dışında işgal edilmiş 7 ilçenin boşaltılması

---

²²³ Abdullayev, a.g.e., s. 76.

²²⁴ Halk Gazetesi, Haziran 1997.

²²⁵ Abdullayev, a.g.e. s. 108.

gerektiği belirtilmiştir. Bunlardan Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl, Kubatlı ve Zengilan ilçelerinden Ermeni silahlı birlikleri derhal çıkarılacaktı. Laçın'ın durumu ise ikinci aşamada belirlenecekti. Bu planın bir diğer olumlu yönü de üzerinde anlaşmaya varılan maddelere uymayan taraflara yaptırım uygulanmasının mümkün olabileceğini vurgulamasıydı. Azerbaycan tarafının birçok yönüyle uygun bulunduğu ve kabul ettiği Aşamalı Çözüm Planı ideal bir çözüm önerisi olmasa da çözüm için uygun zemin olarak kabul edilebilir bir plandı.²²⁶ Karabağ ayrılıkçı Ermeni çete liderlerinin görüşmelerde taraf olarak görülmemesi bu planı Azerbaycan için daha uygun plan gibi değerlendirmeye neden olmuştur.

Tüm çabalara rağmen Ermenistan tarafı bu planı da kabul etmemiş ve çözüm ümitleri bir kez daha boşa çıkmıştır. 1997'nin sonlarında Minsk Grubu eşbaşkanları Aşamalı Çözüm Planının Karabağ ayrılıkçı Ermeni çete liderlerini taraf olarak kabul eden yeni varyasyonunu taraflara sunmuşlardı. Plan bu haliyle Azerbaycan tarafının sert tepkisiyle karşılaştı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı planı bu şekilde kesinlikle kabul etmeyeceklerini açıklamıştı.²²⁷

1997 yılında, AGİT Minsk Grubu'nun almış olduğu Ermenilerin işgal etmiş oldukları toprakların sadece bir kısmından çekilmesini içeren kararı, dönemin Ermenistan Başkanı Levon Ter Petrosyan sıcak karşılamışsa da 1998 yılında Robert Koçaryan'ın devlet başkanlığına seçilmesiyle birlikte barış süreci de durmuştur.²²⁸

Ter-Petrosyan, Karabağ konusunda görüşleri Ermenistan Parlamentosu tarafından desteklenmeyince, 3 Şubat 1998 tarihinde istifa etti. Başkanlık seçimlerini 30 Mart 1998 tarihinde yapılan ikinci tur sonucunda Başbakan Koçaryan kazandı.

Petrosyan'ın istifası bir anlamda Karabağ sorununun çözümünde büyük oranda tekrar başa dönmek anlamına geliyordu. Çünkü Ermenistan devlet başkanlığına ayrılıkçı Karabağ Ermenilerinin temsilcilerinden Robert Koçaryan seçilmiştir ve Koçaryan çözüm konusunda uzlaşmaz tavır sergilemekteydi.²²⁹

---

²²⁶ Hesenov, Ali, *Azerbaycan ve AGİT*, Azereşr, Bakü, 1997, s. 88.

²²⁷ Abdallı, a.g.e., s. 87.

²²⁸ Kamer Kasım, "Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması", http://www.eraren.org/tur/makale/ozet_kam_kasimbarsurdagkar.htm (01. 08. 2009).

²²⁹ Abdullayev, a.g.e., s. 111.

4.2.2.4. Genel Devlet Projesi (Teklifi)

Genel Devlet Projesi Kasım 1998’de yine Minsk Grubu eşbaşkanları tarafından taraflara sunulmuştur. Proje doğrudan Karabağ’ın statüsünün belirlenmesi prensiplerine dayanmaktaydı. Buna göre taraflar Karabağ’ın statüsüne ilişkin anlaşma imzalayacaklardı ve bu anlaşma Karabağ’ın Cumhuriyet yönetim biçimini benimseyen devlet olduğunu onaylayacaktı. Projeye göre Karabağ Azerbaycan’ın uluslararası alanda kabul edilmiş sınırları içerisinde Azerbaycan’la ortak genel devlet oluşturacaktı. Taraflar, Azerbaycan ve Karabağ devlet kurumları karşılıklı yetki devrinin sınırlarını belirlemek için anlaşma imzalayacaklardı ve bu anlaşma Anayasa hükmü ile eşit konumda olacaktı.²³⁰

Anlaşma ile yapılacak yetki devri dışında ortak kullanılacak bir kısım yetkilerin sınırlarının belirlenmesi için Cumhurbaşkanı, başbakan, parlamento başkanlarının ve onların temsilcilerinden oluşacak ortak komisyon kurulması önerilmekteydi.

Projenin gerçekleştirilmesi için gerekli irtibatın sürekliliğinin ve ortak çalışmaların koordine edilmesi için Bakü’de ve Stepanakert’te karşılıklı olarak Azerbaycan’ın ve Karabağ temsilciliklerinin oluşturulması öngörülmekteydi.

Karşılıklı olarak oluşturulacak bu temsilciliklerin amacı projenin uygulanmasında koordinasyonu sağlamak olarak belirtilmiş olsa da, bu durum Karabağ’ın bir anlamda bağımsız devlet gibi tanınması anlamına geliyordu. Hazırlanan belgede Karabağ dış devletlerle ticari, bilimsel, kültürel ve sportif alanlarda doğrudan ilişkiler geliştirebilme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında yine Karabağ yönetimi kendi çıkarları ile ilgili konularda Azerbaycan dış politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında yer alacak ve bu tür konularla ilgili dış politika kararları iki tarafın onayı ile kabul edilecekti.²³¹

Proje dış politika açısından ilginç bir uygulama daha getirmekteydi. Buna göre, Karabağ hükümeti kendi çıkarlarının olduğu devletlerdeki Azerbaycan büyükelçiliklerinde veya konsolosluklarında temsilci bulundurabileceklerdi. Ayrıca,

²³⁰ Hesenov, Ali, *Azerbaycan’ın Xarici Siyaseti: Avrupa Ülkeleri ve ABD*, Azərneşr, Bakü, 1998, s.122.

²³¹ Hesenov, Ali, *Azerbaycan ve AGİT. Ermenistan – Azerbaycan Münakaşası ve Dağlık Karabağ Problemi Umumavrupa Tehlikesizliyi Fonunda*, Azərneşr, Bakü, 1997, s. 86.

Karabağ hükümetine kendi çıkarlarını ilgilendiren konularda uluslararası görüşmelere Azerbaycan heyeti içerisinde temsilci gönderme hakkı da tanıyordu.²³²

Karabağ'a hemen hemen tam bağımsızlık kazandıracak olan bu proje Azerbaycan'da büyük tepkiyle karşılandı ve Azerbaycan bu projeyi kesinlikle kabul etmeyeceğini açıklamıştır.

Bundan sonraki dönemlerde de Minsk grubu eşbaşkanları bölgeyi ziyaret etmişler ve görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler genelde sunulmuş olan bu üç teklif çerçevesinde yapılmıştır. Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumu nedeniyle Minsk grubunun bu tekliflerinden hiçbiri gerçekleştirilememiş ve çözüm konusunda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Uzlaşmaz tutum sergilemesi karşısında uluslararası kuruluşlar zaman zaman Ermenistan'ın bu tutumunu kınamışlardır ve saldırgan taraf gibi işgalden vazgeçmesi yönünden uyarılmışlardır. Fakat bu kuruluşlar sadece uyarı beyanatlarıyla yetinmişlerdir. Bir başka devletin topraklarının yaklaşık %20'sini işgali altında bulduran bir devlete karşı bugüne kadar hiçbir yaptırıma başvurulmamıştır.

4.2.2.5. AGİT'in Lizbon Zirvesi ve Boşa Giden Ümitler

Azerbaycan 2-3 Aralık 1996'da Lizbon'da yapılan AGİT zirvesinde belirlenen prensipler bazında Minsk Grubu'nun yardımıyla bir çözüm bulunabileceği konusunda son derece ümitliydi. Bununla birlikte zirveye katılanlar Karabağ sorunun çözüme kavuşturulması konusunda Minsk Grubu tarafından önerilen paragraf metni üzerinde anlaşmaya varamamışlardır. AGİT başkanlığı bu zirvede, Ermenistan hariç diğer katılımcıların onayladığı prensipleri yayınlamıştır.²³³ Yayımlanan paragrafın metni şöyledir:²³⁴

“Minsk Grubu Başkanlığı Karabağ çatışmasının çözümünün bir kısmını oluşturan üç prensip tavsiye etmektedir. Bu prensipler Minsk Grubu'nun bütün üye devletleri tarafından desteklenmektedir. Bu üç prensip şunlardır: Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin toprak bütünlüğü, Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek dereceli kendi kendini yönetme hakkı veren self-determinasyona dayanan Karabağ'ın yasal statüsü, anlaşmanın şartları ile ilgili olarak bütün tarafların rızasını

²³² Abdullayev, a.g.e., s. 111.

²³³ Mehtiyev, Ramiz, *Lizbon Sammiti-96*, Bakü,1997, s. 185.

²³⁴ Aktaş, a.g.e., s. 116.

sağlayacak karşılıklı yükümlülükler dahil olmak üzere Karabağ ve bütün nüfusu için güvenlik garantisi. Üzülerek ifade ederim ki, katılan devletlerden biri, (yani Ermenistan) bu prensipleri kabul etmemektedir. Bu prensipler katılımcı diğer devletler tarafından desteklenmektedir. Ermenistan bu prensipleri kabul etmediğini açıklamış ve Ermeni delegasyonu bir bildirge yayınlarak cevap vermiştir. Bu deklarasyondaki iddialar ise şöyledir:²³⁵

1. Prensip: siyasal bir anlaşmaya ulaşma düşüncesiyle görüşmeler teklif eden 1994 Budapeşte Zirvesi tarafından tesis edildiği şekliyle Minsk Grubu'nun lafzına ve ruhuna aykırıdır. Statü problemi gelecekte düzenlenecek olan doğrudan görüşmelerin konusudur.

2. Prensip: Karabağ'ın statüsünü önceden belirlemekte olup, bu durum siyasal anlaşmadan sonra toplanacak olan ve meseleyi AGİT Minsk Konferansı yetkisine bırakan 1992 tarihli AGİT Bakanlar Konseyi'nin kararı ile çelişmektedir.

3. Prensip: Ermeni tarafı şu kanaate varmıştır ki, problemin çözümü uluslararası hukuk ve self-determinasyon prensibinin de üstünde Helsinki Nihai Senedinde belirlenen prensiplere dayanarak bulunabilir.

4. Prensip: Uzlaşılan bir çözüme ulaşma açısından, Ermenistan tarafı, hem Minsk Grubu içinde hem de bu gurubun eşbaşkanı tarafından koordine edilen doğrudan görüşmeler bazında, yoğun müzakerelere devam etmeye hazırdır.

Görüldüğü gibi Ermenistan 21. yüzyıla girerken Avrupa'da güvenlik ve barışın görüldüğü zirve toplantısında da bölge barışını tehdit eden Karabağ sorunu konusunda AGİT'e üye tüm devletlerin kabul ettiği prensipleri kabul etmemiş ve uzlaşmaz tavır sergilemiştir. Buna rağmen Azerbaycan'ın ısrarlı tutumları karşısında AGİT Dönem Başkanının açıkladığı prensipler Kurumun resmi belgeleri arasına girmiştir. Azerbaycan bu prensipleri kabul ettiğini açıklayarak sorunun çözümünde uzlaşmadan yana olduğunu ortaya koymuştur. Fakat tüm Avrupa devletleri tarafından kabul edilen prensipler çerçevesinde sorunun çözümü açısından yakalanan önemli bir fırsat değerlendirilememiştir.

---

²³⁵ Aktaş, a.g.e., s. 117.

4.2.3. Cumhurbaşkanlarının Yüz Yüze Görüşmeleri

1999 yılından itibaren ABD'nin girişimiyle Cumhurbaşkanlarının doğrudan görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. AGİT Minsk Grubu bu girişimi desteklediğini ve Cumhurbaşkanlarının görüşmelerinin sürdürülmesinin gerekliliğini beyan etmiştir.

Cumhurbaşkanlarının doğrudan görüşmelerinin başlanmasından sonra AGİT Minsk grubu artık aracılık değil, gözlemcilik görevini yerine getirmeye başlamıştır.²³⁶

Haydar Aliyev ve Koçaryan 1999 yılı Temmuz ayından 2000 yılı sonuna kadar 13 kez Karabağ Sorunu'nun baş başa görüşmüş, ancak çözüm konusunda bir ilerleme sağlayamamışlardı. Son dönemlerde Fransız Cumhurbaşkanı Chirac'ın Karabağ sorunuyla bizzat ilgilenmeye başlaması iyimser bir havanın doğmasına neden olmuş ve Aliyev ile Koçaryan 26 Ocak 2001'de Paris'te bir araya geldikten sonra, 4 ve 5 Mart tarihlerinde yine Paris'te buluşmaya karar vermeleri ümitleri artırmıştı. 2000 yılından günümüze kadar süre gelen tüm resmi görüşmelerde de hiç bir sonuç alınamamıştır.

Görüşmeleri tıkayan faktörler; mülteciler, toprakların statüsü, işgal edilen toprakların iadesi, Ermeni ablukası ve Karabağ'ın ambargoda tutulması ile Dağlık Karabağ için güvenlik garantisinden oluşmaktadır.

2001 yılı Nisan ayında, Florida Key West'te bu defa dönemin ABD Başkanı Bush'un arabuluculuğunda Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan bir araya gelmiş fakat AGİT Minsk Grubu'nun çalışmalarının devam etmesinin desteklenmesi konusundan başka bir uzlaşmaya gidilememiştir.²³⁷

Bu toplantılarda, ana çizgileriyle, şu formül üzerinde durulmuştur: Karabağ hukuken Azerbaycan'a bağlı bir bölge olacak, ancak Azerbaycan'ın herhangi bir müdahalesine imkân vermeyecek ölçüde geniş bir otonomiye sahip olacaktır. Ermenistan, Azerbaycan toprakları üzerinden geçecek bir koridor ile Karabağ'a bağlanacaktır. Ermeni işgali altındaki Azeri toprakları Azerbaycan'a geri verilecektir. Nahçıvan, Ermenistan toprakları üzerinden, muhtemelen Mehri bölgesinden geçecek bir

²³⁶ Recebli, Hadı - V. İbayev, *Avrupa Beynelhalk Teşkilatları*, Bakü Devlet Üniv., Bakü, 1999, s. 63.

²³⁷ Kasım, Kamer, "Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması", http://www.eraren.org/tur/makale/ozet_kam_kasimbarsurdagkar.htm, (30.07.2009).

koridorla Azerbaycan'a bağlanacaktır. Ancak bu şartlar ne Azerbaycan ne de Ermenistan tarafından kabul edilmiştir. Azerbaycan, Karabağ'a geniş bir otonomi verilmesine karşı çıkarken Ermenistan, Nahçıvan'ın kendi topraklarından geçen bir koridorla Azerbaycan'a bağlanmasını kabul etmek istememiştir.

2 Ekim 2002'de AGİT Minsk Grubu üyelerini Bakü'de kabul eden Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Karabağ sorunu için arabuluculuk görevi üstlenen uluslararası kuruluşların yardımıyla sorunun barışçıl yönden çözüleceğine dair inancın Azerbaycan kamuoyunda azaldığını belirtmişti. Aracı rol üstlenen uluslararası kuruluşların sorun üzerinde pasif kaldıklarını ve sözde Karabağ cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Arkadi Gukasyan'a gönderilen tebrik mesajlarının Azerbaycan kamuoyunu çileden çıkardığını ifade etmiştir.

2003'te Azerbaycan ve Ermenistan'daki devlet başkanlıkları seçimleri gerekçesiyle AGİT Minsk Grubu çalışmaları askıya alınmıştı. 2003 yılının Aralık ayının ilk haftasında AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları Amerikalı Rudolf Perina, Fransız Henry Racoulen, Rus Yuri Merzlakov'u kabul eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev, BM'nin Ermenistan'ın işgali ile ilgili almış olduğu kararların uygulanmaması ve Ermenistan'dan uluslararası hukuk kurallarına uymasının istenmemesi halinde bir sonuç beklemenin anlamsız olduğunu söylemiştir.

2004 yılında, Polonya'nın Varşova kentinde düzenlenen Avrupa Ekonomik zirvesine katılan Güney Kafkas ülkelerinin liderleri 28 Nisan 2004'te ikili ve üçlü düzeyde görüşmeler gerçekleştirmiştir. Özellikle Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasındaki ikili görüşmeye AGİT Minsk Grubu ABD, Fransa ve Rusya Eşbaşkanları da katılmışlar ancak söz konusu bu görüşmelerden de herhangi olumlu bir netice elde edilememiştir.

2004 Yılı Nisan Ayının 16'sında, Haziran ayının 21'inde, Ağustos ayının 30'unda Prag'da, Aralık ayının 5'inde ise Sofya'da Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ile AGİT eş başkanları arasında görüşmeler oldu²³⁸. Fakat bu görüşmelerde olumlu bir sonuç alınamadı.

---

²³⁸ Azerbaycan Milli Tehlikesizlik Nazirliyi, Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt, http://www.mns.gov.az/historicalaspects_az.html, (01.08.2009).

2005 yılı Ocak ayının 11'inde Prag'da, Haziran ayının 17'sinde Paris'te ve Haziran ayının 21'inde Brüksel'de yine Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ile AGİT eş başkanları arasında görüşler gerçekleştirildi. 15 Mayıs 2005 tarihinde ise Varşova'da, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı ve AGİT eş başkanları, Rusya ve ABD Dışişleri Bakanları Karabağ sorununun çözümünün barış yoluyla gerçekleştirilmesi için bir araya geldiler. Fakat yine bir sonuç alınamadı.

2006 yılında da yine dışişleri bakanlarının AGİT'in gözetiminde görüşmeleri gerçekleşti. AGİT eş başkanları 18 – 19 Ocak'ta Londra'da, 18 Mayıs'ta Strasborg'da, 13 Haziran'da Paris'te, 13 Eylül'de yine Londra'da, 5 – 6 Ekim'de Moskova'da, 24 – 25 Ekim'de tekrar Paris'te ve 14 Kasım'da Brüksel'de Azerbaycan ve Ermenistan Dış İşleri Bakanlarını soruna çözüm bulmak için bir araya getirdi. Gerçekleştirilen bu kadar görüşmeden sonra herhangi bir çözüm bulunamamıştır.

29 Kasım 2007'de İspanya'nın Başkenti Madrid'de yapılan AGİT Dışişleri Bakanları toplantısından önce Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dışişleri Bakanı Bernar Kuşner ve ABD Dışişleri Bakanı yardımcısı Nicolas Burnstarafından Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'a Karabağ sorununun çözümüne ilişkin yeni bir tavizler paketi sunuldu. Minsk Grubu tarafından "Çerçeve Belgesi" veya "Temel Prensipler Belgesi" olarak tanımlanan bu belgenin içeriği yetkililerin ağzından kamuoyuna sunuldu ve tartışılmaya başlandı. Çerçeve Belgesi Nisan 2004'teki Prag Zirvesi'nin yazılı metnidir. Minsk Grubu bu metin üzerinde yaklaşık 3 yıldır görüşmeler yürütmektedir. Fakat hala taraflar bazı temel prensipler üzerinde anlaşmaya yakın olsa da barış anlaşmasını uzak tutan statü ve işgal sorunu konusunda anlaşmaya varmaları zor görülüyor. Devlet yetkililerinin ve Minsk Grubu eşbaşkanlarının ifade ettiği kadarıyla içeriği şöyledir²³⁹.

* Ermeni birlikleri Dağlık Karabağ dışında işgal ettikleri diğer yedi ilin beşinden çekilecek,

* Ermenistan daha sonra Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasında koridor olan Laçın ve Kelbecer'den çıkacak,

* Bölgeye uluslararası barış birlikleri yerleştirilecek,

---

²³⁹ Veliyev, Cavit, "Karabağ'da Sonuçsuz Yeni Öneri ", <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2855>, (01.08.2009).

- * Ermenistan Azerbaycan, Azerbaycan-Nahçıvan arasında iletişim hatları açılacak,
- * Bölge mayınlardan temizlenecek,
- * Kaçkınlar geri dönecek,
- * Dağlık Karabağ'ın statüsü belirlenecek.

2008 ve 2009 yılında da AGİT'in çabaları devam etmiştir. Fakat bugüne kadar Sorunun çözümünde her hangi bir aşama kaydedilmemiştir. AGİT'in 18 yılı aşkın bir süredir sarf ettiği çabalar sonuçsuz kalmıştır.

4.2.4. İslâm Konferansı Örgütü'nün Karabağ Sorununa İlişkin Tutumu

1992 yılının Haziran ayında İstanbul'da yapılan İKÖ Dış İşleri Bakanlarının toplantısında Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırılarına ve Azerbaycan'ın arazilerine yönelik işgalini sert bir dille kınamış ve BM Genel Sekreterinden Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından kayıtsız ve şartsız çıkartılmalarını talep etmiştir. Özellikle Kelbecer'in işgalinden sonra İKÖ bildiri yayınlarak Kelbecer'e yönelik saldırı ve işgali kınadı ve BM'den acil önlemler alınmasını istedi. İKÖ' nün almış olduğu en önemli kararlardan birisi de; Azerbaycan'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünün sağlanması BM'den istemesi oldu.

Genellikle İKÖ tarafından çıkartılan kararların hepsinde Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgali her defasında sert bir dille kınanmıştır. En önemlisi ise Ermenistan'ı bir tecavüzkâr devlet olarak adlandıran tek uluslararası teşkilattir.²⁴⁰

Bu kuruluş aynı zamanda Azerbaycan'ın ülkesini ve halkını savunma girişimlerinin haklı olduğunu ve bu girişimleri desteklediğini beyan etmiştir. Zorunlu olarak yurt ve yuvalarından göç ettirilmiş halkın kendi topraklarına dönmeleri için gerekenlerin yapılmasını talep eden kuruluş İslam Kalkınma Bankasından ve diğer İslâm kuruluşlarından Azerbaycan'a insani yardımlar ayrılmasının uygun olacağını vurgulamıştır.²⁴¹

İKÖ ayrıca BM'de girişimde bulunarak Ermenistan'ın saldırılarının kınanmasını ve işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından Ermeni kuvvetlerinin derhal çıkarılmasının temin edilmesini istemiştir. Bununla beraber İKÖ bölgenin iki büyük Müslüman ülkesi olan Türkiye ve İran'dan sorunun çözümünde aktif görev almayı ve Azerbaycan'ın

²⁴⁰ Ahmedov, a.g.e., s.90

²⁴¹ Abdullayev, Vasif, *Azerbaycan Yeni Diplomatiya Mekanında*, Azereşr, Bakü, 2001, s. 155.

uğramış olduğu işgal durumuna son verilmesi için ellerinden gelen desteğin gösterilmesini tavsiye etmiştir.²⁴²

İKÖ bugüne kadar bu desteğini sürdürmektedir. İKÖ' nün vermiş olduğu desteğin ve almış olduğu kararların Ermenistan üzerinde bugüne kadar ne düzeyde etkili olduğu tartışılabilir. Fakat Azerbaycan açısından İKÖ'den alınan desteğin iki yönde çok önemli etkisinin olduğu söylenebilir. Birincisi, sorunun çözümüne yönelik girişimlerde, görüşmelerde Azerbaycan için destek oluşturulmuştur. Ayrıca, BM gibi diğer uluslararası kuruluşlarda Azerbaycan'a tam destek vermesi önemli bir avantaj oluşturmaktadır. İkincisi, İslâm ülkelerinden büyük destek uman Azerbaycan yönetimi ve halkı için İKÖ' nün açık ve kesin desteği önemli bir moral kaynağı sağlamıştır.

4.2.5. Avrupa Birliği'nden Çözüm Önerisi

AB ile Azerbaycan arasında ilişkiler 1993 yılının Şubat ayından itibaren başlamıştır. Nisan 1993'te AB Karabağ sorununa ilişkin beyanat yayınlamıştır. Yayımlanan beyanatta AB'ye üye devletlerin çatışmanın derinleşmesinden rahatsızlık duydukları, Kelbecer ve Fuzuli bölgelerinde çatışmaların yoğunlaşmasını üzüntüyle karşıladıkları ifade edilmiştir. Bu beyanatta Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarını işgal girişimine karşı açık bir tutum ortaya konulmamıştır ve çatışmanın temel nedenleri konusunda fikir bildirilmemiştir.²⁴³

Bunu takip eden süreçte AB Karabağ sorununa ilişkin tekrar bu türden beyanatlar yayınlamıştır. Bunlar da hemen hemen Nisan 1993'te yayınlanandan çok farklı olmamıştır. AB AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen barış çabalarına destek verdiğini, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarının taleplerinin uygulanmasını desteklediğini beyan etmiştir. AB tarafları diyaloga davet etmiş ve Karabağ'ın yerli Ermenileri güçlerinin Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl bölgelerinden çıkarılmasını istemiştir. Bunu isterken de AB Azerbaycan'ın bu bölgelerden Ermeniler üzerine saldırılar düzenleme yeteneğine sahip olması konusunda inandırıcı delillerin olmadığını vurgulamıştır.²⁴⁴

---

²⁴² Abdullayev, a.g.e., s. 91; "İslam Konferansı Teşkilatı'nın 8.Zirve Görüşü Tahran", *Ümid Köprüsü Dergisi*, Bakü, 1998, s. 12.

²⁴³ Abdullayev, Vasif, a.g.e., Bakü 2001. s. 123.

²⁴⁴ Abdullayev, Elşad, a.g.e., s. 95.

AB de, BM gibi sorunun temelindeki nedenleri ve saldırgan tarafın ismine işaret etmemekte özen göstermiştir. Azerbaycan'da çatışan ve Azerbaycan topraklarını işgal eden güçlerin Karabağ'da yaşayan yerli Ermeniler olduğuna işaret etmiştir.

Genelde AB sorunla yakından ilgilenmemiş ve çözüm sürecinde tutum belirlemeden yana olmamıştır. Bunun bir nedeni birlik dışındaki çatışmaların çözüme kavuşturulması AB'nin temel ilgi alanlarından biri değildir. Bunun dışında AB bu dönemlerde daha çok ekonomik bir birlik olarak Güney Kafkasya bölgesiyle çok da yakından ilgilenmemekteydi. AB, Karabağ sorununa ilişkin önemli bir teklifi 2003 yılında yapmıştır. AB, taraflara ulaşım yollarının açılması karşılığında Azerbaycan'ın işgal edilmiş ilçelerinden 5'ni geri iadesini teklif etmiştir. Bu teklif uzun süre müzakere edildi ve bu teklif zaman zaman tekrar gündeme gelmektedir.²⁴⁵

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Belçika'ya resmi ziyareti sırasında Roman Prodi ile görüşmesinde Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve Karabağ sorununu çözümüne hız kazandırılması konusunda müzakereler yapılmıştır. Bu görüşmelerin sonucunda AB'nin tutumunun Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki sorunun uluslararası hukukun tüm prensiplerini dikkate alan barışçıl yolların tercih edilmesi bir kez daha ortaya konulmuştur. BM, AB, AGİT gibi birçok uluslararası kuruluşların uluslararası hukuk prensiplerine dayalı kararlar kabul etmiş olması Ermenistan'ı tutumundan vazgeçirmemiştir. Ermenistan'ın bu tavrının, bir anlamda AB ve diğer kuruluşların saldırgan karşı daha sert önlemlere başvurmamasının bir sonucu olduğu söylenebilir.

AB aynı zamanda Türkiye'nin üyelik sürecinde de Ermenistan'la sınırların açılması, ulaşım hatlarının açılmasını sık sık dile getirmektedir. Bunu üyelik yolunda Türkiye için bir şart olarak ortaya atmasa da yine de bu yönde ısrarlı tavsiyelerde bulunmaktadır. Türkiye ise bu durum karşısında defalarca Ermenistan'ın Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından çıkmadığı ve uluslararası hukukun herkes tarafından kabul edilen kurallarına uymadığı sürece Ermenistan'la sınır kapılarının açılmasının söz konusu olamayacağını dile getirmiştir.²⁴⁶

---

²⁴⁵ Recebli - İbayev, a.g.e., s. 89.

²⁴⁶ Zaman Gazetesi, 01.07.2005.

4.3.1. Azerbaycan'ın Çözüm Önerisi

SSCB döneminde Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak talepleri üzerine Karabağ'ın Ermenistan haritasına eklenmesine çalışan SSCB yönetimi, Azerbaycan'ın büyük ölçüde itiraz ve uğraşları sonucu, Karabağ'a Azerbaycan'ın terkinde özerklik statüsünün verilmesini onaylamıştır. Meselenin tarihi sebeplerine baktığımızda, Ermenilerin Karabağ bölgesine 1828 Türkmənçay ve 1829 Edirne Antlaşmaları ile İran ve Türkiye'den göç ettirildiği ve 1980'lerde Karabağ'ın başkenti Hankendi'de bu yerleşimin 150. yıldönümü ile ilgili abide dikilmesi Ermenilerin bu bölgeye sonradan meskûn olduğunu gösteren delillerdir.

Karabağ olayları gelişimi sırasında her iki ülke arasındaki iç politika faktörleri açısından da Ermenistan iyi durumdaydı. Savaş süresince Ermenistan tek iktidara sahip olmasına karşın, Azerbaycan'da sürekli iktidar değişiklikleri görülüyordu. Şu noktayı özellikle vurgulamamız gerekiyor ki, bölgedeki çatışmaların kaderini büyük ölçüde Rusya belirlemekteydi. Rusya'nın siyasi ve askeri yönden desteklediği bir tarafın diğerine oranla küçük ve zayıf olmasına bakmayarak üstünlük kazanacağı kesindi. Savaş sırasında Rusya'ya karşı bölgede Batı'nın çıkarlarını temsil eden (günümüzde de bu büyük oranda geçerliliğini korumaktadır) Azerbaycan'ın başarı sağlama şansı çok düşüktü.

1994 yılında imzalanmış olan ateşkes antlaşmasıyla günümüze kadar sorunun çözümü konusunda ilerleme kaydedilememesinin çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle her iki ülkenin kamuoyu Karabağ meselesinde taviz verme konusuna hep soğuk bakmışlardır. Azerbaycan halkı bölgenin hukuki ve tarihi olarak kendisine ait olduğunu öne sürmektedir. Tarihi geçmişi, kültürel zenginlikleri, coğrafi konumu ile Karabağ bölgesinin Azerbaycan'a ait olduğunu savunmaktadırlar. Aynı zamanda Karabağ tarih süresince Azerbaycan kültürünün temel parametrelerini kendinde birleştirmiştir. Azerbaycan edebiyatında önemli eserler yaratan edipler, şairler, müzisyen ve tanınmış mütefekkirler Karabağ bölgesinin yetiştirdiği kişiler olmuştur.

Ekonomik zenginlik bakımından da Azerbaycan'ın en büyük altın rezervleri Karabağ'da bulunmaktadır. Bölge demir, uranyum, mineral su yatakları ile önemli zenginliklere sahiptir. Konuya ilişkin Azerbaycan'ın çözüm önerisi esasen

Azerbaycan'ın sınırları içerisinde en yüksek düzeyde haklara sahip özerklik statü verilmesi yönündedir.

Azerbaycan tarafı en önemli konunun sınırların dokunulmazlığı konusu olduğunu iddia etmektedir. Karabağ, Azerbaycan sınırları içinde yer aldığı için Azerbaycan sınırların dokunulmazlığı ve bütünlüğü temin edilmeli ve tanınmalıdır. Azerbaycan Devleti'nin bu konu ile ilgili amacı, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı tecavüzünün tüm amaç ve nedenlerini dünya devletlerine, uluslararası kurumlara iletme, problemin çözümüne ilişkin meseleleri müzakere etmek, işgal edilmiş toprakların iade edilmesi ve göçmenlerin kendi anayurtlarına dönüşünü sağlamak ve Ermenistan'ın tüm dünyada işgalci bir devlet olarak tanınmasını sağlamaktır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına karşı olan arazi iddialarından vazgeçmesi ise bu sorunun halledilmesi için temel oluşturacaktır.

Uzun süre gizli tutulan bu üç taslak sırasıyla, "Paket çözüm", "Aşamalı çözüm", ve "Ortak devlet" olarak isimlendirilmiştir. Taslaklar genelde aynı maddeleri içermekle beraber, önemli çelişkileri de taşımaktadır. Taslakların her üçünde ekonomik unsurlar ön plâna çekilerek bölgenin kalkınması, yaşam standartlarının yükselmesi, bölgeye yabancı yatırımcıların gelmesi için barışın şart olduğu gösterilmiştir. Taslaklar Azerbaycan ile onun Karabağ bölgesi arasında çıkabilecek sorunların çözümü için sürekli karma komisyon ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için de her iki ülkenin iki taraflı (ya da hükümetler arası) komisyonunun kurulmasını öngörülmektedir. Ayrıca her iki taslakta Ermenistan askeri birliklerinin Ermenistan'a geri dönmesi gerektiği vurgulanmakta, bununla birlikte Azerbaycan güvenlik ve emniyet güçlerinin Karabağ yönetiminin kabulü olmadan onun sınırları içerisine girmeyeceği belirtilmektedir.

Aslında Karabağ sorununu çözümsüzlüğe götüren ve Azerbaycan üzerine ince hesaplar yapılmasının da kendine özgü sebepleri vardır. Azerbaycan'ın Tümen'den İran Körfezi'ne kadar uzanan zengin petrol rezervlerine sahip bir bölgede yerleştiği için Azerbaycan-Ermenistan savaşının bir anlamda jeopolitik maksatlara da hizmet ettiğini söyleyebiliriz.

4.3.2. Ermenistan'ın Çözüm Önerisi

Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarının büyümesiyle, Ermenistan tarafı savaşın Azerbaycan ve Ermenistan arasında değil, Karabağ Ermenilerinin kendi mukadderatını tayin etme tezi (self-determinasyon) üzerinde olduğu konusunda durmuştur. *Self-determination*, kendisini diğerlerinden farklı ve ayrı olarak kabul eden insan topluluklarının, içinde yer alacakları devleti ve hükümeti belirleyebilmeleridir. Kimi zaman bir ilke kimi zamansa bir hak olarak kabul edilen bu kavram Batı Avrupa'daki sosyal uyanış döneminde liberal ulusçuluk olgusuyla ortaya çıkmış ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi ile belgelenmiştir.²⁴⁷

Amaç, Karabağ'ı uluslararası siyasi arenaya çıkarmak ve de-fakto olarak tanınmasını sağlamaktır. 28 Nisan 2001 tarihinde Ermenistan Parlamentosu'nda temsil edilen siyasi partiler Karabağ sorununun çözümü hakkında özetle şu hususları içeren bir kararnameyi kabul etmişlerdir;

1. Karabağ Ermenistan ile birleşmeli veya bölgenin statüsü uluslararası teyit görmelidir,
2. Karabağ idaresi, sorunun çözümüne ilişkin nihai görüşmelere katılmalıdır,
3. Ermenistan ile Karabağ arasında yeterli genişlikte bir ortak sınır olmalıdır,
4. Karabağ'ın Azerbaycan ile olan sınırı güvenlik altına alınmalıdır.²⁴⁸

Aynı kararnamede Ermenistan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü aleyhinde olacak şekilde bir geçiş hakkı verilmeyeceği (başka bir deyimle Nahçıvan'ın Ermenistan'dan toprak verilmek suretiyle gerçekleştirilecek bir koridorla Azerbaycan'a bağlanamayacağı), Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümünde arabulucu olmasının kabul edilmeyeceği, bu bölgedeki tüm ulaşım yollarının açılması (Türkiye - Ermenistan sınırlarının açılması kaydedilmektedir) ve bu konuda varılacak anlaşmanın Ermeni siyasetçileri ve Ermenistan ve Karabağ Ermenileri tarafından kabulü gibi hususlar da yer almıştır.

Koçaryan'ın "zamanında" diyerek nitelendirdiği bu bildiri savaş sonrasındaki ateşkes sürecinde kabul edilmemekte, ayrıca Azerbaycan ile Nahçıvan'ın coğrafi

²⁴⁷ Edward, Mc Whinney, *Self-Determination, State Succession and Humanitarian Intervention*, Londra, 2000, ss. 34-35.

²⁴⁸ AZG Gazetesi, 29 Nisan 2001

bağlantısının oluşturulması Ermenistan yönetimi tarafından kabul görmemektedir. Taşnak Partisi'nin konuya ilişkin görüşü Koçaryan'ın Karabağ politikasını Ermenistan'daki diğer siyasi güçlere danışması, Karabağ Ermeni temsilcilerinin resmi görüşmelere katılması şartı, Karabağ'ın Ermenistan ile birleşmesi ve ya en azından bağımsız statüye sahip olması, Karabağ ve Ermenistan'ın güvenliğinin sağlanması, Ermenistan toprak bütünlüğünün korunması (Ermenistan arazisinden toprak verilmemesi kastedilmektedir) yönünde olmuştur.

11 Temmuz 2001 tarihinde AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları'nın Ermenistan, Karabağ ve Azerbaycan'a yaptıkları ziyaret sonrasında ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri de hâlen içinde bulunulan "Ne barış ne savaş" durumunun tehlikeli olduğu, özellikle günbegün savaşa ilişkin söylentilerin arttığı ve çatışmaların yeniden başlama olasılığının güçlendiği, fakat bu savaşın kimseye fayda sağlamayacağı ve barış girişimlerine engel olacağı, Karabağ sorunu için askeri çözüm arayışlarına yönelmesi ile ilgili barış sürecine zarar verecek hareket ve demeçlerden kaçınılmasında yarar bulunduğu ve iki ülke halkının siyasi bir çözümün ciddi bir uzlaşmayla gerçekleştirileceğini anlamalarının gerektiği gibi hususlar yer almıştır.

Ermenistan tarafı Karabağ Ermenileri, Azerbaycan'ın yönetimi altında kaldığı sürece sosyal, ekonomik ve eğitim alanlarındaki durumlarının çekilmez olacağı ve bunun için birleşme kararı aldıklarını defalarca beyan etmişlerdir. Azerbaycan'da yaşayan Ermenilerin sosyal, ekonomik, kültürel haklara sahip olma oranı Ermenistan'da yaşayan Azerilerle mukayese edildiğinde oldukça yüksek olmuştur. Fakat Ermenistan tarafı hiçbir zaman bundan bahsetmemiştir. Ermenistan tarafı Karabağ'da Ermeniler için talep ettiği hakları Ermenistan'da yaşayan diğer halklara tanımamıştır. Nitekim günümüzde Ermenistan'da nüfus oranının %98'i Ermenilerden oluşmaktadır.

1996 yılı AGİT üye devletlerinin Lizbon Zirvesi görüşmelerinde Ermenistan tarafı Azerbaycan tarafına karşı şu iddialarda bulunmuştur: Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü bu görüşmelerin müzakere konusu olamaz. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin özerkliği Azerbaycan'ın sorumluluğu altında olmamalıdır. Güvenlik

meselesi ise sadece Ermenilere ait bir sorunu içerir niteliktedir. Fakat bu iddialar diğer katılımcı ülkeler tarafından da iyi niyetten yoksun olduğu için kınanmıştır.²⁴⁹

AGİT Karabağ sorununun çözümü için yapılacak girişim ve çalışmalar üyelerinin bir kısmının katıldığı Minsk Grubu'na verilmiş ve bu grubun eşbaşkanlığını üstlenen ABD, Rusya Federasyonu ve Fransa'ya sorunun çözümü için tüm imkânları kullanma yetkisi verilmiştir. Çeşitli sebeplerle her üç ülke bazı dönemlerde Ermenistan'a daha çok eğilim göstermişlerdir. Bu ülkeler, başından beri Ermenistan'ın saldırgan ve işgalci olduğunu, Azerbaycan'ın ise ciddi zarar gören taraf durumunda bulunduğunu dikkate almadan her iki ülke koşulları eşitmiş gibi davranmaktadırlar. Bu ise sonu gelmez toplantı ve görüşmelerin yapılmasına ve geçen bunca yıla rağmen hiçbir ilerleme kaydedilmemesine neden olmaktadır.

Azerbaycan tarafından, işgal altında tutulan toprakların boşaltılması karşılığında, Yukarı Karabağ'a en geniş özerklik statüsünün tanınacağı garantisinin verilmesine rağmen, Ermenistan desteğindeki Yukarı Karabağ Ermenileri, ateşkesin yarattığı ortamdan istifade ile "bağımsız devlet" olma yönünde gayret göstermektedirler. Bunun ardında yatan gerçek neden ise, Yukarı Karabağ'ın bağımsızlık sonrasında, "Büyük Ermenistan" ideali çerçevesinde Ermenistan ile birleşmek arzusudur.

---

²⁴⁹ Abdullayev, Asker, Dağlık Karabağ, Asılsız İddialar, Hadiseler, Facialar, Bakü, 2001, s. 72.

SONUÇ

Çarlık Rusya ile İran arasında yapılan 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay antlaşmalarının en önemli sonuçlarından biri, Azerbaycan coğrafyasının bölünmesi ve bölgeye Ermeni nüfusunun göçüne kapı aralaması olmuştur. Nitekim Türkmençay Anlaşması'nın 15. maddesi, İran'dan Rusya'ya göçü serbest bırakıyordu. Bu ise bölgede yaşayan Ermenilerin kitleler hâlinde Ermenistan ve Karabağ'a göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Aynı dönemde Ruslarca işgal edilen Osmanlı topraklarından da binlerce Ermeni göç ettirilmiştir. Kayıtlara göre yalnızca XIX. yüzyılın ilk yarısında 300.000'e yakın Ermeni nüfusu getirilmiştir. Bunlar genellikle bugünkü Revan, Dağlık Karabağ, Nahçıvan, Zengezur ve Ordubad bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Oysa Çarlık Rusya'nın bu göç politikası uygulamaya konulduğu ilk yıllarda, bölgede Türkler ezici bir çoğunluğa sahiptiler. Örneğin, dönemin Rus ordusu komutanı Yermalov tarafından hazırlanan (1805-1822) bir istatistiğe göre, Karabağ nüfusunun %78,3'ü Türklerden, %21,9'u Ermenilerden oluşuyordu. Tüm gayretlere rağmen bu sayısal üstünlük XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Nitekim 1886 yılında yapılan bir istatistiğe göre, bugün Azerbaycan'ın anakarasıyla Nahçıvan arasında kalan Zengezur bölgesindeki 326 köyden 81'i Ermenilere ait olmuştur. Revan'da da ahalinin %66'sını Azeriler, yalnızca %34'ünü Ermeniler oluşturmuştur.

Sonraki gelişmeler ve özellikle I. Dünya Savaşı, bölgenin nüfus dengesini altüst etmiştir. 1916 yılına gelindiğinde Ermeni nüfus ikiye katlanmış ve %46'ya yükselmiştir. Buna rağmen Azeri Türkleri çoğunluğu korumuşlardır. Karabağ'da da durum farklı olmamıştır. 22 Ağustos 1919 yılında ait bir arşiv belgesinde, bölgedeki Ermeni azınlığın haklarının teminat altına alınmasından söz edilmesi de bunu göstermekteydi. Bu tablo, Sovyetler Birliği döneminde tamamen değişecek, Karabağ olaylarının sıcak çatışmaya dönüştüğü yıllarda ise, XIX. yüzyıl başlarındaki durumun tam tersi bir görünüm oluşacaktı. XX. yüzyıl boyunca uygulanan bu nüfus hareketleri tezimizde sık sık değerlendirilmiştir.

Tez'de Çarlık Rusya ve daha sonra Sovyet Rusya tarafından tarihi Azerbaycan topraklarına Ermenilerin plânlı olarak yerleştirilmesi, Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinden sonra uygulanan anti Türk propaganda, Azeri Türklerinin Ermenistan'dan mecburi göçürülmesi, Sovyet döneminde Azerbaycan topraklarının

Ermenistan'a birleştirilmesi, Sovyet yönetiminin Ermeni yanlısı politika sonucu Karabağ'a özerklik statüsünün verilmesi koşulları açıklanmıştır. I. Dünya Savaşı sonucu dünyanın değişen siyasi manzarasında yeni devletler oluşmuş ve dünyanın siyasi haritası yeniden düzenlenmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan'ın yerleştiği Kafkasya bölgesi, coğrafi mevki ve ekonomik potansiyeli ile büyük devletlerin hep ilgisini çekmiştir.

26 Mayıs 1918 tarihinde Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin fes edilmesinden sonra Güney Kafkasya bölgesi üç bağımsız devletin (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) arazisi olarak bölünmüş, 26 Mayıs'ta Gürcistan, 28 Mayıs tarihinde ise Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlık ilân etmişlerdir. Bu tarihten itibaren Güney Kafkasya'da milli devletçiliğin oluşumu istikametinde önemli adımlar atılmıştır.

Azerbaycan'da yaşayan bütün insanların milliyet ve inanç bakımından eşit haklara sahip olduğu bildirilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devlet yapısı cumhuriyet şeklindeydi ki bu, XX. yüzyıl başlarında Türk-İslâm dünyasında Demokratik Cumhuriyet yapısına sahip olan ilk devlet idi. Hâkimiyetin halka dayanması "İstiklâl Beyannamesi"nde açıkça belirtilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilânından sonra Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde (Belçika, İsviçre, Hollanda, Polonya) ve Türkiye'de konsoloslukları açılmış ve bu ülkelerin de Azerbaycan'da büyükelçilik ve konsoloslukları oluşturulmuştur. 1919 yılı sonu ve 1920 yılı ilk aylarında ülkede istikrar sağlanmıştır. Lakin bu refah uzun sürmemiş ve kuzeyde Kızıl Rus Ordusu Azerbaycan'ın kuzey sınırlarında görüldükten sonra ülke istikrarı bozulmaya başlamıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kısa sürede mevcut olsa da, Azerbaycan tarihinde zafer yılları olarak önemli izler bırakmıştır.

27 Nisan 1920 tarihinde XI. Rus Ordusu'nun kuzey sınırlarından Azerbaycan'a girmesiyle Komünist Parti üyeleri Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne hâkimiyetin Bolşeviklere verilmesiyle ilgili bildiri sunmuşlardır. Azerbaycan Parlamentosu altı maddeden oluşan şartname ile hâkimiyetin Bolşeviklere verilmesini kabul etmiş ve 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet Hükümeti kurulmuştur. 1921 yılı ortalarından itibaren Kafkasya bölgesinin tamamı Sovyet Rusya'nın hâkimiyeti altına geçmiştir. SSCB'nin oluşumundan sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler yüksek düzeyde inkişaf etmiştir.

Genellikle, Sovyetler Birliği terkininde olan Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler merkez yönetimine tâbi tutulduğu için kontrollü şekilde sağlanmaktaydı. Bu nedenle Sovyet Cumhuriyetleri'nin yönetim ideolojisi ve kültürel ilişkileri milli münasebetler zemininde değil, sosyal karakterde değerlendirilmekle Sovyet halkı prensiplerine uygun şekilde yürütölüyordu. Bu çalışmada ayrıca Rusya'nın Kafkasya politikası içinde Azerbaycan ve Ermenistan'ın konumu incelenmiştir. Sovyet döneminde milliyetçi Ermeni örgütleri ve Bolşevik kılığına girmiş Ermeniler, Azerbaycanlılara karşı kendi emellerini devam ettirmiş ve Rusların yardımıyla Azerbaycan topraklarının bir kısmını Sovyet Ermenistan'ına katabilmişlerdir.

Sovyet yönetimince Azerbaycan'ın Dillican, Gökçe Gölü bölgesi, Zengezur mntıkası Dereleyez mahalli ve Mehri ilçesi Ermenilere verilmiş, ayrıca bazı yerler de komşu ülkelerin sınırları içinde bırakılmış ve böylece toprak kaybı yaklaşık yirmi sekiz bin kilometre kareyi bulmuştur. Bu arada Ermeniler Rusların desteğiyle, Azerbaycan'ın sınırları içinde bulunan Nahçıvan'a Muhtar Cumhuriyet, Dağlık Karabağ'a ise Muhtar Vilayet statüsü verilmesine nail olmuşlardır. Bu suretle Ermeniler, Dağlık Karabağ'da zoraki oluşturulan, Muhtar Vilayet statüsünün arkasına sığınarak, bu bölgenin Ermeni toprağı olduğunu ve dolayısıyla Ermenistan'a bağlanması gerektiğini söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.

XX. yüzyılda Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı soykırım siyaseti 1948- 1953 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan'dan sürölmesi ile devam etmiştir. Bu dönemde 150.000'den fazla Azerbaycanlı, ata yurdu olan Ermenistan'dan sürgün edilmiştir. XX. yüzyılda Azerbaycan'da yaşayan Ermenilerle, Ermenistan'da yaşayan Azeri Türklerinin durumunu mukayese ettiğimizde açık bir şekilde görüyoruz ki, Azerbaycanlılar Ermenistan'da oldukça zor şartlar altında yaşamış ve sürgünlere maruz kalmışlardır.

SSCB'nin dağılmasına giden süreçte Ermenilerin Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine yönelik iddiaları yeniden ortaya çıkmış, 1980'lerin sonlarına doğru başlayan küçük çaplı çatışmalar 1990'ların başlarında tam anlamıyla savaşa dönüşmüştür. Önceden hazırlanmış işgalcilik plânları ile Ermeniler Azerbaycan'ın 14 ilini işgal etmiş ve bu işgal sırasında binlerce sivil Azerbaycanlı Ermeni ve Rus ordu birlikleri tarafından acımasızca katledilmiştir.

Sovyet döneminde Azerbaycan'a karşı uygulanan asimilasyon ve baskı Azerbaycan'da milli ideolojinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan milli değerlerine sahip çıkmış, fakat bazı alanlarda yanlış tutum sergilenmiştir. Bunlardan, Birincisi; Azerbaycan demokratik milli devletçilik ilkesini 1918'de ilân edilmiş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne dayandırmaktadır. Ancak, Azerbaycan arazisinin sınırları 1991'de Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonraki dönemdeki sınırlar şeklinde belirlenmiştir. Hâlbuki Sovyet döneminde Azerbaycan topraklarının 29.000 km²'lik parçası Sovyet Ermenistan'ına verilmiştir. Azerbaycan'ın Ermenistan'dan bu toprakların iadesini talep etme ve meseleyi Birleşmiş Milletlere götürme hakkı olmuştur. Fakat bu konu Azerbaycan'da hiçbir zaman gündeme getirilmemiştir. Hâlbuki bu, gasbedilmiş Azeri topraklarının iadesi veya en azından son gasbedilenlerin geri alınması için bir pazarlık konusu olacaktır.

İkincisi; Azerbaycan'ın arazi bütünlüğüne karşı yönelmiş Ermeni işgali dünya kamuoyuna "Azerbaycan-Ermenistan-Karabağ Sorunu" şeklinde ifade edilmektedir. Bu sorunun asıl mahiyeti Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı tecavüzüdür. Azerbaycan Ali Meclisi'nin (Parlamentosu) 26 Kasım 1991 tarihli kararı ile Azerbaycan'da Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsü kaldırılmıştır.

Günümüzde Dağlık Karabağ'ın hiçbir hukuki statüsü olmadığı gibi Azerbaycan ve Ermenistan Devletleri ile bir sırada tutulması sorunun dünya kamuoyuna iletilmesi şekli de doğru değildir. Bu sorunun dünya kamuoyuna "Ermenistan-Azerbaycan Münakaşası" şeklinde iletilmesi daha doğrudur.

Üçüncüsü; Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırılarını Azerbaycan tarafı "Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi ve etrafında yerleşen yedi ilin Ermenistan tarafından işgal edilmesi" şeklinde belirtmektedir. Sorunun bu şekilde ifadesi Karabağ terkinde olan yedi ilin Ermenistan tarafından işgalinin unutulması anlamına geliyor. Hâlbuki yukarıda gösterdiğimiz gibi Azerbaycan'da Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsü 26 Kasım 1991'de kaldırılmıştır. Böyle bir durumda Dağlık Karabağ'ın terkinde mevcut olan yedi ilin de diğer işgal edilmiş arazilere ilave edilerek "Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgal edilmiş on dört ilinin iadesi" şeklindeki ifade ve istek daha etkili olacaktır.

Ermenilerin Karabağ'da talep ettikleri kendi mukadderatını tayin etme hukuku (self-determinasyon) ise, uluslararası hukuk açısından doğru bir tutum gibi görülmemektedir. Bunun nedeni Azerbaycan'ın komşuluğunda 1991 yılından bağımsız Ermenistan Devleti'nin oluşumu ve artık kendi mukadderatını tayin etmiş bulunmasıdır. Azerbaycan topraklarında Ermenilere verilebilecek haklar belki Azerbaycan'ın arazi bütünlüğünü bozmamak şartıyla özerklik statüsü seviyesinde olabilir. Bunun gerçekleştirilmesi için ise Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Anayasası temel faktör olarak alınabilir. Burada tabii ki, büyük devletlerin; ABD, Rusya, Fransa, Türkiye ve İran'ın rolü önemlidir. Bu sorunun çözümü için konu uluslararası platformlara taşınmıştır. Barış yoluyla çözüm yolları denenmektedir.

Ermeniler ütopiyalarından vazgeçmedikçe bu savaş bitmeyecektir. Mesele bu bağlamda ele alınmalı, Ermenistan terörist devlet ilân edilmelidir. Ermenistan, Kafkasya'da Rusya'nın jeo-siyasi operasyon sahası olarak gözükmekte ve Rusya'nın bölgede "uygulayıcısı" görevini üstlenmiş bulunmaktadır.

Bölgede stratejik konuma sahip devletlerden Türkiye'nin, aynı zamanda XXI. yüzyılda dünyada barış ve istikrarı korumaya çalışan ABD'nin tutumu Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan sorunların çözümünde umut verici görünmektedir. Yaşanan istikrarsız ortam, Karabağ'ı yurt bilen ve şimdi belirsizlikler içerisinde evsiz yurtsuz ve işsiz bekleyen, daha ne kadar bekleyeceği bilinmeyen bölge halkını perişan ediyor.

Bu çalışmadan çıkan bir diğer sonuç ise, Karabağ meselesinde Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin savaş boyutuna taşınması nedeni, Ermenilerin Karabağ'ı Ermenistan'a katma taleplerinden kaynaklanmıştır. 1918'de Revan'ın Ermenilere siyasi merkez edinilmesi, 1920'de Gökçe ve Zengezur'un Ermenistan'la birleştirilmesi, 1923'de Karabağ'da Ermenilerden dolayı Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin oluşturulması, Sovyet dönemi boyunca Ermenistan sınırındaki Azerbaycan köylerinin Ermenistan'a hediye edilmesi olaylardan sonra Ermenilerin Karabağ'ı Ermenistan'la birleştirme talebinde bulunması, kanaatimizce bu sürecin Karabağ'la da son bulmayacağını göstermektedir.

Ermenistan - Azerbaycan münakaşası sonucu Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermeniler tarafından işgal edilmesi, bir milyondan fazla Azerbaycan

vatandaşının “göçkün” durumunda yaşamasına neden olmuştur. Ermeni işgali altında kalan topraklarda ise; Azerbaycan halkına ait 500 kadar tarihi mimari eser, 100'den fazla arkeolojik abide, on binlerce eseri olan 22 müze, dört resim galerisi, 4,6 milyon kitap ve el yazması saklanan 927 kütüphane, 808 kulüp, 10 kültür ve dinlenme parkı, 85 müzik ve güzel sanatlar okulu, 20 kültür sarayı, 4 devlet tiyatrosu kalmıştır.

Ayrıca, Karabağ meselesi öncesi ve sonrasında, Amerika ve Avrupa Birliğı ülkeleri parlamentolarında sözde “Ermeni Soykırımı” yasa tasarılarının gündeme getirilmesi, Ermeni sorununda Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak hareket etmesi gerektiğini bir daha kanıtlamaktadır. Nitekim Ermenistan'ın Türkiye topraklarının bir kısmına karşı da iddiaları bulunmaktadır. Bu Ermenistan Anayasası'nda da ifadesini bulmuştur.

Artık Karabağ sorununu göz önünde bulundurarak Türkler tarihten ders almalıdır. Yoksa hep aynı hatalar yapılır. Diğer taraftan Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarını barış yoluyla iade etmediğı takdirde Azerbaycan'ın savaş senaryolarını yeniden gözden geçirmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle Karabağ sorununun barış yoluyla çözümlenmesi için sorumluluk Ermenistan'ın üzerine düşmektedir.

Sonuç olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycan ve Ermenistan iki komşu devlettir. Komşu devletlerin dostluk ve ılımlı politika içinde yaşamaları gerekir. Sadece barış her iki ülkenin sosyal ve ekonomik yönden gelişmesine ve dünya devletleri sırasında kendine olumlu mevki belirlemelerine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- “Azerbaycan Ülke Raporu”, *Avrasya Dosyası*, 2001, sayı 1.
Avrasya Dosyası Dergisi, C. II, S. 4, Sonbahar 1995-1996.
- “Dağlık Karabağ Özerk Vilayet Bölümü”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, Bakü, 1979, c. III.
- Azerbaycan Respublikasında Qaçqın ve Mecburi Köçgünler Hakkında İstatistik Albüm*, Devlet İstatistik Komitesi Yay., Bakı, 1999.
- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, C. III, Bakü, 1979.
- Abbasov, Tofik, *Devlet Başçılarının Umumavropa Görüşü*, Şerq-Gerb Neşriyatı, Bakü, 1998.
- Abdallı, Hacer, *Dünya Birliğı ve Karabağ*, Yeni Nesil Yayınları, Bakü, 2003.
- Abdullayev, Asker, *Dağlık Karabağ, Asılsız İddialar, Hadiseler, Facialar*, Elm Neşriyatı, Bakü, 2001.
- Abdullayev, Elşad, *Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde*, Tahsil Neşriyatı, Bakü, 2004.
- Abdullayev, Elşad, *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelhalk Teşkilatlar*, Tahsil Neşriyatı, Bakü, 1998.
- Abdullayev, Vasif, *Azerbaycan Yeni Diplomatiya Mekânında*, Azerneşr, Bakü, 2001.
- Akarıslan, Mediha, *Değışen Dünya Dengeleri, Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1991.
- Aktaş, Hayati, *Dağlık Karabağ Sorunu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001.
- Aliarıslan, Ahmet, *Dar Geçit, Azerbaycan'ın Demokrasi Yolundaki çıkışı*, Yeni Düşünce Yayınları, Ankara, 1991.
- Aliyev, İğrar, *Dağlık Karabağ*, Elm Neşriyatı, Bakü, 1989.
- Aliyev, İğrar, *Azerbaycan Tarihi*, Elm Neşriyatı, Bakı, 1993.
- Aliyev, İğrar, *Dağlık Karabağ: Tarih, Faktlar, Hadiseler*, Elm Neşriyatı, Bakü, 1995.
- Aliyev, Namiq, “Pravoviye Aspektı Nagorno-Karabakckogo Konfliktı” *İrs Nasledie Dergisi*, Karabağ Özel Sayısı, Moskova, 2005.

- Aliyarov, S., Mahmudov, Y.; *Azerbaycan Tarixi Üzre Qaynaqlar (Azerbaycan Tarihi İçin Kaynaklar)*, Azerbaycan Ünivers. Neşriyatı Yayınları, Bakü, 1989.
- Alizade, Mehmet, *İstiklale Doğru*, Asya Üniv. Yay., Bakü, 1997.
- Allahverdiyev, Settar, Hakverdiyev, Ali, Behbudov, Mürşid, *Azerbaycan Tarihi*, Muallim Neşriyatı, Bakü, 2005.
- Arat, Tuğrul, *Avrupa Birliği El Kitabı*, TCMB yayını, 3. Baskı, Ankara, 1996.
- Armaoğlu, Fahir, *20. yüzyıl Siyasal Tarihi*, C. II (1980-1990), Alkım Yayınları, Ankara, 1991.
- Artamanov, M.İ., *“Sokrovişa Sakov”*, Iskusstvo, Moskova, 1973.
- Arslanlı, Araz, *“Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”*, *Avrasya Dosyası*, C. 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.
- Aslan, Abbas, *"Kaybedilen Azerbaycan Toprakları"*, *Azerbaycan Tarih Kur.*, Mart-Nisan 1997.
- Aydın, Mustafa, *Dağlık Karabağ Sorunu, Türk Dış Politikası, içinde Baskın Oran (ed)*, Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2002.
- Balayev, Aydın, *Azerbayjanskoye Natsionalnoye Dvijenje: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta*, Elm Yay., Bakü, 1992.
- Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan VII-IX esrlerde*, Azernesr, Bakü, 1989.
- Caferoğlu, Ahmet, - Yücel, Tahsin, *İran'da Türkler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1976.
- Çağlar, Bakır, *“Fransız Hukuk – Politikası’nda “Ermeni Sorunu”*, *Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul, 24-25 Mayıs 2001.
- Cefersoy, Nazim, *Elçibey Dönemi Dış Politikası*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2001.
- Caferov, Cafer, *Arsak Sözüünün Etimologiyası*, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.
- Çiloğlu, Fahrettin, *Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar*, Sinatle, İstanbul, 1998.
- Çilovdarlı, Abbas,-Abbaskızı, Şehla; *Türk Yurdu Karabağ-Yüzyıl Muharebe*, Nergiz Neşriyatı, Bakü, 2000.

- Demir, Ali Faik, Türk Dış Politikası Açısından Transkafkasya'nın Yeri ve Önemi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2000.
- Elekberli, Aziz, *Kadim Türk-Oğuz Yurdu -"Ermenistan"* , Sabah Neşriyatı, Bakü, 1994.
- Elisoy, Mensur , “Bolşevikler ve Karabağ” *Azaldık Yolu Gazetesi*, Bakü, 11 Nisan 1999
- Ercilasun, Ahmet B , *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- Fuller, Elizabeth, “Nagorno-Karabakh: Internal Conflict Becomes International.” *In:RFE/RL Report* 1992, s. 2 ; Kartal, Asker “Azerbaycan – Ermenistan Savaşı”, *Avrasya Dosyası*, C. 2 S. 4, Sonbahar 1995/1996.
- Garibyan, Ararat Saakoviç, Garibyan, Cülyetta Araratovna, *Kratkiy Kurs Armyanskogo Yazıka*, Luys Yayınevi, Erivan, 1987.
- Gasımov, Musa, *Azerbaycan 'ın Harici Siyaseti*, Gençlik Yayınları, Bakü, 1997.
- Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.
- Göyüşov , R., *Karabağ'ın Geçmişine Seyahat*, Azerneşr, Bakı, 1953.
- Gürbüz Evren, Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları, Ümit Yay., Ankara,2002.
- Gurses, Emin, “Kafkasya'da Uluslararası Rekabet” *Avrasya Dosyası*, *Azerbaycan Özel*, Ankara, 2001, c. 7.
- Guseynov, Mehmet.M., *Azıhs kaya paşera-krupny karst i drevneyşaya stoyanka v Azerbaydanje*, Azerbaycan Devlet Araştırma Neşriyatı, 1965.
- Henze, Paul B. “Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler” , *Avrasya Etüdleri*, TİKA Yayınları, Ankara, 1994, S.1.
- Hesenov, Ali, *Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti: Avrupa Ülkeleri ve ABD*, Azerneşr, Bakü, 1998.
- Hesenov, Cemil, *Ak Lekelerin Kara Gölgesi*, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1991.
- Hesenov, Tapdıq, *Azerbaycan Arazisinin Ermenistan Tarafından İşgalinin Ağır Sosyal-İktisadi Neticeleri*, Caşıoğlu Matb., Bakü, 2002.
- Horenli, M., *Ermeni Tarihi*, Erivan, 1940.

- Huseynov, Rafayel “Onlar Düşman mıydılar ?” *Hazar Dergisi*, S.2, Bakü 2001.
- İbrahimli, Haleddin, “Azerbaycan Diasporası; Mevcut Durumu ve Geleceği ile İlgili Bazı Notlar” *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, C.7, S.1, Ankara ,2001.
- İbayev, Vefaeddin, *Ermenistan – Azerbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişesi İnsan Hüquqları Konteksinde*, Elm Neşriyatı, Bakı, 2001
- İlter, Erdal, “Ermeni Kilisesi ve Terör”, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi*,Ankara, 1999, ss. 21-22
- İmanov, R.C., *Azerbaycan Arazi Bütünlüğüne Kast – Gondarma Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti*, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005.
- İsmayılov, Eldar , *Qarabağ Düyünü: Retrospektiv Perspektiv Prizmada*, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002
- İsmayıl, Mahmud, *Sobitya Vokruq NKAO vı Krivom Zerkale Falsifikatorov*, Azərneşr, Bakü, 1999.
- İsmayıl, Mahmud, *Azerbaycan Tarihi*, Azərneşr, Bakü, 1993.
- İsmayılov, Fuzuli, *Karabağ Konfliktini ABD'nin Global Siyaseti Konteksinde*, Azerbaycan Milli Ansiklopedi Neşriyatı, Bakü, 2001.
- Kantarıcı, Şenol, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kasimov, Musa, *Azerbaycan Beynelhalk İlişkiler Çerçevesinde*, Azərneşr, Bakü, 1994.
- Kasimov, Musa, *İkinci Dünya Muharibesinden Sonrakı İlk İllerde Ermenistan'ın Azerbaycan'a Erazi İddiaları*, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002
- Keasing's Volume: 45, No: 2, February 1999, s. 42802, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Plânlama Teşkilatı Yayınları, No:2511, Ankara 2000, s. 14, [www.coe.fr/cp/2000/483f\(2000\).htm](http://www.coe.fr/cp/2000/483f(2000).htm)
- Kengerli, Mehmet “Karabağ Azerbaycan Toprağıdır. Dünya Durdukça da Öyle Kalacaktır” *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Kasım – Aralık 1999. Sayı: 330,

- Kılıç, Davut, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve siyasi Mücadeleler*, Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), Ankara, 2000.S.1
- Köçerli, Tofik, *Karabağ (Karabağ Tarihinin Sahteleştirilmesi Aleyhine)*, İlim Yay., Bakü, 2002.
- Kurat, Akdes Nimet, *Malazgirt Zaferi Sırasında İdil Boyu ve Karadeniizin Kuzeyindeki Türk Devletleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1971.
- Kurbanov, Erjan, "Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları; Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan İle Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar" *Avrasya Etüdüleri*, C. 3, S. 4, Ankara 1996.
- Libaridyan, Gerard, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı-Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Lorca, Alejandro V., "Türkiye; Orta Asya'ya Açılan Kapı", *Avrasya Etüdüleri*, S. 3, Ankara, 1995.
- Mehtiyev, Ramiz, *Lizbon Sammiti-96*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1997.
- Memedov, Aydın, "Muhacir Soydaşlarımız", *Azerbaycan Dergisi*, S. 6, Bakü, 1990.
- Musayev, İsmayıl , *Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1920-ci illər)*, Bakü Üniver. Neşriyatı, Bakü, 1998.
- Nesibli, Nesip, *Azerbaycan Coğrafiyası*, Hazar Üniver. Neşriyatı, Bakü, 2000.
- Nəsibzadə, Nesib, *Azərbaycan Demokratik Respublikası*, Ay Ulduz Neşriyatı, Bakü, 1990.
- Pompeev, Yurii, *Krovaviy Omut Karabakha*, Azerbaycan Yayınevi, Bakü, 1992
- Recebli, Hadı - V.İbayev, *Avrupa Beynelhalk Teşkilatları*, Bakü Devlet Üniv. Yayınları, Bakü, 1999.
- Recebov, Ziya, "Karabağ Sorunu" *Azerbaycan Tarih Kurumu*, Ocak-Şubat 2001.
- Rehimoğlu, Arif "Satranç Tahtasında Azerbaycan ve Farsistan", *Avrasya Dosyası*, *Azerbaycan Özel*, C.7, S.1, Ankara 2001.
- Rüstemhanlı, Sabir, *Ömür Kitabı*, Gençlik Yayınları, Bakü, 1989.
- Samuel, Weems, *Armenia. Secrets of a "Cristian" Terrorist State*, St. Jhon Press, Dallas, 2002.

- Saray, Mehmet, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sariahmetoğlu, Nesrin, "Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri" *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Şubat 2000.
- Seferov, Rehman - Akış, Ayhan, "Karabağ Savaşı ve Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Sorunların Azerbaycan'daki Göçe Etkileri", *Avrasya Etüdüleri*, S. 29-30, Türkiye İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yay., Ankara, 2006. ss. 207-225.
- Sencer, Muzaffer, *Belgelerle İnsan Hakları*, Beta Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 80-92
- Serton, Roger, *A Dictionary of Political Thought* (Siyasi Düşüncenin Sözlüğü), MacMillan 1996.
- Seyidov, M., *Varsak Sözü Hakkında*, Edebiyat ve Dil İstitununun Eserleri, Bakı, 1954, C.VII. ss. 175- 185.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1972.
- Swietochowski, Tadeus, *Müslüman Cemaaten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920)*, Bağlam Yay., İstanbul, 1989.
- Şihaliyev, Emin, *Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu*, Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Yayını, Ankara, 2002.
- Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, 100. Yıl Üniversitesi, Van, 1990.
- Sükürov, Kerim, *"Daglıq Qarabağ: Anlayışı ve Erazisi Haqqında (Tarih ve Müasirlik)*, Şuşa Yayınevi, Bakü, 2002,
- Tağıyev, Mirzaali, "Büyük Ermenistan Arazisi" , *Gençlik Dergisi*, Bakü, 9 Aralık 1991.
- Talibov, Samet, "Avrupa Birliği ve Azerbaycan" *Kanun Dergisi*, S.7, Bakü, Temmuz 1997.
- Tanyu, Hikmet, *Nuh'un Gemisi*, Burak Yay., İstanbul, 1989.
- Taşkıran, Cemalettin, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Yay., Ankara, 1995.
- Togan, Zeki Velidi, "Azerbaycan" *İslam Ansiklopedisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Cilt 1.

- Töre, Nahit, *Avrupa Birliği ve Türk Cumhuriyetleri*, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Türkmen, Fikret, *Türk Halk Edebiyatı'nın Ermeni Kültürüne Tesiri*, İzmir, 1992, Köprülü, Fuad , “Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri” *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966, ss. 239-269
- Türkmen, Fikret, *Türk Halk Edebiyatı'nın Ermeni Kültürüne Tesiri*, Akademi Kitabevi Yay., İzmir, 1992.
- Türközü, Halil Kemal, “Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri ve Gerçekler” *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 25, 1983, ss. 77-108.
- Türsan, Nurettin, vd., *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları*, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul, 1992.
- Vahapzade, Bahtiyar, *Şenbe Gecesine Giden Yol*, Azərneşr, Bakü, 1991.
- Veliyev, İsmayıl, *Dünya Susur, Tarih Susmur*, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1994.
- Yıldırım, Dursun - Özönder, Cihat “Karabağ Dosyası”, Türk Kültürünü Araşt. Enst. Yayınları: 118, Seri: III, Sayı: A31, 2. Baskı, Ankara, 1991.
- Yusifov, Yusif B., *Azerbaycan Tarihi*, c.I, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü 1994.
- Ziring, Lawrence- Oltan, Jack C. Plano, *International Relations; A Political Dictionary* (Uluslar arası İlişkilerin Siyasi Sözlüğü), ABC-CLIO, Santa Barbara, California, 1995.

GAZETELER

- Azerbaycan Gazetesi
Halk Gazetesi
Hürriyet Gazetesi
Le Monde
Milliyet Gazetesi
Respublika Gazetesi
Zaman Gazetesi
Tercüman Gazetesi
Zerkalo Gazetesi
Ayna Gazetesi

EKLER

Ek 1. 1994 Yılı İtibariyle Karabağ'ın Ermeni Teröristlerince İşgali Sonrası Geriye Kalan Azerbaycan Topraklarının Bugünkü Halini Gösteren Haritalar

Ek. 2 Ermenistan'ın İşgali Altındaki Azerbaycan Toprakları

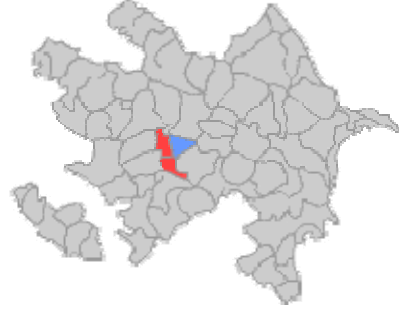
Ağdam

İşgal tarihi	:23 Temmuz 1993
Arazisi	: 1154 km ²
Nüfusu	:158.000
Ölü Sayısı	: 538
Özürlü Sayısı	: 587

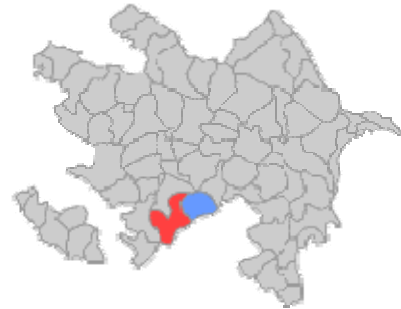
Cebrayıl

İşgal tarihi	:23 Ağustos 1993
Arazisi	: 1050 km ²
Nüfusu	:52.049
Ölü Sayısı	: 347
Özürlü Sayısı	: 172

Fuzuli

İşgal tarihi	:23 Ağustos 1993
Arazisi	: 1.112 km ²
Nüfusu	: 95.940
Ölü Sayısı	: 528
Özürlü Sayısı	: 1.309

Kelbecer

İşgal tarihi	:2 Aralık 1993
Arazisi	: 1.936 km ²
Nüfusu	: 55.000
Ölü Sayısı	: 217
Özürlü Sayısı	: 49

Kubatlı

İşgal tarihi	:31 Ağustos 1993
Arazisi	: 826 km ²
Nüfusu	: 33.800
Ölü Sayısı	: 232
Özürlü Sayısı	: 146

Laçın

İşgal tarihi	: 18 Mayıs 1992
Arazisi	: 1.875 km ²
Nüfusu	: 60.000
Ölü Sayısı	: 259
Özürlü Sayısı	: 225

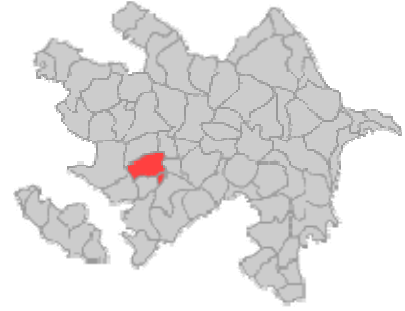
SuŒa

İŒgal tarihi	: 8 Mayıs 1992
Arazisi	: 289 km ²
Nüfusu	: 24.900
Ölü Sayısı	: 193
Özürlü Sayısı	: 102

Hocalı

İŒgal tarihi	: 26 Œubat 1992
Arazisi	: 970 km ²
Nüfusu	: 11.567
Ölü Sayısı	: 613
Özürlü Sayısı	: 657

Zengilan

İŒgal tarihi	: 29 Ekim 1993
Arazisi	: 707 km ²
Nüfusu	: 35.550
Ölü Sayısı	: 191
Özürlü Sayısı	: 110

EK 3. Birleşmiş Milletler 853 Sayılı Kararı:

UNITED
NATIONS

S

Security Council

Distr.
GENERAL

S/RES/853 (1993)
29 July 1993

RESOLUTION 853 (1993)

Adopted by the Security Council at its 3259th meeting,
on 29 July 1993

The Security Council,

Reaffirming its resolution 822 (1993) of 30 April 1993,

Having considered the report issued on 27 July 1993 by the Chairman of the Minsk Group of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) (S/26184),

Expressing its serious concern at the deterioration of relations between the Republic of Armenia and the Azerbaijani Republic and at the tensions between them,

Welcoming acceptance by the parties concerned of the timetable of urgent steps to implement its resolution 822 (1993),

Noting with alarm the escalation in armed hostilities and, in particular, the seizure of the district of Agdam in the Azerbaijani Republic,

Concerned that this situation continues to endanger peace and security in the region,

Expressing once again its grave concern at the displacement of large numbers of civilians in the Azerbaijani Republic and at the serious humanitarian emergency in the region,

Reaffirming the sovereignty and territorial integrity of the Azerbaijani Republic and of all other States in the region,

Reaffirming also the inviolability of international borders and the inadmissibility of the use of force for the acquisition of territory,

1. Condemns the seizure of the district of Agdam and of all other recently occupied areas of the Azerbaijani Republic;

2. Further condemns all hostile actions in the region, in particular attacks on civilians and bombardments of inhabited areas;

93-42834 (E) 290793

290793

/...

3. Demands the immediate cessation of all hostilities and the immediate, complete and unconditional withdrawal of the occupying forces involved from the district of Agdam and all other recently occupied areas of the Azerbaijani Republic;
4. Calls on the parties concerned to reach and maintain durable cease-fire arrangements;
5. Reiterates in the context of paragraphs 3 and 4 above its earlier calls for the restoration of economic, transport and energy links in the region;
6. Endorses the continuing efforts by the Minsk Group of the CSCE to achieve a peaceful solution to the conflict, including efforts to implement resolution 822 (1993), and expresses its grave concern at the disruptive effect that the escalation of armed hostilities has had on these efforts;
7. Welcomes the preparations for a CSCE monitor mission with a timetable for its deployment, as well as consideration within the CSCE of the proposal for a CSCE presence in the region;
8. Urges the parties concerned to refrain from any action that will obstruct a peaceful solution to the conflict, and to pursue negotiations within the Minsk Group of the CSCE, as well as through direct contacts between them, towards a final settlement;
9. Urges the Government of the Republic of Armenia to continue to exert its influence to achieve compliance by the Armenians of the Nagorny-Karabakh region of the Azerbaijani Republic with its resolution 822 (1993) and the present resolution, and the acceptance by this party of the proposals of the Minsk Group of the CSCE;
10. Urges States to refrain from the supply of any weapons and munitions which might lead to an intensification of the conflict or the continued occupation of territory;
11. Calls once again for unimpeded access for international humanitarian relief efforts in the region, in particular in all areas affected by the conflict, in order to alleviate the increased suffering of the civilian population and reaffirms that all parties are bound to comply with the principles and rules of international humanitarian law;
12. Requests the Secretary-General and relevant international agencies to provide urgent humanitarian assistance to the affected civilian population and to assist displaced persons to return to their homes;
13. Requests the Secretary-General, in consultation with the Chairman-in-Office of the CSCE as well as the Chairman of the Minsk Group, to continue to report to the Council on the situation;
14. Decides to remain actively seized of the matter.

EK 4. Birleşmiş Milletler 874 Sayılı Kararı:

UNITED NATIONS **Security Council**

Distr.
GENERAL

S/RES/874 (1993)
14 October 1993

RESOLUTION 874 (1993)

Adopted by the Security Council at its 3292nd meeting,
on 14 October 1993

The Security Council,

Reaffirming its resolutions 822 (1993) of 30 April 1993 and 853 (1993) of 29 July 1993, and recalling the statement read by the President of the Council, on behalf of the Council, on 18 August 1993 (S/26326),

Having considered the letter dated 1 October 1993 from the Chairman of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) Minsk Conference on Nagorny Karabakh addressed to the President of the Security Council (S/26522),

Expressing its serious concern that a continuation of the conflict in and around the Nagorny Karabakh region of the Azerbaijani Republic, and of the tensions between the Republic of Armenia and the Azerbaijani Republic, would endanger peace and security in the region,

Taking note of the high-level meetings which took place in Moscow on 8 October 1993 and expressing the hope that they will contribute to the improvement of the situation and the peaceful settlement of the conflict,

Reaffirming the sovereignty and territorial integrity of the Azerbaijani Republic and of all other States in the region,

Reaffirming also the inviolability of international borders and the inadmissibility of the use of force for the acquisition of territory,

Expressing once again its grave concern at the human suffering the conflict has caused and at the serious humanitarian emergency in the region and expressing in particular its grave concern at the displacement of large numbers of civilians in the Azerbaijani Republic,

1. Calls upon the parties concerned to make effective and permanent the cease-fire established as a result of the direct contacts undertaken with the assistance of the Government of the Russian Federation in support of the CSCE
Minsk Group;

93-55741 (E) /...
S/RES/874 (1993)

2. Reiterates again its full support for the peace process being pursued within the framework of the CSCE, and for the tireless efforts of the CSCE Minsk Group;

3. Welcomes and commends to the parties the "Adjusted timetable of urgent steps to implement Security Council resolutions 822 (1993) and 853 (1993)" set out on 28 September 1993 at the meeting of the CSCE Minsk Group and submitted to the parties concerned by the Chairman of the Group with the full support of nine other members of the Group, and calls on the parties to accept it;

4. Expresses the conviction that all other pending questions arising from the conflict and not directly addressed in the "Adjusted timetable" should be settled expeditiously through peaceful negotiations in the context of the CSCE Minsk process;

5. Calls for the immediate implementation of the reciprocal and urgent steps provided for in the CSCE Minsk Group's "Adjusted timetable", including the withdrawal of forces from recently occupied territories and the removal of all obstacles to communications and transportation;

6. Calls also for an early convening of the CSCE Minsk Conference for the purpose of arriving at a negotiated settlement to the conflict as provided for in the timetable, in conformity with the 24 March 1992 mandate of the CSCE Council of Ministers;

7. Requests the Secretary-General to respond favourably to an invitation to send a representative to attend the CSCE Minsk Conference and to provide all possible assistance for the substantive negotiations that will follow the opening of the Conference;

8. Supports the monitoring mission developed by the CSCE;

9. Calls on all parties to refrain from all violations of international humanitarian law and renews its call in resolutions 822 (1993) and 853 (1993) for unimpeded access for international humanitarian relief efforts in all areas affected by the conflict;

10. Urges all States in the region to refrain from any hostile acts and from any interference or intervention which would lead to the widening of the conflict and undermine peace and security in the region;

11. Requests the Secretary-General and relevant international agencies to provide urgent humanitarian assistance to the affected civilian population and to assist refugees and displaced persons to return to their homes in security and dignity;

12. Requests also the Secretary-General, the Chairman-in-Office of the CSCE and the Chairman of the CSCE Minsk Conference to continue to report to the Council on the progress of the Minsk process and on all aspects of the situation on the ground, and on present and future cooperation between the CSCE and the United Nations in this regard;

13. Decides to remain actively seized of the matter.

EK 5. Birleşmiş Milletler 884 No'lu Kararı:

UNITED NATIONS
Security Council

S

Distr.
GENERAL
S/RES/884 (1993)
12 November 1993

RESOLUTION 884 (1993)

Adopted by the Security Council at its 3313th meeting,
on 12 November 1993

The Security Council,

Reaffirming its resolutions 822 (1993) of 30 April 1993, 853 (1993) of 29 July 1993 and 874 (1993) of 14 October 1993,

Reaffirming its full support for the peace process being pursued within the framework of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE), and for the tireless efforts of the CSCE Minsk Group,

Taking note of the letter dated 9 November 1993 from the Chairman-in-Office of the Minsk Conference on Nagorny Karabakh addressed to the President of the Security Council and its enclosures (S/26718, annex),

Expressing its serious concern that a continuation of the conflict in and around the Nagorny Karabakh region of the Azerbaijani Republic, and of the tensions between the Republic of Armenia and the Azerbaijani Republic, would endanger peace and security in the region,

Noting with alarm the escalation in armed hostilities as consequence of the violations of the cease-fire and excesses in the use of force in response to those violations, in particular the occupation of the Zangelan district and the city of Goradiz in the Azerbaijani Republic,

Reaffirming the sovereignty and territorial integrity of the Azerbaijani Republic and of all other States in the region,

Reaffirming also the inviolability of international borders and the inadmissibility of the use of force for the acquisition of territory,

Expressing grave concern at the latest displacement of a large number of civilians and the humanitarian emergency in the Zangelan district and the city of Goradiz and on Azerbaijan's southern frontier,

1. Condemns the recent violations of the cease-fire established between the parties, which resulted in a resumption of hostilities, and particularly condemns the occupation of the Zangelan district and the city of Goradiz,

93-63120 (E) /...
S/RES/884 (1993)

Page 2

attacks on civilians and bombardments of the territory of the Azerbaijani Republic;

2. Calls upon the Government of Armenia to use its influence to achieve compliance by the Armenians of the Nagorny Karabakh region of the Azerbaijani Republic with resolutions 822 (1993), 853 (1993) and 874 (1993), and to ensure that the forces involved are not provided with the means to extend their military campaign further;

3. Welcomes the Declaration of 4 November 1993 of the nine members of the CSCE Minsk Group (S/26718) and commends the proposals contained therein for unilateral cease-fire declarations;

4. Demands from the parties concerned the immediate cessation of armed hostilities and hostile acts, the unilateral withdrawal of occupying forces from the Zangelan district and the city of Goradiz, and the withdrawal of occupying forces from other recently occupied areas of the Azerbaijani Republic in accordance with the "Adjusted timetable of urgent steps to implement Security Council resolutions 822 (1993) and 853 (1993)" (S/26522, appendix) as amended by the CSCE Minsk Group meeting in Vienna of 2 to 8 November 1993;

5. Strongly urges the parties concerned to resume promptly and to make effective and permanent the cease-fire established as a result of the direct contacts undertaken with the assistance of the Government of the Russian Federation in support of the CSCE Minsk Group, and to continue to seek a negotiated settlement of the conflict within the context of the CSCE Minsk process and the "Adjusted timetable" as amended by the CSCE Minsk Group meeting in Vienna of 2 to 8 November 1993;

6. Urges again all States in the region to refrain from any hostile acts and from any interference or intervention, which would lead to the widening of the conflict and undermine peace and security in the region;

7. Requests the Secretary-General and relevant international agencies to provide urgent humanitarian assistance to the affected civilian population, including that in the Zangelan district and the city of Goradiz and on Azerbaijan's southern frontier, and to assist refugees and displaced persons to return to their homes in security and dignity;

8. Reiterates its request that the Secretary-General, the Chairman-in-Office of the CSCE and the Chairman of the CSCE Minsk Conference continue to report to the Council on the progress of the Minsk process and on all aspects of the situation on the ground, in particular on the implementation of its relevant resolutions, and on present and future cooperation between the CSCE and the United Nations in this regard;

9. Decides to remain actively seized of the matter.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Azerbaycan 1977

Öğr. Gördüğü Kurum.: Başlama Yılı Bitirme Yılı Kurum Adı

Lise : 1991 1993 **Aşağı Öysüzlü 2 No'lu Mekteb**

Ön Lisans : 1994 1997 **Uludağ Üniversitesi**

Lisans : 2001 2005 **Anadolu Üniversitesi**

Yüksek Lisans : 2005 **Uludağ Üniversitesi**

Medeni Durum : Evli

Bildiği Yabancı Diller : Azerice (çok iyi)

Rusca(orta)

İngilizce(orta)

Kullandığı Burslar : Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığı Bursu (1994-1997)

21.02.2010

Tahir ALLAHVERDİYEV